ÖLÜM DAHA GÜZELDİ

BU ROMAN İNSANLIĞIN VE ŞAHSİYETİN ZİNCİRE VURULDUĞU BİR ALEMDE ESKİ SSCB ESARETİ ALTINDA, AZERBAYCAN'DA, HÜRRİYET VE İSTİKLAL HASRETİ İÇİNDE KIVRANAN SOYDAŞLARIMIZIN ÇIRPINIŞLARINI ANLATMAKTADIR. KONUSU, BELLİ BAŞLI KAHRAMANLARI GERÇEK KİŞİLERDİR.

MEHMED NİYAZİ

Mehmed Niyazi

Ölüm Daha Güzeldi

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 170
EDEBÎ ESERLER: 86

1. Baskı: 1982
9. BASIM

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-975-437-005-8

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi: 33/5 Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Plato Basım
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212)6125860
Maltepe mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Eylül 2011

Bu kitabımla onlara mezar taşları dikmek istemedim. Tek dileğim, ölümlerinden birşeyler kurtarabilmekti. Yazmaya başlayınca, kasırgaya tutulan bir gazel yığınından ancak birkaç yaprak yakalanabileceğini anladım. Ama mâbedlerin yandıklan yerleri göstermenin de görev olabileceğine inandığımdan devam ettim.

Birinci Bölüm

Güneş, gün boyunca ortalığı kasıp kavurduktan sonra bahçelerde, ağaç altlarında bir sessizlik bırakarak karşıki tepenin ardına çekilmişti. Tahir, koyunları ağıla koymuş, eve doğru gelirken köyün kahvesinin bahçesinde beş-on kişilik bir kalabalık hararetli hararetli konuşuyordu. Konuşmalarda bir telâş, olağanüstülük vardı; Tahir durdu. Köyün yaşlılarından Emin:

- Susun! diye bağırdı. Oğlum Hacı Musa, haberi bir daha oku.

Tahir, öğretmeni Hacı Musa'nın da orada olduğunu anlayınca gitmek istedi; fakat konuşmalardaki çekicilik onu bırakmadı. Gazetedeki haberi Hacı Musa yüksek sesle okumaya başladı.

"Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Başbakanı sayın Nerman Nermanof Moskova'da toplanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partileri Kurultayı'nda gerçekleri dile getiren bir konuşma yaptı. Konuşmasında Azerbaycan'daki okulların pek çoğunda Ermeniler'in öğretmenlik yaptıklarını belirttikten sonra kendi çocuklarımızı, kendi öğretmenlerimizin okutabilmesi için öğretmen okulları açılacağını söyledi. Ayrıca, Azerbaycan petrollerinde çalışan uzmanların Rus olduğunu, halkımızın daha fazla başarılar kazanması, iktisadî hamlelere girişe-

bilmesi için, kendi çocuklarından bu uzmanların yetiştirilmesi gerektiğini, bu amaçla da okullar açılacağını sözlerine ekledi. Fakat bu sözleri, Kurultay'ın bazı delegeleri ırkçı bulup protesto ettiler. Protestoları dikkate almayan sayın Nerman Nermanof, Zengibasar'daki kooperatiflerin birinde çalışan bayan Bozino'nun dilekçesini çıkarıp okudu. Dilekçesinde bayan Bozino "pis Türkler'in dilini bilmediği" gerekçesiyle bir başka yere tayinini istiyordu. Nerman Nermanof protesto edenlere karşı konuşmasını şöyle sürdürdü: "...Beni ırkçı olarak niteleyenler komünizmde milliyetçilik olmadığını iyi bilmelidirler. Azerbaycan'daki petrollerde mutlaka Rusların çalışmasını istemek milliyetçilikten başka nedir? Kooperatifte çalışan bayan Bozino ve onun gibiler halkıma "pis Türk" derlerse, halkımın da buna karşı koyması bir etki-tepki meselesidir. Eğer kooperatiflerimizde çalışacak memurları yetiştirmezsek, bayan Bozino'lar halkıma "pis Türk" demeğe devam edecekler; bu da halkların birlikte, barış içinde yaşamalarını yaralayacaktır. Halkların mutluluğuna inanmış ve bunu amaç bilmiş insanlar olarak kooperatiflerimizde çalışacak memurları, öğretmenlerimizi, petrol ve diğer üretim konularında gerekli olan uzmanlarımızı yetiştirecek okulları açmayı planlamış durumdayız.. Bu planla partimizin amacına biraz daha yaklaşmış oluyoruz. Çünkü hepinizin bildiği gibi, partimizin değişmez ilkesi, halkların kendi kendilerini idare etmeleridir. Elbette bu idare işçi sınıfının elinde olacaktır..."

Emin:

- Aferin Nerman Nermanof'a, dedi... Masaya yumruğunu vuran Nazım:

- Bu sözlerle aferin alamaz o, diye karşılık verdi. Onları bu topraklara o davet etti. Kurultay'da üç-beş cümle söylemekle günahlarının kefaretini ödeyemez.

- Bunda yalnız onun kabahati yok, diye söylendi Emin. Hepimiz kabahatliyiz! Öğretmenimiz, din adamı-

mız, subayımız, hepimiz! İlk çalışmalara, "çocuksu heveşler" diye göz yummadık mı? Belli bir güce kavuşunca, "gelin, bizi kurtarın!" dediler, onlar da geldiler.

Sigarasını tüttüren Reşit Yusuf, ak sakallarını sıvazladıktan sonra:

- Onlar öylesine kolay kolay gelemezlerdi, diye yakınarak söze başladı. Türkiye'deki kardeşlerimize dua etsinler. Bize, "Kızılordu buradan geçip, Türkiye'deki kardeşlerimize yardım edecek!" dendi. Biz de silahlarımıza sarılmadık. Onlar da gelip kolayca yerleştiler. Elbette ki petrollerimizi işletecekler, ürettiğimiz malları ucuz ucuz götürecekler, bize de "pis Türk" diyecekler. Ağlarını her yere kurdular; sök sökebilirsen artık. Ne el yeter, ne güç!

- Biz gafildik, dedi Nazım, suçlayan bir sesle. "Buradan geçip, Türkiye'deki kardeşlerimize yardım edecekler!" diyen Nerman Nermanof ve arkadaşlarıydı. Hele o "demokratik düzen için dış destek sağlıyoruz." yalanına ne buyrulur? Nerman Nermanof ve arkadaşları onların gelip, topraklarımıza yerleşeceklerini biliyorlardı. Bir iktidar uğruna vatanı satmak buna derler. Nerman Nermanof şimdi başbakan! Neyin, kimin başbakanı acaba? Hiç düşünüyor mu? Evet çoğumuz suçluyuz ama gafildik; bundan dolayı da bağışlanabiliriz. Nerman Nermanof ve arkadaşları onların gerçek amaçlarını bildiklerinden bağışlanamazlar.

Karanlık iyice bastırmıştı. Tahir eve doğru yürümeye başladı. Duyduklarına bir anlam, veremiyordu. Nerman Nermanof kötü bir insan nasıl olurdu? Onları kurtaran Lenin'in, Stalin'in en yakın arkadaşıydı. Varlıklarını, özgürlüklerini onlara borçlu değiller miydi? Ruslar nereleri işgal etmişlerdi? Emperyalistlere, sömürücülere karşı yurtlarını kurtarmamışlar mıydı? Bütün halkların özgür, eşit olduklarını öğretmenleri söylemiyor muydu?

Eve geldiğinde Zeynep Ana tavada yağ eritiyordu.

- Ana, dedi, Nerman Nermanof. Rusları buraya çağırmış, bu hainlikmiş! Doğru mu?

İşin ciddiyetini belirten bir tavır takınarak Zeynep Ana:

- Bunları nereden duydun? diye sordu.

- Kahvenin bahçesinde Hacı Musa, Mirza, Reşit Yusuf, Emin Emmi'ler konuşuyorlardı.

- Oğlum bunları unut! Okulda ne öğretiyorlarsa, onları öğren; soranlara da onları söyle. Zamanla herşeyi daha iyi anlarsın. Bu duyduklarından sakın kimseye söz etme. Kimin ne olduğu belli değil. Bugün dost bildiğin, yarın düşman olur.

*

* *

Sabahtan beri yonca biçen Zeynep Ana orağını yanına koymuş, dinleniyordu. Bakışlarını koyu yeşil tepelerde, ufka yaslanmış dağlarda gezdirdikten sonra eline aldığı çalıyla toprağı eşelemeğe başladı. Her yalnız ânını kollayan hayalinin ona yaklaştığını hissediyordu. Gözlerinin önüne kocası Kerim, çocukları Tahir, Hatun geldi. Bir duyarlık sarıverdi onu. Sık sık söylediği ağıtlardan biri dudaklarından gene dökülüyordu:

Su da yandı
Sel geldi su dayandı
Aşk odu beni yaktı
Su serptim o da yandı.

Sesinde, insanı yüreğinden yakalayan, ona derinliğini duyuran bir hüzün vardı.

Başörtüsü ile yüzünü, gözlerini kuruladı. Daha fazla duygulanmamak istiyordu; âniden Tahir veya Hatun gelebilir, gözlerini yaşlı görebilirdi. "Bismillah" deyip ayağa kalkarken kulağına bir ses çarptı.

- Zeynep Anaaa! Zeynep Anaaa! Çevresine bakınınca karşıdan Hacı Musa'nın çağırdığını farketti. Hacı Musa'ya doğru yürümeye başladı. Hacı Musa, "Zeynep Anaaa, Zeynep Anaaa!" diye hem bağırıyor, hem de ona doğru koşuyordu. Kuşkulandı, adımlarını hızlandırdı.

- Ne var Hacı Musa?

- Nerman Nermanof öldü, Zeynep Ana!

Adımlarını yavaşlattı; acı bir gülümseme terli yüzüne yerleşti. Hiçbirşey düşünmüyor, herhangi bir yorum yapmayı da gereksiz buluyordu.

Aralarındaki uzaklık azalınca Hacı Musa kesik kesik anlatmaya başladı.

- Moskova'dan gelirken uçak ateş aldı. Pilot atlayıp kurtuldu. Nerman Nermanof uçakta yanarak öldü. Radyo yayını durdurdu; yas müzikleri çalıyor, aynı haberi devamlı tekrarlıyor.

Telâşsız, pürüzsüz bir sesle:

- Ne o oğlum, çok üzüldün galiba? dedi.

- Yok üzülmedim; fakat, beklenmeyen bir haberin etkisiyle şaşırmış gibiyim. Belki de daha fenasının başımıza geleceğinden endişeleniyorum.

- Daha fenası olup da ne olacak? Bir kuru canımız var! O bizden çok onlara lâzım. Biz çalışalım ki onlar bey gibi yaşasınlar. Haydi kahvenin bahçesine gidip radyo dinleyelim. Bakalım neler oluyor.

Hacı Musa, kendinin de anlam veremediği bir telâşa kapılmıştı. Oysa yanında sakin sakin yürüyen Zeynep Ana'nın ne kadar soğukkanlı bir hali vardı.

Zeynep Ana tavrında herhangi bir değişiklik yapmadan:

- Evlâdım, çocukların yanında biraz temkinli davransanız iyi olur, dedi. Temkin, korkaklık değildir. Dün akşam Tahir, "Nerman Nermanof hainmiş. Rusları vatanımıza çağırmak hainlikmiş, doğru mu?" diye bana sordu. Kimden duyduğunu sorunca, kahvenin bahçesinde sizleri

dinlediğini söyledi. Henüz çocuktur; aklı ermez, dost sandığı birisine de bunları söyler, gereksiz yere başımıza dert açar.

- Haklısın Zeynep Ana.

Kahvenin bahçesine geldiklerinde köyün ihtiyarlarının pek çoğu oradaydılar. Duruşlarından, susmalarından, gözlerinin seğirmelerinden hepsinin de tedirgin olduğu belliydi. Radyo yas müziği çalıyor; sık sık bugün saat on beş sularında Moskova'dan dönerken uçağın düştüğünü, Nerman Nermanof'un yanarak öldüğünü söylüyordu; bazen de pilotun paraşütle atlayıp kurtulduğunu ilâve ediyordu.

Bir ara tok sesli bir spiker Nerman Nermanof'un hayatını anlatmağa başladı. Onun emperyalistlere, ağalara, egemen güçlere karşı büyük savaşlar verdiğinden, yurdunu yabancılardan, düşmanlardan temizlediğinden, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlılığından sözediyordu.

Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu; herkes kulak kesilmişti. Göz göze gelenler, "ne olacak" diye bakışıyorlardı.

Zeynep Ana, radyo yas müziğine başlayınca, Reşit Yusuf'a sordu:

- Ne diyorsun?

Reşit Yusuf "sormak için beni mi buldun?" dercesine baktı.

- Ne diyeyim kızım?

- Birşeyler söyle, köyün ileri geleni olmak kolay değil.

Reşit Yusuf bulanık bakışlarını çevredekilerde gezdirdikten sonra Zeynep Ana'ya çevirdi; "çok zorlama" der gibiydi.

Zeynep Ana umursamaz bir tavırla:

- Aramızda ne yabancı, ne de çoluk çocuk var. Ne düşünüyorsan söyle, dedi.

- Ne bileyim kızım?... Moskova'da yapılan son kurultayda çeşitli dallarda okullar açacağını söylemiş, bazı delegeler tarafından ırkçı olarak yuhalanmıştı. Belki de...

Cümlesinin sonunu getirmeden sustu. Zeynep Ana Reşit Yusuf'un sözünü tamamladı:

- Belki de suikasttir! -Biraz durduktan sonra kahırlı kahırlı devam etti.- Ruslar kendi milletine yâr olmayanın, bir başka millete yâr olmayacağını gayet iyi bilirler. İhanette kumara benzer bir tat vardır; birincisini işleyen, ikincisinden kendini kurtaramaz. Bu gerçeği iyi bildiklerinden onun cezasını verdiler. Bu günü de yas ilân ederler; hepimize yas tuttururlar. Onlarca da hain olan Nerman Nermanof'u okullarda çocuklarımıza "yurtsever" olarak okuturlar. Güçlü onlar, oyunu istedikleri gibi oynatırlar.

Zeynep Ana'nın açık konuşmasından cesaret alan Nazım:

- Haklısın kızım, haklısın, dedi. Bir kere kapana kıstırıldık; isteklerine boyun eğeceğiz.

Çoluk çocuk toplanmaya başlayınca sustular. Radyoda bazen yas müziği çalınıyor, bazen de spiker Nerman Nermanof'un hayatından parçalar anlatıyordu.

Çöllümihmandar köyüne akşamın karanlığı yürekleri kuşkulara boğarak iniyordu .

*

* *

Sonbaharın hüznü yüreklere yerleşiyordu. Toprak bütün canlılığını yitirmiş, baharın o esrarengiz hazırlıklarını bir daha ele geçiremeyecek bir durgunluğa bürünmüştü. Rüzgâr yaprakların son direncini kırıyor, tabiat yeşillikten arınıp bir bozluğa gömülüyordu.

Keder yüklü bulutlar gökyüzüne kurşun gibi demir atmışlardı; zaman zaman ağarıyor, zaman zaman kararıyorlardı; fakat bir türlü silinip gitmiyorlardı.

Kararsızlık, şaşkınlık Çöllümihmandar köyünün insanını da iyiden iyiye sarmıştı. Bir sır saklamak, birşeyler söylemek isteği mizaçlarından bir parça haline gelmişti.

Nasıl gelmesin? Yeni iktidar kuralları kesinkes uyguluyordu. Sanki çelik bir pençe dolaşıyordu herkesin dünyasında; herşeyi düzenliyor, yerli yerine koyuyordu. Duvarlar delik deşikti; her konuşulan Zengibasar'a ulaşıyordu...

*

* *

Bir sabah Çöllümihmandar'ı acı bir feryat uyandırdı: Yadigâr'ın sesi bütün köyü sallıyordu. Bayılıyor, "Hacı Musam" çığlıklariyle kendine geliyordu. Kocası, ocak başında sık sık soluyor, devamlı sigarayı sigaraya ekliyor, köklü öksürüklerle gözyaşları boşanıyordu.

Olayı öğrenen evine kapanıyordu. Yıllardan beri kendi köyünde öğretmenlik yapan Hacı Musa'nın ağır bir sözünü hiçkimse duymamıştı. Yadigâr'ın sesi yükseldikçe bütün sevimliliğiyle Hacı Musa çığlık çığlık bölünen bakışlarda şekilleniyordu.

Kapalı olan okulun bahçesinde toplanan öğrenciler, çantalarını yanlarına koymuşlar, büyük bir facia yaşar gibi titriyorlar, "şimdi ne olacak?" sorusuyla bakışıp burun çekiyorlardı.

Niçin, nereye götürüldüğünü bilen yoktu. Ardını aramak kimin haddineydi! Aynı kaderin pençesinde bulurdu kendini!

Akşam karanlığıyla bir fısıltı düştü duvar diplerine. Diller değil, muhayyileler konuşuyor, kimi "kurşuna dizilecek!", kimi "ipe çekilecek!" diyordu.

Birden bastıran kar sanki lif lif bir hüzün dokuyordu. Bu hüzün Çöllümihmandar'ın genç ve ihtiyarını düştükleri felâketin avucunda bir başka türlü yoğuruyordu.

Bütün köy uykuya dalarken Yadigâr'ın boğuk feryatlarına lapa lapa kar yağıyordu.

Bütün ülke gibi Çöllümihmandar da zorlu bir kış geçiriyordu.

*
* *

At binen, silah kullanan, hiçbir güçlüğü, önemsemeyen Zeynep Ana son aylarda çoğunlukla durgun ve düşünceli görünüyordu. Lisenin son sınıfında olan Tahir eve her gelişinde annesini bu halde buluyor, hasta olup olmadığını soruyor, Zeynep Ana da hep aynı bakışlarla "yok oğlum" diyordu.

Zeynep Ana'nın bu durgunluğu Hatun'u da etkilerdi; ateş parçası gibi Hatun, sevincini yitirir, boynunu büker, onun yanında sessiz sessiz otururdu.

Hiç gereği yokken Zeynep Ana'nın koyunlarını götürüp, ucuz pahalı demeden Kooperatif'e satması Tahir'i iyice kuşkulandırmıştı. Geçimlerinin önemli bölümünü bu koyunlardan sağlıyorlardı. "Niçin sattı? Yatağa düşmek üzere olduğunu mu hissediyor acaba?" diye Tahir içinden geçiriyor, ve bir felâketin eşiğindeymiş gibi telâşlanıyordu, Bu telâşlı anlarında evden çıkıp giderdi. Yapacağı başka birşey yoktu; annesince hissedilen, kendince meçhul bir kadere boyun eğmek zorundaydı.

*
* *

Bir gün Zeynep Ana çevre köylerin birinden bir at satın alıp eve getirdi. Tahir buna bir anlam veremedi; bir atları vardı, buna niçin gerek duymuştu annesi? Tahir'e:

- Bin bakalım oğlum, dedi.

Tahir binince at şaha kalktı; dizginini çekti.

Zeynep Ana:

- Sür, dedi.

Dizginini koyuverip atı mahmuzladı. Köyün içine doğru süzülürken arkasından bakan Zeynep Ana, "artık ölsem de gam yemem" düşüncesiyle gülümsedi.

Belinden eğilerek bir kırık çizgi meydana getiren Tahir özengilere basıp ayağa kalkmıştı. Uzun yelesi savrulan at koştukça açılıyordu.

Köyün üstündeki tepeye gelince atı durdurup baktı; yemyeşil ağaçların, bahçelerin arasında evlerin çatıları parlıyordu. Batıdaki dağların uzayan gölgeleri Çöllümihmandar'ı akşamın karanlığına boğmaya hazırlanıyordu.

Eve dönüşü okulun yolundan oldu. Babasının kurşunlandığı çınarın altına geldiğinde ortalığı tül tül bir karanlık kaplamıştı; ince bir yel çimenleri, ağacın yapraklarını okşuyordu. Bir kimsesizlik doldu içine; bir titreme vücudunu yalayıp geçti. Atı olduğu yerde döndürdü; sanki kaderinden kaçıyormuşcasına mahmuzladı.

Atı ahıra bağladı; eğerini indirip keçesini sararken şimdiye dek pek üzerinde durmadığı, "Anam bu atı niçin aldı?" sorusu zihnine iyice yerleşti; fakat annesine nasıl sorardı?

Eve geldiğinde Zeynep Ana ocak başına bir çuval sermiş, tüfeklerden birini sökmüş, temizliyordu. Hatun da yanında oturuyordu; gene boynu bükük, gene mahzundu. Zeynep Ana başını kaldırmadan:

- Nasıl, hoşuna gitti mi? diye sordu.

- Çok güzel, yıldırım gibi bir şey. Zeynep Ana tüfeği sildikten sonra bütün parçalarını birer birer gözden geçirerek taktı. İşaretle:

- Yanıma yaklaş, dedi.

Tüfeğin mekanizmasını çekip, tekrar ileriye sürdü.

- Mekanizmaya avucunun içiyle şöyle vurup kendine doğru çekeceksin. Gene aynı şekilde vurup ileriye süreceksin. Çekip sürdüğün zaman boş kovanı dışarıya atar ve yeni bir fişeği namluya sürer. Erkek evlât ata iyi binmeli, silahı iyi kullanmalı. Al bakayım.

*
* *

Doğu ufkuna kızıl bir dil uzanırken ana-oğul silahlarını kuşanmışlar, eşkin bir yürüyüşle atlarını ırmağa doğru sürüyorlardı.

Irmakta atlarını sulayıp bir solukta karşıki tepeyi aştılar. Vâdilerde, derelerde, orman aralarında devamlı yol alıyorlardı. Atlarının ağızları salkım saçak köpürmüş, boyunları terlemişti. Ama durmadan mahmuzluyorlardı.

Güneş bir mızrak boyu yükselmişti. Tahir, Zeynep Ana'yı arkadan tâkip ediyordu. Bazen değişik hayallere, bazen çevresine dalıyordu; yeşilin her çeşidi, bütün güzellikler içiçeydi. Canlı, insanı baştan çıkaran bir neşenin içinde kaynaşıyordu ormanlar, dereler.

Atları ağaçlara bağlayıp torbalarını taktılar. Tüfeklerini bir ağaca yasladılar, Zeynep Ana atının heybesinden çıkardığı bohçayı bir ağacın dibine serdi; bazlama, peynir, yağ, birkaç tane de elma vardı bu bohçada. Yemeğe başladılar; Zeynep Ana arada bir konuşuyordu.

- Erkek evlâdı kızdan farklıdır. Dağda, bayırda kurtlara yem olabilir. Kahpece öldürmeler çoğunlukla onlar içindir. Ata iyi binmeli, iyi silah kullanmalı; başına her hal gelebilir çünkü. Bu yaşlarda bunları öğrenmelisin. Bunları şimdi öğrenmezsen, ilerde öğrenmen çok güç olur. Yarın bunlara muhtaç olursun; kullanamazsan adın korkağa çıkar. Erkeğin korkağı kadar sevimsiz yaratık yoktur!..

Tahir'in günlerce süren tâlimi bu sözlerle başladı. O, güneşin altında terlerken Zeynep Ana da gölgede kara kara düşünüyordu. Bunlara ne gerek vardı? Bu dünya herkese yetecek kadar genişti; Mevlâ herşeyi yerli yerince yaratmıştı. Atalarından kalan topraklarda ne günler yaşıyorlardı? Şimdi ise onları sonu bilinmeyen olaylar bekliyordu. Anılardan, mezarlardan kopmak da ayrı bir dertti; dayanılacak gibi değildi.

*

* *

Kapı yumruklanmıştı; fakat uyandığında ne el, ne de bir ayak sesi vardı. Karanlığa hâkim olan gecenin sessizliğiydi; herşeyi duyuracak cinsten bir sessizlikti bu. Uykuya dalarken Zeynep Ana'nın kapısı açılıp kapandı. Tahir yatağından:

- Ne oluyor ana? diye seslendi.

- Bir şey yok, köpek kapıya vurdu.

Kulağına gelen sesten dış kapının açıldığını farketti. Bir fısıltı kulağına çarpar gibi oldu. Kulak kesildi; hiçbir şey duyamadı. "Hayal görüyorum" diyerek yan döndü; zaten uykudan tam sıyrılamamıştı; tekrar daldı.

"Çocuk değildi artık; liseyi de bitirmişti. Ama bu işin şaka kaldırır yanı yoktu. Küçük bir tedbirsizlik hepsini ölüme sürüklerdi..."

Bu düşüncelerle karanlıkta iki çift göz birbirini arıyordu. Buluşup buluşamadıklarını pek kestiremediler; özlem de dindiremediler; ama anlaştılar. Aslında bu bir anlaşma değildi; çünkü Mihmandarlılar'ın son sözü Azim'e aitti; haberci sadece onun emrini getirmişti.

*

* *

Herşeyi yumak yumak bir sessizlik sarmıştı. Evler, ağaçlar, yollar bu sessizlikte bir başka şekil almış, derin ayrılıklara gömülmüşlerdi. Oynaşan, hırlaşan köpekler duvar dipleri, kuytu yerler bulmuşlar, başlarını ön ayaklarının arasına koymuşlardı. Bu yollarda çığlık çığlığa koşan çocuklar, bu bahçe ve bu evlerin sahipleri, emeklerini bu topraklara katan pîr-i fâniler, beli iki büklüm nineler sanki bilinmez ülkelere göçmüşlerdi.

Zeynep Ana'nın başucundaki saatin saniyeleri devamlı işliyor, her saniyenin nabzında meçhuller atıyordu. Zeynep Ana'yı uyku tutmuyordu; yıllardan beri süregelen acılarına bir yenisi daha ekleniyordu. Bakışları ıslaktı; boğazındaki düğümü eritip, bir türlü yok edemiyordu. Gelin oluşunu, umutlarını, hâne olmak için didinmelerini hatırlıyordu. Ne kadar mutluydular; ne kadar umutla doluydu günleri!... Yaşadıkları sosyal bir depremdi sanki. Ama ilk yıllarındaki korkulu günler onları mutluluktan, umutlardan; ayırmamıştı; herkesin başına gelen düğünle bayramdı çünkü. Kocasının vurulmasından sonra kendine ait ne mutluluk, ne de umut kalmıştı; bunlar artık oğlu Tahir'e, kızı Hatun'a aitti. Yeni kuracağı hayat ona ne verebilirdi? Ucu bucağı belli olan hayat onun için hangi sırları taşıyabilirdi? Ama çocukları bu hayatta yerlerini bulabilirlerdi.

Zaman yaklaşıyordu; "Bismillâh" diyerek yatağından kalktı. Ayakta duramayacağını sandı; yüreği eriyor gibiydi. Fakat bakışları uykunun kollarındaki Hatun'a kayınca içinde bir güç buldu. Abdest alıp namaz kıldı. Bu namazı niçin kılmıştı? Oysa sabah namazına çok daha vakit vardı. Ama içinden gelmiş, bu isteğin üzerinde hiç düşünmeyerek kılmış ve sanki çelikten bir zırh kuşanmıştı.

Hatun'un yanına geldi; onu okşayarak uyandırdı.

- Ne var ana?

- Kalk kızım giyin, akrabalara gideceğiz.

Hatun yatağından kalkınca başucunda siyah noktalı entarisini, yazmasını, çoraplarını gördü.

- Bunları giy, yatmadan önce hazırlamıştım.

Diğer odaya geçti; camdan dökülen yıldızların ışığında Tahir'in buğday renkli yüzü uykunun derinliklerinde ışıldıyordu. Uzun kirpikleri yayılmış, dudakları hafifçe aralanmış, bir kolunu yorganın dışına çıkarmış, avucunu yummuştu. Onu mümkün olduğu kadar sessiz uyandırmaya çalıştı.

- Kalk oğlum, Türkiye'ye geçeceğiz.

- Nasıl ana?

Sesini iyice alçaltarak:

- Kalk oğlum, diye tekrarladı. Hiç belli etme, Hatun korkabilir. Giyin; armanı kuşan, silahını al. Bir saat sonra bütün akrabalarımızla Aladağ'ın eteğinde buluşacağız.

Tahir kalktı; bir solukta giyindi. Armasını kuşanırken annesinin uzun zamandan beri süren hazırlığını anlıyordu.

Evden çıkmadan Zeynep Ana ocakta bir köz parçasının kalıp kalmadığını bir daha yokladı. Bütün pencerelerin perdelerine baktı; hepsi örtüktü. Armasını kuşanıp, tüfeğini boynuna asarken yüzü bir mermer gibi durgundu; ama dikkatli bakan bir göz bu yüzün telâşa, heyecana, sabra, herşeye hazır olduğunu yakalayabilirdi.

Dışarıya çıktılar; Zeynep Ana kapıyı kilitlerken bir kapıyı değil, bir hayatı kilitlediğini sandı.

Zeynep Ana akşamdan atları yemlemiş, eğerlemiş, en gerekli eşyaları, birkaç günlük yiyeceklerini heybelere doldurmuştu. Tahir ile ahıra gidip, atları çıkardılar ve bindiler. Zeynep Ana uzanıp Hatun'u aldı; terkisine oturttu. Atı mahmuzlarken Hatun'a:

- Bana sıkı sarıl, dedi.

Alacakaranlığın koynuna daldılar.

Derede atlarını sularken ana-oğul, sözleşmiş gibi, geriye doğru baktılar; yıldızların ışığı belli bir düzeyde

kalın bir çizgiyle kesiliyor, Çöllümihmandar köyü yumuşak bir karanlığa gömülüyordu. Ağaçlar bu karanlıkta benek benek koyulaşıyordu. Kırık bir arazideki köy bin yıllık sevgilerin, ağıtların dokunduğu bir yerdi. Her tepesinin, deresinin kuşaktan kuşağa geçen menkıbeleri vardı. Kısmet arayan gelinlik kızlar, çocuk bekleyen gelinler dilekleriyle bu menkıbeleri yeniden yaşarlardı.

Dereden çıkıp karşı bayıra doğru dizgin saldılar.

Aladağ'ın eteğinde onları bir grup atlı bekliyordu. Kıpırdamadan duruşları tabiata bir sır gibi sarılan sessizliği derinleştiriyordu. Atlılara dikkat edildiğinde bazı atlarda iki kişi, bazı heybelerde de çocukların olduğu seçiliyordu. Bekleyenlere yaklaştıklarında gürlüğünü gizleyen bir ses:

- Zeynep yeğenim, bir aksilik çıkmadı ya? diye sordu.

- Çıkmadı Azim Dayı.

Gecenin sessizliğinde fısıltılar dolaşmaya başladı.

- Hoş geldin Zeynep Ana.

- Bu Tahir mi? Nasıl da büyümüş.

- Ya bu Hatun?

Fısıltılar sürüp giderken önlerindeki vâdiden bir kütürtü duyuldu. Atlar başlarını o yöne çevirdiler, kulaklarını diktiler. Bakışlar bu kütürtünün geldiği yöndeydi. Kısa bir süre sonra bir atlı grubu daha vâdiden kıvrıldı. Atlar kişnemeye başlayınca Azim gelenlere seslendi.

- Hepiniz tamam mısınız? Mustafa cevap verdi.

- Tamamız Azim Dayı.

Yola düzülünceye kadar atların kişnemeleri, huysuzlukları devam etti.

En önde Azim gidiyordu; yaşına rağmen vücudu dimdikti; heybetini koruyordu. Diğerleri ikili, üçlü sıralar oluşturmuşlardı. Pekçoğu gibi Tahir de karanlıkların kümelendiği yerlerde onları ölüm pusularının beklediğini

sanıyor, bir taşın yuvarlanması, bir rüzgâr parçasının ormanda dolanması yüreklerinin hoplamasına yetiyordu.

Tahir, vâdiden çıktıklarında bütün erkek ve kadınların silahlı olduğunu farketti. Evlerinde sık sık akrabalarından söz ediliyordu; pek çoklarını da görmüştü ama bu kadar kalabalık olduklarını bilmiyordu.

Aysız, fakat yıldızlı bir geceydi. Geniş çimenlerde yer yer, top top gümüş pırıltılar gibi ışıklar oynaşıyor; vâdilerde ise karanlıklar herşeyi yutuyordu.

Eşkin bir yürüyüşle vâdileri tâkip ediyorlardı. Vâdilerden ayrılıp tepeleri aşarken kalpaklı, bıyıklı erkeklerin, başörtülü kadınların omuzlarında asılan tüfekler görülüyordu. Bu anlarda Tahir hiçbir düşmanın onlarla başedemeyeceğine inanıyor, kendisini rahatça hayallerine bırakıyordu.

Gözlerinin önüne okul yılları geldi; nereye baksa Lenin'in resmini görüyordu. Gözlerinde sinsi bir gülümseme vardı; üçgen çenesi, çıkık elmacık kemikleri, geniş alnı Tahir'in bütün anılarını yoğurmuştu...

Bir ara yanlarına Mustafa geldi. Tahir onun yeteneklerine, başarılarına dair çok şey işitmişti. Karanlık bir vâdide yol almalarına rağmen onunla gözgöze gelmenin heyecanını duyuyordu. Mustafa, çok şey ifade eden bir sesle:

- Nasılsın Zeynep Ana? diye sordu.
- İyiyim evlâdım.
- Bu Tahir mi?
- Evet.
- Bu da Hatun değil mi?
- Adlarını iyi ki unutmamışsın.
- Nasıl unuturum Zeynep Ana; maşallah çok büyümüşler.
- Yaşayan büyüyor oğlum. Ananı kalabalıkta gördüm; fakat hatırını soramadım. Sağlığı nasıl?
- Çok şükür iyi.

Vâdiler arasında yanık yanık bir dere çağıltısı başlamıştı; her türlü içli, ezgili çağrışımı sinesinde barındıran bir çağıltıydı bu. Dağı taşı hüzne boğan bu sese kendilerini kaptırarak ikisi de sustu.

Mustafa başını önüne eğdi; hiçbirşey yapmadan hayatın bu sayfasını kapıyordu. Zeynep Ana ise arkada bıraktığı evinin, barkının sızısıyla göğüs geçirdi; hiçbir zaman gözlerinin önünden gitmeyen kocasının mezarından her adım onu biraz daha koparıyordu. Sık sık ziyaret ettiği, selvi ağacının dibindeki mezarı bir daha göremeyecekti. Bu mezarın özlemi içine bir kor parçası gibi dolmaya başlamıştı bile. Derin bir iç çekti; yaslı yaslı:

Gidiyoruz oğlum Mustafa, dedi. Allah hayırlısını versin.

- Gitmemeyi çok istiyordum Zeynep Ana; fakat Azim Dayı'yı iknâ edemedim. Nereye, niçin gidiyoruz? Bu topraklar bizim. Atalarımızın mezarlarını kimlere bırakıyoruz?

Mustafa'nın mezardan söz etmesi Zeynep Ana'yı canevinden vurmuştu. Gene de Mustafa'yı teselli etmenin gereğini duydu.

- O büyüğümüzdür...

- İşte onun için gidiyorum; yoksa ben katiyyen gitmezdim. Bu toprakları bırakıp, bizler gibi, herkes Türkiye'ye giderse, bu topraklar bizim vatanımız olmaktan çıkar; yerleşenin olur...

Tan yeri ağarıyor; orman aralarını, vâdileri karanlığa gömen siyah örtüler inceliyor, Tahir hısım, akrabalarını yakından görebiliyordu. Silah ve armanın yanısıra bazı kadınların arkasında çocuklar da vardı; başları bağlı, yüzleri küçülmüş olan bu çocuklar kaygısız kaygısız bakıyorlardı.

Geniş bir düzlüğe çıktıklarında birden yön değiştirip, karşıda görülen ormanlara doğru yol almaya başladılar. Tahir yakından görebildiği yorgun yüzlerde bir kuşku

seziyordu; sanki herkesin birbirinden gizlediği bir kuşkuydu bu.

Ormana girdikten sonra da yol almaya devam ettiler. Gittikçe ağaçlar sıklaşıyor, hava koyulaşıyordu. İnsana ürküntü veren, her an bir dal kırılması, bir taş yuvarlanmasından bozulacak sanılan bir sessizlik dolaşıyordu. Çeşit çeşit kuşlar daldan dala, ağaçtan ağaca uçup, ötüşleriyle ormanı neşelendirmiyorlardı. Yaprak aralarında, çalı diplerinde cıvıl cıvıl ötüşler yerini tek-tük, yanık yanık felâket habercisi seslere bırakmıştı.

Tepelerin arasındaki bir düzlükte durdular. Önden arkaya doğru, "Burada akşamı bekliyeceğiz." diye bir ses geldi. Atlardan indiler; çoğunun bacakları, beli kaskatı kesilmişti.

Azim, delikanlılardan bir grup alarak çevreye çıktı. Her yeri kolaçan ettikten sonra tepelere nöbetçiler dikti; her iki saatte bir bu nöbetçiler değiştirilecekti.

Ateş yakılmamasına dair Azim kesin emir vermişti; duman çıkabilir, varlıkları uzaktan anlaşılabilirdi.

Saatler ilerlemesine rağmen güneş görünmüyor, hava aydınlanacağına kararıyordu. Âniden, başdöndürücü bir gök gürültüsü ormanın derinliklerinde parça parça oldu; iniltileri sessizliğin koynunda erirken atlar kişniyor, kundaklardan çocuk çığlıkları yükseliyordu.

Bu gök gürültüsü sanki bir işaretti; onu diğerleri takip etti. Hem sıklaşıyor, hem de korkunçlaşıyordu. At kişnemeleri, hıçkırıklara boğulmuş çocuk çığlıkları ormanı vahşileştiriyordu.

Çakan bir şimşekle ormanı bir ışık seli yaladı; çocuk çığlıkları arasında herşeyi derinden derine sarsan bir gök gürültüsü başladı. Şimşeklerin peşinden gelen gürleyişler ormanda, vâdilerde korkunç bir çığ gibi yuvarlanıyor, dağı taşı çatırtıya boğuyordu.

Tahir titredi; Hatun annesine sokuldu; Zeynep Ana onu okşarken "salavat" getiriyordu. Yankılar gittikçe şid-

detleniyordu; bütün tabiat ayaklanmış, mahşer yaşanıyor gibiydi.

Yeni bir gürültüyle havada sanki bir kamçı şakladı ve şakırtı başladı. Yağmurun dal altlarına inmesi dakikayı bile bulmadı.

Ağlayan bebekleri, küçük çocukları anneleri arkalarına sarmışlardı. Herkes namlusunu aşağı getirerek tüfeğini omuzuna asmıştı. Başlarında çuval, kilim veya bir benzeri vardı; fakat bir anda yağmur iliklerine işlemişti.

Bir şimşek ağaçların altına süzüldü; karanlığa düşmüş koca bir alevdi sanki. Gök gürültüsünü beklemeden atlar kişneyip saha kalktı; çocukların çığlıkları yürek dağlayıcı bir hal aldı; herkes yıldırımı kendi tepesindeymiş gibi hissediyordu. Arkasından gelen gök gürültüsü kulaklarda uzun uzun yankıladı; dağdan dağa çarpıp kırılan bu gürültü, uğultuların içine parça parça düşerek eridi.

Şimşek çakması, gök gürlemesi azalmış, yağmur hızlanmıştı. Herkes ya atı, ya da sırtındaki çocuğuyla meşguldü. Yalnızca en yaşlıları olan Hasan Dede aksakallarını sıvazlayarak yakarışta bulunuyordu:

- Yârabbi, bu yaşa geldim; hiç bir gün görmedim. Korkularla büyüdüm. Korkularla ihtiyarladım. Bağımızda, bahçemizde rahatça bir dilim ekmek yiyemedim. Gözünü bu dünyaya açan her çocuğumuz bu çileyi yaşamaya mahkûm! Mahkûm doğuyoruz yâ ilâhî!...

Öğleye yakın yağmur dindi. Sırılsıklam olmuşlardı. Kuru çamaşırları kalmamıştı; gene de kadınlar çocukların kundaklarını, giyimlerini değiştirmek için torbaların diplerinde az ıslanmış çamaşır arıyorlardı.

Dağ doruklarında toplanan bulutlar top top göğe doğru yükselmeğe başladılar. Sanki bir sır perdesi yeryüzünden kalkıyordu: yemyeşil, zümrüt gibi tepeler ortaya çıkıyordu. Ağacıyla, kuşuyla, çağlayanlarıyla orman kendine geliyor; güzelliğine, canlılığına kavuşuyordu.

Gökyüzünde bir damla bulut kalmamıştı; güneş batıdaki tepelerin üzerinde bir başka görünüyordu; sanki yağmur sularıyla tertemiz yıkanmış, durulanmıştı.

Vâdilerde gölgeler buluşarak koyulaşıyordu; sadece batı ufkunda bir kızıllık kalmıştı; o da her an eriyordu. Herkes yol hazırlığı yapıyordu; atlarına, heybelerine, kendilerine, sırtlarındaki çocuklarına çekidüzen verirlerken Azim'in sözü dilden dile dolaşıyordu:

- Haydin, çabuk.

Azim atına bindi; atı olduğu yerde silkindi. Ormandan çıktıklarında batıdaki kızıllık silinmiş, tepeler mor rengini atıp akşamın maviliğine bürünmüştü. Sessizlik canlı bir yaratık gibi heryerde soluyordu. Vâdilerdeki koyuluklar pusularla doluydu; aşılmakla bitmiyorlardı.

Azim en öndeydi; hemen arkasında elleri tetikte birkaç delikanlı geliyordu. Küçük bir fısıltı bile dolaşmıyordu. Atlar da durumun nezaketini kendilerine has bir sezgi ile kavramışlardı sanki; hiç birisi kişnemiyor, huysuzluk etmiyordu. Dağdan dağa ses veren üveyikler, dere içlerine düşen ezgili ötüşler, onları duygulandırıyor, ölümcül hayallere gömüyordu.

Geniş bir düzlüğe geldiklerinde kuş tüyü gibi hafif, mavi bir gökyüzü yükseliyor, binlerce yıldız ışıldıyordu. Tahir bakışlarını yıldızlara kaldırdı. Bir kelebek gibi birinden diğerine atlamayı zihninden geçirdi; tatlı bir hayale dalarken atı hatifçe sekti; bu anda ince bir yel koptu; yaprakların hışırtısıyla ormanların derinliklerine dalıp kayboldu. Herkes gibi Tahir de titredi.

Bir ara durdular; en arkada, iki kişi biri bir tepeye, diğeri ise karşı tepeye doğru atlarını sürdüler. Tahir, Zeynep Ana'ya "Ne oluyor?" diye fısıldadı. Zeynep Ana başını çevirdi. "Galiba çevreyi yokluyorlar." Herşeyden kuşku duyuluyordu; zaman zaman kopan ince yelden, bir hışırtıdan, bir atın kulak dikmesinden.

Biraz sonra ormandan aşağıya, en öne indiler. Öndekiler atlarını sürmeye başladılar. Tepeleri tarayanlar oldukları yerlerde duruyorlardı; ikisi de burma bıyıklı, kalpaklı delikanlıydılar.

Zifiri bir karanlığın önüne geldiler; iki dağın arasına derin bir sessizlik yerleşmişti. "Atların ayakları keçelenecek!" diye bir fısıltı önden arkaya doğru yayıldı. Atlardan indiler. Zeynep Ana heybeden keçeleri çıkardı; Tahir'in ve kendi atının ayaklarına keçeyi sardı. Herkes işini sessizce yapıyordu.

Ağır ağır atları sürdüler; bir yanı uçurum, bir yanı dağ olan, iri iri taşların çıkıntılarla daralttığı bir patika yola girdiler. Atlar ancak teker teker bu patika yola sığabildiğinden ip gibi dizildiler. Tüfekler dağa doğru çevrilmişti. Yuvarlanan her taşın sesi gittikçe büyüyor, seken her at ürküntülere sebep oluyordu. Hatun, Zeynep Ana'ya sımsıkı sarılmıştı. Tahir her an patlayacak silahın ilk kurşununun kendisine saplanacağını sanıyordu.

Yeniden hayata kavuşur gibi vâdiden çıktılar. Önlerinde az engebeli bir arazi uzanıyordu. Çevrelerinde orman olmadığından ufukları genişlemişti; yıldızlar toprağa değiyormuş gibi geliyordu onlara. Tahir derin bir soluk aldı; Zeynep Ana'ya "Türkiye'ye daha çok var mı?" diye fısıldadı. O da aynı sessizlikle cevap verdi: "Tam bilmiyorum; ormanları geçtikten sonra bir saat daha gideceğimizi söylemişlerdi..."

Bu zamanı daha çabuk geçirebilmek, içindeki korkuyu iyice silip atabilmek amacıyla hayaller kurmaya başladı. "Oraları nasıldı? Akrabaları kendilerini nasıl karşılayacaklardı? Bir başka köyden bir akrabaları, bir tanıdıkları gelse deli divane olurlardı. Onlar ise herşeylerini bırakarak buradan gidiyorlardı. Özlemleri ne bir yıllık, ne de bir ömürlüktü..."

"Sarıldınız! Teslim olun!" diye bir ses karanlığı kurşun gibi deldi ve silahlar patladı. Atlar kişnedi. Ardarda

birkaç silah daha patladı. Birkaç at ürktü; birkaçı şaha kalktı. Kadınlar, erkekler bir elleriyle atların dizginlerini sıkı sıkı tutup diğer elleriyle omuzlarından tüfekleri çıkardılar. Ve hepsi de şimşek gibi hızlıydılar.

Tahir şaşırmıştı; telâşından tüfeği düşürecekti. Hatun var kuvvetiyle annesine yapışmıştı: Zeynep Ana "Allah!" nidâsiyle tetiği çekti.

Her yerde namlular alev saçıyordu; ortalığı toza dumana boğan atlar kişniyor, yürek paralayan çığlıklarla çocuklar yırtınıyor, burma bıyıklı delikanlılar nârâların en yiğitçesini savuruyordu.

"Allah! Yandım!" diye bağrışmalar, çığlıklar arasında Tahir Azim'in sesini işitti. "Korkmayın, vurun!" Telâşından tüfeğini düşürecek olan Tahir'e bu sözler bir can yoldaşı gibi geldi.

Azim her yere yetişiyordu. Onun gür, dolgun sesinden cesaret, güç alan kadınlar, kızlar, erkekler karşılarındaki tepeleri amansızca dövmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu kader anında Mihmandarlılar'ın eli silah tutan her insanı canını dişine takmış, boşalan tüfeğine yeni bir şarjör takıyordu. Alev alev yanan namluların, nârâların, ölüm feryatlarının içinden bir umut ışığı gibi yükselen Azim'in sesi gökle yer arasında yapayalnız olup, ahnyazılarıyla boğuşan bu çaresizlere güç, kuvvet, cesaret kaynağı oluyordu. Göğüs göğüse çarpışmayı yıllardan beri bir sevda gibi içinde saklayanlar, bu sesle aşka gelip tepelere saldırıyorlardı.

Azim'in sesi duyulmaz oldu. Bir grup çemberi yararak Türkiye'ye geçmek istiyordu. "Allah! Allah!" nârâlarıyla ileriye atıldılar. Namlular ateş püskürüyor, toprağa düşen çığlıklar tozun dumanın içinde sönüyordu.

"Azim Dayı vuruldu!" diye korkunç, zehir gibi bir ses dolaşmaya başladı. İlk birkaç kişi atlarını geriye doğru mahmuzladılar; bir anda karanlıkta sır oldular. Herşeyi yok eden bu ses heryerde; fokur fokur kaynayan silahla-

rın, çığlıkların arasında devamlı dolaşıyor, atlarını geriye döndürenler karanlıkta siliniyorlardı.

Üç taraftan çevrildikleri kesin olarak belli olmuştu. Türkiye'ye geçmeleri mümkün değildi artık; daralan çemberde ölüm saçan makinelilerin namluları devamlı alev kusuyordu. Sağ ve soldan sıkıştırmaya başlamışlardı; önlerinde alevden bir duvar yükseliyordu. Mustafa her fırsatta aynı sözü tekrarlıyordu.

- Geriye! Azim Dayı şehit oldu! Geriye!

Göklere tırmanan nidâlar arasında Azim'in şehit olması Mustafa'ya bir görev yüklemişti. Bu görevin sorumluluğuyla Mustafa aynı sözleri tekrarlıyor, kendisi geride kalıp ateş etmekle diğerlerinin kaçmasını sağlamaya çalışıyordu.

Atının başını geriye çeviren mahmuzluyordu. Zeynep Ana Tahir'i önüne aldı; "Sür Tahir!" diye bağırdı.

Geride kalan Mustafa sağa sola kurşun yağdırarak atını sürüyordu. Yarım çemberden uzaklaşınca atının köpüklü boynuna yattı; uzun yelesi savrularak rüzgâr gibi uçuyor; tepeler birbirine kavuşuyordu.

Pek çoğuna yetişip geçmesine rağmen başını kaldırmıyordu. Beyninin uğuldaması, gözlerinin kararması, geriye dönenlerin hepsini geçmeyi, onları biraraya toplamayı, iyi bir planla olup bitenleri örtmeyi düşünmesini engellemiyordu.

Vâdilerin düğümlendiği yere geldi; kalın bir köknar ağacını siper edinerek beklemeye başladı. Bir körük gibi devamlı soluyan altındaki at başını sallıyor, ağzından köpükler saçıyordu. Mustafa'nın yüreği göğsüne çekiç gibi vuruyor, kulakları uğulduyor, gözleri dolup dolup boşanıyordu. Azim'in yiğit bakışları, kararlı yüzü, sır vermeyen dudakları, kalın kaşları gözlerinin önünden gitmiyordu.

Nal sesleri yaklaşıyordu. Mustafa kuruladığı gözlerini karanlığa dikerek kulak kesildi. Yaklaşan tek atlıydı;

bu ancak onlardan olabilirdi; onları kıstıranların tek olması mümkün değildi. Atlı yaklaşınca Mustafa seslendi:

- Ben Mustafa! Yerlak köyünden!

Yaklaşan dizginini çekince at tökezler gibi oldu. Mustafa tekrar etti.

- Ben Mustafa! Yerlak köyünden! Gelen, telâşlı telâşlı anlatmaya başladı; bütün çabasına rağmen kendine gelemiyordu.

- ...Bizimkiler Türkiye'ye geçtiler. Ben de geçeceğim sırada, tam atımı mahmuzlarken Azim Dayı önümde yuvarlandı. Atım ürküp geriye döndü. Atımı tekrar Türkiye'ye çevirmeye uğraşırken senin sesini duydum. Kimbilir bizi ne yaparlar?

- Erkekleri öldürürler, kadın ve çocukları Sibirya'ya sürerler. Belki de ölümün her türlüsünü bizde denerler.

- Ne yapacağız?

- Bir kere korkunun ecele faydası olmadığını bilelim, inşallah orada kalan şehitlerimizden bizi teşhis etmezler. Hiç kimse üzerine kendini tanıtacak hüviyet veya benzerini almıyacaktı. Bunları sonra düşünürüz; şimdi biraz ileriye git; geleni durduramazsam sen durdurursun. Burası çok tehlikeli; orman yeni başladığından ağaçlar seyrek. Durdurduklarımızı ormanın içine gönderelim.

Biraz sonra karanlığın içinden kütürtüyle birkaç atlı daha çıktı. Mustafa aynı şekilde onları da çağırdı. Gelenlerin bütün elbiseleri kanlıydı, toza, toprağa da bulanmışlardı. Mustafa sormadan en öndeki, heyecanını gizlemeye çalışarak anlatmaya başladı.

- Benim omuzumda sıyrık var. - Arkasında oturanı işaret ederek - Fakat Hıdır Amca yaralı.

Hıdır'ın bir bacağı sarkıyordu; yüzü bembeyazdı, tüfeğini sıkı sıkı tutuyordu.

- Nasıl oldu Hıdır Amca?

- Çemberin daraldığını farkettim. Daha fazla daralmasını önlemek için hücuma geçtim. Sendeleyen atım

birden yuvarlandı. Meğer ben de ayağımdan vurulmuşum. O anda, aynı benim gibi, bir atlı kafirin üstüne üstüne gidiyordu. Bizden olduğu mutlaktı. "Ben Hıdır! Arkana atlayacağım!" dedim ve atladım. Bahtiyarmış. Çift tüfekle taramaya başladık. Kafirle iyi cenkleşmek istedim; ama nasip olmadı. Azim'i de kaybettik.

Sesi yumuşar gibi oldu.

- Ne yapalım Hıdır Amca, kısmet!... Şimdi şu ilerde bir yere gidin. Burada orman yeni başlıyor, görülebiliriz. Ben gelenleri oraya göndereyim.

Sökün etmiş, geliyorlardı; hepsi de bitkindi. Mustafa onları aynı yere gönderirken içinden, "çok şükür, fazla yaralı yok." diyordu. Çünkü onları en kolay ele verecek yaralılardı.

Gün ağarmağa yüz tuttuğu sırada Mustafa'nın annesi Gülbahar, Zeynep Ana, Tahir'le Hatun geldiler. Sararıp solmuşlardı.

Arkalarından bir başka grup geldi; heybelerde annelerinin sırtlarında titreyen çocukların bakışlarına yaşadıkları facianın dehşeti dolmuştu.

Ormanın koynundan sıyrılan güneş, ufku tutuştururken Hasan Dede göründü; elbiselerinde parça parça kan mevcut, ak sakallarının yarısına sanki kına yakılmıştı. Her şeyiyle perişan olmasına rağmen bakışları bir hırsla yanıyordu. Mustafa bir şey sormadan o, kendisiyle konuşur gibi:

- Arkada kimse yok, dedi.

- Nereden biliyorsun Hasan Dede?

-En arkada kaldım, çevreyi kollayarak geldim.

Diğerlerinin toplandığı yere atlarını sürerken Hasan Dede anlatıyordu.

- Yeteri kadar yaşadım. Bundan fazlası zaten haram. Kendim için bu çilelere katlanmış değilim. Sülalemiz, gençlerimiz bir gün görür umudundaydım. -Kısa bir süre ara verdikten sonra devam etti.- Çatışma başlayınca atım

ürktü. Bir an tren yolunu aştığımı anladım; belki de Türkiye'ye geçmiştim. Tekrar geri döndüm. Birkaç kişi atlarını ileriye sürmüştü; sağdan, soldan onlara ateş edilmesini engellemek amacıyla tepeleri taradım. Tepelerden akıp, ortada düğümlenerek Türkiye'ye geçişimizi önlememeleri için devamlı ateş ediyordum, "Azim Dayı şehit oldu! Geriye dönün!" dediğini işittim. Hemen geriye dönmedim; zaten yaşım seksenden fazla; bundan sonra yaşasam ne olur, yaşamasam ne olur! Ah oğlum, Azim gitti! Kalanlar ya çoluk çocuk, ya câhil. Ben câhilim ve ihtiyarım. Bütün yük sana kaldı!..

Hasan Dede son cümlelerini boğuk bir şekilde söylemişti. Kendini bildi bileli Azim'le beraberdi; ona yalnız kanıyla değil, yüreği ve kafasıyla da bağlıydı. Arada bir dalıyor, "Ecelinden ölse bu kadar acımazdım. Ah kâfir, alacağın olsun!" diye söyleniyordu.

Ormanda birikenlerin yanına geldiklerinde gene dalmıştı ve aynı sözü söylüyordu; "Ecelinden ölse acımazdım. Ah kâfir, alacağın olsun!"

Güzel bir gün bütün ormanı kucaklıyordu. Doğudan bir alev yükseliyor gibiydi. Daldan dala atlayan, yaprak aralarında oynaşan kuşlar tabiatın bu bâkir bölgesini neşeye boğuyordu. Ne yazık ki hiçbirisinde tabiattaki bu uyanışa kulak verecek, duvak duvak büründüğü sevinci ruhunda duyacak güç kalmamıştı. Yaralıların sancıları artıyordu; herkes ürkek, yorgun, perişandı; ana kucağında, sürünmekte olan çocuklar bile gecenin dehşetinden kurtulamamışlardı. Buluşan bakışlar onları bekleyen tehlikelerle derinleşiyor, iniltilerin dışında ağızlardan tek kelime çıkmıyordu. Fakat Hasan Dede'nin gönlünde bazen bir kahramanlık duygusu başkaldırıyor, bazen de derin bir üzüntüyle aynı sözleri tekrar ettikten sonra, diş gıcırdatarak, "Azim, vurdular seni Azim!" diye ekliyordu.

"Ne yapmalıydı?" düşüncesiyle Mustafa dalıp dalıp gidiyordu. Hasan Dede'nin söylediği gibi, yük omuzların-

da kalmıştı. Bu teşebbüsün şehitlerin teşhisinden veya bir başka sebepten kendilerine ait olduğu anlaşılırsa, ne yapabilirdi? Bu kadar insan nereye göç ederdi? Nereye gizlenirler, hangi dağda, kaç gün barınırlardı? En iyisi bu teşebbüste hiç bulunmamış olmaktı. Gidenlerden ve geri dönenlerden haberleri olmamalıydı. Yasalarda akrabaların suçundan cezalandırılmak yoktu; yeter ki hiç sır verilmesindi.

Onu en çok yaralıların durumu düşündürüyordu; fakat bir çaresini bulup, bu teşebbüslerini sır perdesine gömmek zorundaydı; aksi halde hepsinin sonu gelmiş demekti. Yaralıların sayısı çok değildi; bunlar tedavi olunca kadar bir evde, bir samanlıkta saklanabilirlerdi.

Akşam karanhğına kadar burada kalmalıydılar. Vâdileri, orman aralarım kollayarak evlerine varırlardı. İki-üç günlük ortalıkta görünmemelerini tutarlı bir gerekçeye bağlamalıydılar. Hepsinin durumunu ayrı ayrı zihninden geçirmeye başladı. "...Meselâ Zeynep Ana çocuklarıyla bize geldiğini söylemeli. Ama aynı günlerde biz de evde yokuz. Otlaktaki evde buluşmuş olalım. Orada iki-üç günü beraber geçirip geçirmediğimizi kimse bilmez. Tek başına bir ev..."

Dağı, taşı bir yangın sarmıştı sanki; vâdiler, kapağı açılmış fırınlar gibi soluyordu. Kundaktaki, sırttaki çocuklar çözülmüştü. Kadınlar kuytu yerleri seçmişler, erkekler ağaç diplerine kıvrılmışlardı. Sık sık bir çocuk çığlıkla yerinden fırlıyor, bir delikanlı "Ah!" diye sıçrıyordu.

Akşam olmak üzereyken Mustafa, Zeynep Ana'nın yanına geldi; planında Zeynep Ana ile anlaşmak istiyordu.

- İnşaallah sağ salim evlere varırız. Bir tek siz uzaktasınız. Doğacak herhangi bir fırsatı değerlendirebilmemiz için sık sık gidip gelmeniz gerekli. Birkaç hafta sonra aranmadığınıza, kontrol altında tutulmadığınıza kani

olursan bize gelin. Ne yapabileceğimizi daha salim kafa ile düşünürüz.

- Olur evlâdım.

- Çocuklara sıkı sıkıya tenbih et. Sizinle biz bugünleri otlaktaki evde geçirdik. Bizden başka kimse yoktu. Ayrıca...

Mustafa'nın sözünü ağacın dibinde oturan Hasan Dede'nin kükremesi bıçak gibi kesti.

- Azim, vurdular seni Azim!

*
* *

Köyde bir yabancının görünmesi, çevrede devriyelerin dolaşması Hatun'un ağlamasına, bir yere gizlenmesine yetiyordu. Bunlar Zeynep Ana'yı, Tahir'i de korkutuyordu; ama korkularını gizlemeyi biliyorlardı. Başka çareleri de yoktu..

Hangi olayın, kimi ne hale getireceği belli değildi. İnsanların içinde birden çok kişilik taşıdıkları her gün görülüyordu. Nice sessiz, sakin kimseler hayatlarına mâlolacak şekilde alevlenmişlerdi!

Karışık günler yaşanıyordu. Devlet kuvvetleriyle halk arasındaki sürtüşme bir türlü bitmiyordu. Bir gün Kooperatifin kapısında kavga oluyor; suçlu, suçsuz denmeden birkaç kişi götürülüyor; diğer bir günde ise hayvanları saymaya gelen memurlarla bir anlaşmazlık yüzünden pek çok kişinin canı yanıyordu. Götürülenler, canları yananlar hakkında çeşitli söylentiler çıkıyor; hadisenin geçtiği yerden uzaklaşıldıkça, işe halkın muhayyilesi karışarak olay büyük bir vahşet halini alıyordu.

Bazen önemsiz bir tavır büyük bir kargaşalık doğuruyordu. Bu kargaşalığın üzerine acımasız bir şekilde gidiliyordu. Olayların bastırılmasından yankıları daha kor-

kunçtu. Ölüm ürpertisi yığınların üzerinde gezer olmuştu. Ama bir kıvılcım bazen herşeye yetiyordu.

*

* *

Uzaktan uzağa gelen kan ve barut kokuları Çöllümihmandar'ın halkını eskisi gibi etkilememeye başlamıştı artık; çünkü uzun zamandan beri aynı şeyler yaşanıyor, aynı şeyler duyuluyordu. Hüzün, mizaçlarının temel unsuru haline gelmişti. Duyulan olaylardan başka kendi içlerinden nice insanlar ya boğazlanmış, ya da dönmemek üzere götürülmüştü! Kendine ait özelliği ile içleri kımıldatan şu günlerde kader kimbilir hangi sevgilinin boynuna ölüm ilmiğini atmaya hazırlanıyordu!..

Ekim'in sonları yaşanıyordu; ağaçlarda, toprakta direnen hayatın sesi her gün biraz daha güçsüzleşiyor, bitkiler soğukların işleyen soluğuyla damgalanıyordu. Son yağmurlar ortalığa bir serinlik bırakmıştı. Gökyüzünden bulutların göçü eksik olmuyordu. Bir büyü, tabiata usul usul hâkim oluyor, her şey kendini bir başka âleme, bir derin uykuya hazırlıyordu.

Zeynep Ana'nın kış hazırlığı yapması gerekiyordu. Önce Yerlak köyüne gitseler iyi olurdu. Daha sonraları hem işten kopması zor olur, hem de çoğalan yağmurlar yolculuklarını güçleştirirdi.

Tüfekleri, armaları bezlere sarıp heybelere soktu. Dağlardan, derelerden geçeceklerdi; her türlü tehlikeyle karşılaşabilirlerdi. Mustafa'nın hemen uygulanması gereken bir tasarısı da olabilirdi; temkinli olmalarında yarar vardı.

Tahir atına bindi; Zeynep Ana, Hatun'u terkisine aldı; Yerlak köyünün yolunu tuttular.

Ana-oğulu dağlar yeni bir dağa ulaştırıyordu. Soluk bir sonbahar güneşi dal aralarında belirip kayboluyor, vâdilerde yankılanan çağlayanlar yüreklerine işliyordu.

Sözleşmişçesine ikisi de Azim'i düşünüyordu: Azim Mihmandarlılar'ın herşeyiydi; şimdi artık hayatlarında değildi; ama hayallerini dolduruyordu. O ölmemişti; çünkü inançlarına göre "Şehitler ölmez" di. Zaten pekçoğu alev alev yanan namluların arasında ruhunun göğe çıktığını görmemiş miydi?

Evin kapısı kapalıydı; ama perdeleri örtük değildi. Evde birileri varmış gibi geldi onlara. Zeynep Ana çağırdı.

- Mustafa! Gülbahar Yenge! Biraz bekledikten sonra tekrar etti.

- Mustafa! Gülbahar Yenge!

Evde bir hareket olmayınca Tahir'e dönerek:

- Gülbahar Yenge evde uyuyor olmalı, dedi. Atlardan indiler; ahıra bağladıktan sonra heybeleri omuzlarına alıp kapıya geldiler. Zeynep Ana dokununca kapı açıldı; loş bir karanlık yüzlerine çarpar gibi oldu. Eve girdiler; heybeleri kapının kenarına bıraktılar. Ocak başında bir karaltı ayaklandı; dikkat edince bu karaltının Gülbahar olduğunu anladılar. Karşısında dikilmelerine rağmen kendini toparlamakta güçlük çektiği belliydi. Karanlık gözleri onların üzerindeydi. Kısa bir süre sonra sanki gözbebeklerinden bir çatlama oldu. Onları ayrı ayrı kucaklarken:

- Nereden geldiniz? Ne iyi ettiniz? diyordu.

Değişik bir sesi vardı; yaşları sökün etmişti. Hatun'un gözleri yaşardı; Tahir; kendini tutmakta güçlük çekiyordu. Ne olduğunu anlamak isteyen Zeynep Ana Gülbahar'ın sırtını okşayarak teselli etmeye çalışıyordu.

- Üzülme Gülbahar Yenge, üzülme!.

- Nasıl üzülmeyeyim? Kör olasıcalar!

Tahir'in gözleri doldu; Hatun sık sık burun çekiyordu. Zeynep Ana'nın da sesi değişti.

- Üzülme Gülbahar Yenge; şöyle otur. Ne oldu? Anlatsana!

- Nasıl anlatayım? Ah Zeynebim!..

Zeynep Ana, Gülbahar'ı oturttu. Kendisi de yanıbaşına oturdu. Tahir'le Hatun ocağın kenarındaki peykeye iliştiler.

- Anlat hele Gülbahar Yenge.

Gülbahar gözlerini, yüzünü kuruladı. Az da olsa kendine gelir gibi oldu; ama yaşları sonu gelmez bir pınardan kaynaklanıyormuşcasına devamlı tazeleniyordu. Kesik kesik anlatmaya başladı.

- Eve geldikten sonra sık sık "Neredeydiniz? Nereye gitmiştiniz?" diye sorarak bizi sıkıştırıyorlardı. Biz de bir yere gitmediğimizi, otlaktaki evde olduğumuzu söylüyorduk. Tüfek, tabanca ile tehdit edip, ağır sözler, küfürler söylüyorlardı. Zor geliyordu; ama katlanıyorduk. Eziyete, baskıya alışmıştık zaten. Alışmamış olsak ne yapabiliriz? Ah Zeynebim!... -Durdu, gözlerini kuruladı; kara kara düşündükten sonra devam etti - Bundan tam onyedi gün önceydi; akşam karanlığı bastırmıştı. Sıkıntılı bir yağmur yağıyordu. Bir felâket haberi alacakmışım gibi içime bir korku girmişti. Köyün alt yanında iki el silah atıldı; sanki kurşunlar yüreğime sokuldu. Ateşi yakmaya çalışıyordum. Çalı çırpı ıslanmıştı; ocağa üflerken kapı kırılırcasına dövüldü. Açmaya koşarken birkaç tekme daha indi. Açtığımda gene o mendebur jandarmalarla karşılaştım. Mustafa'yı sordular; "Ne yapacaksınız?" dedim. Biraz önce bir subayı öldürdükten sonra kaçtığını söylediler. Bayılmışım; konu-komşu toplanmış, beni düştüğüm yerden kaldırıp yatağa yatırmışlar. Kendime geldiğimde komşumuz Reyhan'ı yanımda buldum. Bir daha Mustafa'yı görmedim; haber de alamadım. Gerçekten bir subay öldürdü mü? Yoksa havaya iki el ateş ederek subay öl-

dürdü mü diyorlar? Subay öldürülmüşse Mustafa mı, bir başkası mı öldürdü? Bunları öğrenemedim.

- Şimdi durum nasıl?

- Nasıl olacak Zeynebim! Her an Mustafa'nın ölüm haberini alacağım diye korkuyorum. Gece gündüz demeden jandarmalar onu arıyorlar. Sabaha karşı kapılar kırılacakmış gibi tekmeleniyor. Sedirlerin altlarını, yatakların içlerini, her yeri didik didik ediyorlar.

Zeynep Ana heybedeki tüfekleri, armaları hatırladı. "Ya kapı çalınırsa, arama yapılırsa?" diye zihninden geçirirken kuşkulanmaya başladı. Nereye saklayabilirdi? Sedir altları, yatak içleri aranıyordu.

Gülbahar petrol lambasını yaktı; ancak ocağın çevresi aydınlanıyordu. Zeynep Ana:

- Gülbahar Yenge, dedi. Heybelerde tüfekler, armalar var. Onları saklasak.

- Ahırın tavanında bir yer var; oraya saklarsak kimse bulamaz.

Çatıyı yalayan bir rüzgârla dışarıdan ayak sesine benzer bir ses geldi. Zeynep Ana ile Gülbahar bakıştılar. Bir-iki çıtırdıdan sonra ayak sesleri iyice belli oldu. Sağa, sola koşuşmalar da başlayınca Zeynep Ana fırladı; heybeyi içeriki odaya doğru sürüklerken kapı tekmeleniyor:

- Tahir! Tahir! diye bağırılıyordu.

Zeynep Ana ne yapacağını şaşırdı; heybeyi bırakarak kapıya koştu; sırtını dayadı. Daha hızlı tekmeleniyor, aynı ses:

- Tahir! Tahir! diye bağırıyordu.

Gülbahar sararıp soldu; Tahir titriyor, Hatun ağlıyor, Zeynep Ana kapıya dayanıyordu. Tekmeler iniyor, ses korkunçlaşıyordu.

- Tahir! Tahir!

Zeynep Ana onlara arka odaya kaçmalarını işaret etti. Üçü birden arka odaya koştular. Zeynep Ana bir ka-

rar veremiyor, kapıya inen tekmeler hızlanıyor, ses sabırsızlanıyordu.

- Tahir! Tahir!

- Kimsin? Ne istiyorsun?

- Aç kapıyı!

Zeynep Ana açıp açmamaya karar veremezken kapıya hızlı bir tekme indi; menteşelerin ikisi de koptu, kapı düşerken bir de silah patladı. Zeynep Ana iyice şaşırmıştı; arka odadan Hatun'un çığlıkları yükseliyordu. Aynı anda yan taraftaki pencerenin camına vurulan kocaman bir taş şangırtıyla içeri yuvarlandı ve arkasından silahlar patlamaya başladı. Zeynep Ana heybesine koştu; tüfeğini alıp, namluya fişeğini sürerken Hatun'un feryatları kulağına kurşun döküyordu. O da camdan dışarıya ateş etmeye başladı. Bu kere diğer duvardaki cam indirildi ve içeriye yanan bir gazyağı şişesi fırlatıldı. Önüne kadar yuvarlanan şişeyi Zeynep Ana dışarıya attı; diğer camdan birkaç şişe daha içeriye düştü; evin içi değişik yerlerden kurşun yağmuruna tutulmuştu. Zeynep Ana şimşek gibiydi; camlardan, kapıdan dışarıyı tarıyordu. Bir anda içeriye dört-beş şişe daha düştü ve her iki camdan, kapıdan evin içi şiddetli bir ateş altına alındı. Zeynep Ana üç yönlü ateş karşısındaydı. Kulaklarında Hatun'un yürek paralayan çığlıkları, dudaklarında "Kelime-i Şehâdet" ile şarjör doldurup, şarjör boşaltıyordu. Yanan gazyağı şişeleri kapıdan, sağ ve sol pencerelerden devamlı içeri düşüyordu. Birkaçı patladı, alevler tavanı sardı. Silah sesleri de sıklaşıyordu. Zeynep Ana çaresiz kaldığını anlayınca bağırdı.

- Çoluk çocuğuma birşey yapmayın! Teslim oluyorum!

İçeriye birkaç şişe daha fırlatıldı; silahlar kudurmuşcasına amansızlaşmıştı. Zeynep Ana aynı sözü tekrar etti:

- Çoluk çocuğuma birşey yapmayın! Teslim oluyorum!

Karanlıktan vahşi bir ses geldi.

- Tüfeğini at! Ellerini kaldır, kapıya gel!

Zeynep Ana tüfeğini attı; ellerini kaldırdı; kapıya doğru yürüyordu. Pencerelerden, kapıdan giren rüzgâr, alevi arka odaya sürüklüyordu. Gülbahar çılgınlaşmıştı; Tahir titriyordu; Hatun'un çığlıkları eve sığmıyordu. Üçünün de gözleri kapıya doğru yürüyen Zeynep Ana'daydı. Kapıda elleri tetikte iki asker göründü. Aynı vahşi ses tekrar duyuldu.

- Yaklaş! Yaklaş!

Zeynep Ana yaklaşıyordu. Askerler tetiği, çekti çekeceklerdi. Hatun bayılıp düştü. Gülbahar "Anam!" çığlığıyla olduğu yere yığıldı. Çılgına dönmüş Tahir'in gözleri çakmak çakmaktı; işte annesi ağır ağır gidiyordu!... İki askerin arasından içeriye bir asker daha fırladı; elindeki kılıç havada parlıyordu; kılıç annesinin başına iniyordu! Tahir sendeledi! Düşerken karanlık bakışlarında annesi ikiye bölünüyordu!..

İkinci Bölüm

Koğuşun kapısı açılıp tekme tokatla içeriye itilen adam, ayakları takılınca Tahir'in üzerine düştü. Tahir kendine gelir gibi oldu; fakat gözlerini açamıyordu; heryeri ağrıyor, kasları lif lif kopuyor, beyni uğulduyordu. Annesini bölen kılıç bakışlarında ışıldayınca acı bir çığlıkla yan döndü; havada dolanan kılıcın parıltılarında şuuru tekrar karanlığa gömüldü.

Koğuş iki buçuk metre genişliğinde, üç buçuk metre boyundaydı. Kapıdan girilince sağ duvara bitişik tek tahtadan bir peyke vardı; ilk bakışta göze çarpması çok zordu; çünkü tavana yakın, avuç içi kadar kirli bir camdan sönük bir ışık süzülüyordu. Zemin betondu; yılların rutubeti ve kusmukları ekşi ekşi kokuyor, köşeye konmuş bidondan sidik, pislik, öğürtücü bir şekilde buharlaşıyordu.

Peykede oturan adamın avurtları çökmüş, aklaşmış saçı, sakalı birbirine karışmıştı. Herşeyiyle onun için dünya dışta, çekici bir nesne değildi artık; aksine içinde taşıdığı yaşanmış olaylardı. Sırtını duvara vermiş, yarı baygın ihtiyarla hiç konuşmuyordu. Nasıl konuşabilirdi? İhtiyar geldiğinden beri ne tam ayılıyor, ne de tam bayılıyordu. Bazen şuuru ona hâkim oluyor, karanlık kuyuları andıran gözleri açılıyor, anlamsız anlamsız bakındıktan sonra gene aynı kuyulara çekiliyordu. Böyle yerlerde dinleme cihazı olduğunu da duymuştu. Çok sessiz fısıldaşılırsa, ci-

haz konuşulduğunu tesbit ediyor, ancak ne konuşulduğu farkedilmediğinden işkenceye ortam hazırlanırmış. Doğruyu söylemek de insanı kurtarmaz, söylenenin doğru olup olmadığının anlaşılması için türlü işkenceler yaşamak gerekirmiş. Ağzını açmıyordu; zaten diğerleri de konuşacak durumda değillerdi. İçeriye yeni savrulan, duvarın dibinde inliyordu; Tahir ise baygın yatıyordu, insanın zaman zaman kendine geldiğini, kıpırdayacak gücü bulamadan dalıp gittiğini o da çok yaşamıştı. Gözlerini Tahir'de gezdiriyordu; ellerinden, boynundan henüz delikanlı olmaya yüz tutmuş, çırpı gibi bir genç olduğunu görüyordu. Zayıf, ince vücudu, belli belirsiz kalkıp inişten başka hiçbir canlılık belirtisi taşımıyordu.

Bir ara Tahir inlemeye başladı; peykedeki adamın bakışları nemlendi. Tahir'in inlemesi sıklaştıkça zihninden "Kendine geliyor" diye geçiriyordu. Tahir yavaş yavaş doğruldu; hareketlerinden, halinden şuurunun tam yerinde olmadığı belli oluyordu. Birden "Ana! Ana!" çığlıklarıyla tekrar betona yığıldı. Duvara yaslanmış yarı baygın ihtiyarın gözleri açıldı; âniden bir felâket sahnesiyle karşılaşmanın yırtıklığı, korkunçluğu vardı gözlerinde; kısa bir süre sonra gözlerini yumdu; gene kendi âlemine gömüldü.

İçeriye tekme tokatla savrulan duvarın dibinde kendinden geçmiş yatarken usul usul kıpırdamaya başladı. Ellerini yumruk yaptı; kollarını göğsüne doğru çekip, boyun ve çene kaslarını şişirerek, gerilmiş bir yüzle, "Bilmiyorum! Bilmiyorum!" diye bağırdı; sesi sanki bir felâketin harabeleri arasından geliyordu. Gittikçe yumrukları sıkılıyor, boyun kasları şişiyor, yüzü geriliyor, yarı açık gözlerinden bütün korkunçluğuyla şuursuzluk fışkırıyordu. An be an bağırışları vahşileşiyor ağzı köpürüyordu. Duvara yaslanmış ihtiyar kendine gelirken hafif bir tıkırtı oldu. "Kes sesini!" diye soğuk, ürpertici bir ses koğuşu dolaştı. Kapıdaki sürgü açılıp kapanmıştı; kendine gelmek üzere

olan ihtiyar kapının yönüne bakmamıştı; çünkü içinden bir ses ona, "Bakma! Gözgöze gelir, başına iş açarsın!" diyordu.

"Bırakın! Canavarlar!" çığlığı koridorda herşeyi kırıp geçirmeye başladı. Cop, tekme, tokat şaklamaları bu sesi kesmiyor, boğuklaştırıyor, böğürtüye dönüştürüyordu. Bu bağırışlar peykedeki adamı can evinden vurmuştu. Kurumuş parmakları kırılırcasına yumruklarını sıktı; çenesi kilitlenecekmiş gibi titriyordu. Bulanık bakışlarında bu düzenin öncüleri canlandı; Nerman Nermanof'un sesi kulaklarındaydı. "...Egemen güçleri kırmak için dış destek sağlıyoruz. Bu destek sömürünün sona ermesi, bağımsızlığımızın ve özgürlüğümüzün güvencesidir..." Bu sözler mermer gibi yanan beyninde yankılanırken duvara yaslanmış ihtiyara, zeminde şuursuz yatana, acı darbelerle buraya sürüklenen Tahir'e bakıyor, kilitlenen çenesini gıcırdatmaya çalışıyordu. Olup bitenlerin muhasebesini yapmaya kendini zorladıkça, bir külçe gibi ağırlaşan beyni derinden derine uyanıyordu. "...Bir iktidar humması! Zulüm her yerde saltanatını kurmuştur; ama hiçbir yerde uzun ömürlü olmamıştır!..." Yeniyle gözlerini, yüzünü kuruladı.

Bildiği duaları zihninden geçirerek ferahlamak istedi. Azrail'in pençesinde kıvranan insanların feryatlarından uzaklaşıp, dualarına sığınmak, ancak bu cinnet ortamında ona dengesini yitirtmezdi. Duaları göklere, sonsuzluğa, insanlığa açılan kapılardı; bu kutsal kelimelerle basamakları tırmanırken düşünceleri derinleşiyordu. "...Nasıl ki görebildiğim, duyabildiğim herşey yokluktan gelmişse, gene yok olacak. İşte o yokluk, en büyük varlıktır. Diğer nesneler, kavramlar, olaylar o varlığın ışık ve gölgeleridir. O varlığı içinde bulduktan sonra ışık ve gölgelerin şekli, çeşidi önemli midir? Her şey gönlünce olmak zorundadır. Herşeye mührünü basan, yok eden zaman güçsüzdür. Güneşin doğup batması sadece bir cilve.

Aslında bunların dışında, ebediyetin nabzında yaşıyoruz. Bu nabız ne atar, ne durur! Ancak sezilir; fakat idrakle yaşanmaz; çünkü idrak fânidir; bu âcizliğinden dolayı ebedîliği içinde barındıramaz..."

Tahir kıpırdadı; şuursuzca çabaladıktan sonra ellerinin üzerinde doğruldu. Peykedeki adamın gözlerinde bir umut ışığı belirdi; önünde heder olan gencecik bir hayattı. Tahir'in bakışları karanlıktı; birşeyler arıyordu sanki; fakat bakışları gittikçe netleşeceği yerde korkunçlaşıyordu. Peykedeki adam kuşkulanmaya başladı. Tahir gözlerini ondan ayırmıyordu; çivi gibi delen bakışları vahşileştikçe adamın kuşkusu çoğalıyor, bir kurt gibi üzerine atlayacağını sanıyordu. Birdenbire, bir yıldırımla vurulmuşcasına, "Anam!" çığlığıyla kapandı ve hıçkırmaya başladı. Tahir'in hıçkırıkları gittikçe boğuluyordu. Yaralı bir kuş gibi bir süre çırpındıktan sonra betona yapıştı.

Peykedeki adamın zihninden dualar eksilmiyordu. Herşeyi olağan karşılamaya, alınyazısına teslim olmaya çalışıyordu. "...Hayat ne? Bugüne kadar ne gördüm? Gördüklerimden, sahip olduklarımdan neyi koruyabildim? Kim, neye sahip, neyi koruyabiliyor? Zaman herşeyi obur gibi yiyor yok ediyor! Bugünün sağlığı bile yarının ölümünü getiriyor! Ha bugün, ha yarın. Önemli olan zaman mı? Zaman ne? Evet, zaman ne?... Zaman bir an. Bütün canlılar, insanlar, her şey bir âna mahkûm. Bu an, her an değişiyor; her şey bir ırmak gibi akıyor, yani kaynağına koşuyor. Gülmek, ağlamak, birinin boğazını sıkmak, batan gemideki insanların şuursuzluğundan farklı hareketler değil! Bir gün sonra batmak için bu çırpınış neye? Önemli olan zaman mı? Zaman bizim tanımlamamız değil mi? Çocuklar gibi kuralını koyup, oynuyoruz; ve arkasından ağlaşıyoruz!... İşte önümde gencecik bir hayat var. Bu akışta yaşıtlarım geçeceğe benziyor. Üzülmesi mi, sevinmesi mi lâzım? Buna kendisi karar veremez. Belki de tatlı bir rüyadan kopmamak için çırpınan

her insan gibi direniyor. Onu uğurlayanlar da uğurladıkları meçhulden ürküyorlar! Ama bu dünya da hepimizin meçhulüydü; geldik, gitmek istemiyoruz!..."

*
* *

Zamanı hesaplamaları mümkün değildi. Çünkü ne saatleri vardı, ne de bir damlacık ışık görebiliyorlardı. Küçücük camın demir parmaklıklarını kalın bir kar tabakası örtmüştü. Sorguya çekilmelerinden de herhangi bir hesap yapmalarına imkân yoktu; bazen gündüz; bazen, gece sorguları yapılıyordu. Hangi günün gündüzü, hangi günün gecesi olduğu da onlarca belli değildi. Sorgudan çoğunlukla pestili çıkmış, şuursuz olarak getiriliyorlardı; zaman artık onlar için anlamsızdı.

Olaylar Tahir için çok korkunçtu; dayanılacak cinsten değildi. Ne söyleyeceğini bilmiyordu. Zaman zaman Türkiye'ye kaçışlarının üzerinde yorumlara girişiyordu. Kaçmamışlardı, teşebbüste bulunmuşlardı; bunun cezası ne olabilirdi? Eğer üç-beş yıl ise böyle işkencelere katlanmasına, ölüp ölüp dirilmesine ne gerek vardı? Hepsini söyler, cezasını çekerdi. Bunu bir öğrenebilseydi...

Teşebbüslerini itiraf etmekle yalnız kendisini mi cezaya çarptırıyordu? Akrabalarının tamamını ele vermiş olmuyor muydu? Hatta sıkıyönetim ve cezanın ne olduğunu belki henüz idrak etmemiş Hatun'u da yakmıyor muydu?

Olup bitenleri zihninde evirip çeviriyor, belli bir yargıya varmadan annesini ikiye bölen kılıç olaylar arasında parlayınca kendinden geçer gibi oluyor, hıçkırıklarla betona yüzüstü kapanıyordu. Uzun uzun ağladıktan sonra içinde kuşkulu bir ferahlık buluyor, kendine geliyordu. Bu kendine gelişleri uzun sürmüyordu; çünkü Hatun bakışlarında beliriyor, aynı hıçkırıklarla, aynı yaşları dökerken "Ya o söylemişse!" diye düşünüyordu. Onun bu du-

rumuna dayanamayan peykedeki adam gözlerini kapıyordu; ne yazık ki onun hıçkırıklardan kendini koparamıyordu.

Bir an kuşkularından kurtulmuştu; bir güven de belirmişti içinde. Çok ender hareket eden, çoğunlukla peykede mumya gibi oturan adama durumu anlatmak, nasıl ifade vermesi gerektiğini sormak istedi; çünkü onun devamlı sessizliği, telâşlanmaması, Tahir'de bu günleri çok yaşadığı, tecrübeli olduğu kanaatini uyandırmıştı. Tavırları da ona dostça geliyordu; sır vermenin sakıncalı bir yanı olamazdı. Kalkıp peykeye geldi; hiç bu kadar ona yaklaşmamıştı; bakışları ağır, gözleri sevgiyle doluydu. Ağzını kulağına dayayarak konuşmaya başladı. "Türkiye'ye kaçıyorduk. Yolumuz kesildi; geri döndük. Bizi gören olmadı. Sorarlarsa söyliyeyim mi?" O, hiç istifini bozmadı. Hiçbir işarette de bulunmadı. Rengi de değişmedi; sadece bakışını Tahir'e indirip kaldırdı. Tahir aynı cümleleri biraz daha sesli tekrar etti. O bakışlarını Tahir'e çevirdi; bu kere ihtarda bulunur bir şekilde bakıyordu. İşaret parmağını da "Sus!" anlamında dudaklarına götürdü. Tahir aynı sessizlikte sordu: "Susayım mı? Kızkardeşim var, o söylemez mi? Onun söylemesine rağmen susayım mı?" O "Evet" anlamında başını salladı; fakat bu kere gözbebeklerinde birkaç soluk ışık belirip silindi, itiraf etmemesinin gerekli olduğuna inandı. Zemine inerken Tahir'i yığın yığın umutlar, sevinçler sarıyordu.

Fakat bu umutlar, sevinçler sorgudan gelenlerin durumlarını uzun bir süre hatırlamasına engel olmadı. Bakışları bulandı. Aynı ateş hücrelerinde, tutuşmaya başladı. Ama çaresizdi; susması gerekiyordu; bu gerçeği beynine kazımak isteğiyle başını avuçlarına gömdü. Bu korku ininde onun için Hatun dünyaya açılan pencereydi; serbestliğe, kurtuluşa ulaşan yoldu. Zaman zaman yakaladığı, uzun süreler tutamadığı hayali şimdi de korkuların etkisiyle uçup gidiyordu.

Duvarın dibinde yatanın çığlıkları sona ermişti. Şuurunun yerine geldiği burun çekişlerinden, hıçkırıklarından anlaşılıyordu. Sırtını duvara dayamış ihtiyar hep aynıydı; bazen gözlerini açıyor, şaşkın şaşkın bakındıktan sonra gene kuyularına çekiyordu.

Kapının deliğinde demir bir çubuk tıkırtıyla dolaştı. Peykedeki adam kalktı; uzatılan ekmeği, avuç içi kadar küçük alüminyum tası aldı ve Tahir'e işaret etti. Tahir'den sonra diğerleri de yerlerinden kalkıp aldılar. Bu tıkırtının nasıl bir sihirle, kendinden geçmiş, yarı baygın ihtiyara güç verip onu ayağa kaldırdığını Tahir bir türlü anlayamıyordu.

Tahir'in ısırdığı ekmek taş gibi sertti; lokmasını bir kütürtü ile kopardı. İlk kırıntılardan aldığı lezzeti bugüne kadar hiçbir şeyde bulamamıştı. Lokmasını ağzında gezdirdi; yumuşadıkça lezzetine varıyordu. Tastan bir yudum aldı; ne çorbası olduğunu anlayamadı; dilini, damağını bir burukluk kapladı; midesine doğru bir sıcaklığın indiğini hissetti. Ekmeğini gene dişlerinin arasına aldı; bu kere birden ısırmadı; üzerinde dilini gezdirdi; her zerresinin lezzetini çıkarmak istiyordu.

*
* *

Sırtını peykeye dayamıştı; uykuya yarı batıktı. Göz kapakları kurşun gibi ağırlaşmıştı; bir türlü uykunun koynuna giremiyordu; çünkü kazınan midesi şuurunu etkiliyordu. Her tutuklu gibi o da, açlık gözlerine perdesini indirince hiçbir şeyi göremiyor, hiçbirşey düşünemiyordu; zira bütün dünya o perdenin arkasında kalıyordu. Isırdığı, diliyle lezzetini çıkardığı, biraz daha aynı lezzeti sürdürmek için dilinin üzerinde gezdirdiği kuru ekmek uykularını bölüyor, uyanıkken de gözlerinin önünden git-

miyordu. Şimdi de aynı lezzetin özlemi dilinde, damağındaydı.

Kapı deliğinin sürgüsü açıldı; demir çubuğun tıkırtısını beklemeden ayağa kalktı. Çorbayı bir dikişte içmek istiyordu; ancak böylece arzuları duracaktı; daha sonra da istediği gibi ekmeğin tadını çıkaracaktı. Sabırsızlıkla kapıya yaklaştı. Demir çubuğun tıkırtısı yerine soğuk, tok, insanı yüreğinden vuran bir ses duydu.

- Tahir Mihmandarlı! Sorgun var!

Gözleri karardı; diz bağları çözüldü; yüreği göğüs kafesini delip çıkacaktı. Aynı sesi tekrar işitti:

- Tahir Mihmandarlı! Dışarıya çık!

Koridorda bir anahtar sesi dolaştı. Birden dolan gözlerini peykedeki adama çevirdi; bakışıyla yardım, merhamet, umut diliyordu. Her türlü duyguyla yanıp sönen bakışlarında peykedeki adam sessiz ve hareketsiz duruyordu. Tavrı peykedeki adamı etkilemiş olmalı ki, elini ağzına yaklaştırdı, "Sus!" diye işaret etti.

Dışarıya çıktığında iki jandarma, iki polis, gardiyan kapının önünde onu bekliyorlardı. Jandarmaların eli tetikte idi; namluları ona dönüktü; soğuk soğuk duran namluların her an alevleneceğini sanıyordu. Bakışları namluların ucundayken polislerden biri bileklerine kelepçe vurdu; bir yılan soğukluğuyla sarılmıştı bileklerine bu kelepçe, bir lastik top gibi göğsünü döven yüreği de bu soğukluğu duyuyordu. Gözü yaşlı olmak istemiyordu, ama bir türlü önüne geçemiyordu. Çünkü silahların arasında olmak onda çok acıklı hikâyelerin çağrışımını yapıyordu. İşte kader onu da, o acıklı hikâyelerin arasına katıyordu.

Bir tünelden çıkar gibi koridordan çıktılar. Gözlerini yumdu; sanki bir ışık selinde yüzüyordu.

Merdivenden inerken beyni uğulduyor, hiçbirşey düşünemiyor, yalnızca ıslak gözlerinin önünde peykedeki adamın "Sus!" işareti yapan parmağı duruyordu.

İki basamaklı bir merdivenden çıktılar, bir kapının önüne gelip durdular. Dikilmek, yürümekten daha zordu onun için; hafifçe sendeledi; içinden birşeyler kopuyormuş gibi geldi ona.

Herşeyden bıktığı, yüzünden belli olan bir mübaşir kapının kenarındaki sandalyede oturuyordu. Boş gözlerle Tahir'e baktı; aynı anlamsızlıkla bakışlarını camdan dışarıya kaydırdı; yüzünden usanç damlıyordu.

Bir süre sonra kapının üstündeki zil çınladı. Aynı usançlı tavırlarla mübaşir yerinden kalktı; gelişigüzel ceketini düzeltti; düğmelerini yokladı, ilikliydiler. İçeriye girmesiyle çıkması bir oldu; kapıyı açık bıraktı. Eliyle işaret etti; iki polisle Tahir içeriye girince kapıyı çekti; aynı tavırla sandalyesine oturdu.

Yargıcın başı önündeki dosyadaydı; devamlı sayfa çevirip dudak büküyor, bazen kaşlarını çatıyordu. Kaşları çatıldıkça Tahir'in yürek çarpıntıları çoğalıyor, onu saran dalga dalga heyecanda boğulacakmış gibi oluyordu. Düşmemek için direniyor, bir yerlere tutunmak istiyordu.

Dosyanın sonuna geldi; aynı sayfayı dikkatlice iki kere okudu. Başını kaldırdı; çatık kaşlarının altındaki delici, çakır gözleri Tahir'in içine işliyordu. Bu delici gözlerden kurtulmak için başım önüne indirdi. Yargıç ellerini dosyanın üzerinde, üst üste koydu. Sesinin tonunda bir güçlülük vardı.

- Rusça biliyorsun; tercümana gerek yok.

Tahir hiçbirşey söylemedi; herhangi bir tavır değişikliğinde de bulunmadı, sadece bakışlarını kaldırdı.

- Görüyorsun, dosyan kabarık.

Yargıcın bakışları burgu gibi yüreğini deliyordu. Bu bakışlardan kurtulmak istiyor, başını önüne eğmekle de, suçlanacağını sanıyordu. Yargıç yumuşak bir sesle:

- Suçun çok Tahir, dedi. Vatana ihanete kadar varıyor. Gençsin, sana yazık olacak. Seninle ne yapacağız bilmem ki?

Tahir'in içinde bir sevinç ışıldadı; Yargıcın ellerine sarılmak, af dilemek istedi. Ama peykedeki adamın "Sus!" işareti yapan parmağı yargıcın dudaklarının önünde belirdi. Bu sözlerde onun anlayamadığı birşeyler olabilirdi; kendine hâkim olmaya yöneldi. Yargıç biraz düşündükten sonra devam etti.

- Kurtuluşunun bir tek yolu var, doğru söylemek. Soracaklarıma doğru cevap verirsen, kısa bir süre sonra özgürlüğüne kavuşursun. Aksi takdirde hayatını zindanlarda geçirirsin. Seni bekleyen yılların bulunuyor. Yaşayacaksın, çoluk çocuk sahibi olacaksın, hayatın türlü yönlerinin zevkini tadacaksın. Başkalarının uğruna yanmak akıllı insanların işi değildir; hiçbir yarar da sağlamaz.

Yargıç sustu. Tahir'de bir güven belirdi; her şeye katlanabilirdi; işte sorgusu başlamıştı bile.

Yargıç tavrında, ses tonunda hiçbir değişiklik yapmadan:

- Akrabanız Mustafa nerde? diye sordu. Bu soruyla Tahir irkildi. Peykedeki adamın "Sus!" işareti yapan parmağı gözlerinin önüne gelirken derin bir korkunun içinde kendini buldu.

Güçlükle dudaklarını kıpırdattı; sanki gök başına yıkılıyordu. Sesi titrek ve cılızdı.

- Bilmiyorum.
- Siz bu kere onlara geldiğinizde o evde miydi?
- Yoktu.
- Kimler vardı?
- Annesi Gülbahar Yenge yalnızdı.
- Sen kiminle geldin?

Bakışlarında annesini bölen kılıç parıldadı, bir karanlığa daldı.

- Annem ve kardeşimle.
- Niçin geldiniz?
- Gülbahar Yenge hasta imiş, ziyaret etmek istedik.
- Niçin beraber geldiniz?

- Yol uzak, gidip akşama dönemezdik.

- Evi boş bıraktınız. Sen evde kalabilirdin, korkuyor muydun?

Ne söyleyebilirdi? Dudaklarına acı bir titreme sarıldı.

- .....

- Bak Tahir, bu soruya cevap veremedin!

Kendini toparlamaya çalışarak

- Anam kadın bir kişi; kızkardeşim daha çocuk, Yerlak'la bizim köyün arasında dağlar ve ıssız dereler var, dedi. Beraber gidip gelmek istedik.

Yargıç kısa bir süre düşündükten sonra dosyayı karıştırdı. Başını kaldırmadan sordu.

- Geçtiğimiz Ağustos ayının on birinde neredeydiniz?

- Galiba evde idik.

- Hiç Mustafa ile buluşmadınız mı?

Tahir, tereddütle bocalarken yargıcın birşeyler bildiğine ihtimal verdi. Kesin birşey söylemesi de mümkün değildi; peykedeki adamın işaret parmağı devamlı uyarıda bulunuyordu. Derin bir kuyudan gün ışığına çıkar gibi Mustafa'nın, annesinin sıkı sıkıya tenbihleri karışık düşünceler arasında aklına geldi; hepsi "otlakta buluşmuş" olacaklardı.

- Tam gününü bilmiyorum; ama Ağustos ayında otlaklarına gitmiştik.

Peykedeki adamın parmağı gene "Sus!" diye işaret ediyordu.

- Orada ne kadar kaldınız?

- İki gün

- Mustafa orada mıydı?

- Orada idi.

Yargıç bakışlarıyla da birşeyler arar gibiydi. Herşeyi bildiğini imâ etmek amacıyla bir gözünü hafifçe kırparak sordu.

- Daha sonra Mustafa'yı görmedin mi?

- Hayır, görmedim.

Tahir titredi; renkten renge giriyordu. Yargıç bakışlarını keskinleştirerek ellerini dosyanın üzerine koydu. Kaşların çattı; sesine hafit bir tehdit, hafif bir nasihat havası verdi.

- Bugüne kadar ne yapmışsanız polis hepsini tesbit etti. İnkâr etmenin hiçbir yararı yok. - Sağ elini dosyaya vurarak - Herşey bu dosyanın içindedir. Mustafa'yı kurtarmaya çalışman boşunadır; zaten o bugün veya yarın elimize düşecektir. Susman senin için kötü olur! Yalnız senin için değil tabii; anneni ve kızkardeşini de yakarsın. Herşeyi söylemen hem senin suçunu hafifletir, he de onların kurtulmasını sağlar. Düşünüp taşınman için sana birkaç gün müsaade ediyorum. Ne kendine, ne de onlara yazık et; hadi bakalım.

- Annem...

Yargıç başıyla işaret etti. İki polis, Tahir'in kollarına girdi; hiçbirşey söyletmeden dışarıya çıkardılar.

*

* *

Zihni annesini ikiye bölen kılıç ile, Yargıcın "Ne annene yazık et!" sözündeki çelişkide derinleşiyordu. "...Beni kandırmak için ne yalanlar uyduruyor! Kimbilir daha ne yalanlar uyduracak? Sabırlı olmalıyım. Buradaki günler geçici. Sırtını duvara veren baygın ihtiyar, 'Bilmiyorum! Bilmiyorum!' diye krizler geçiren zavallı; herşeye katlandılar, cezalarını çekmek üzere buradan gönderildiler. Hapsin sonu vardır; itirafın sonu ise ölümdür! İtirafım yalnız kendi ölümümle sonuçlanmaz; başkalarını da ölüme sürükler!.." Bir şırıltı, arkasından o öğürtülere sebep olan patırtıların başlaması Tahir'i sarsıp, sanki gerçeğin içine bıraktı. Midesi kabardı; bunu bir öğürtü ile

geçiştirdi. Ama koğuşa yeni getirilen, sac bidonun üzerine tünemişti; o öğürtücü sesler devam ediyordu. Felâket bir kokuda boğulacakmış gibi oluyordu. Bu durumun psikolojik olduğunun farkındaydı; zira bidon yarıya kadar doluydu; aynı şeylerin biraz daha ilâvesi durumu pek değiştirmezdi. Adam bidondan inince biraz rahatladı.

Bidonun dökülmesi Tahir'e aitti; bu görev ona yetkililerce verilmemişti; kendi üslenmişti. Bu onun için büyük bir eziyet değildi; yeter ki dolup taşmadan gelselerdi. Kapı deliğinin sürgüsü açılıyor; "Bidon!" diye bağırılıyordu. Elleri tetikte jandarmaların arasında bidonu götürüp döküyordu. Bu bahane ile güneşi görüyor, dünyanın uçsuz bucaksızlığını yaşayarak, her ânı azap olan zamanın birkaç dakikasını geçirmiş oluyordu.

Kapı açıldı; içeriye itilen adam karşı duvara çarpıp düştü; düşmesiyle küfürü savurması bir oldu; iyi ki kapı kapanmıştı. Düştüğü yerde bir süre kaldıktan sonra el yordamıyla doğrularak ayağa kalktı. "Birileri var burda!" diye seslendi. Ne Tahir'den, ne de diğerlerinden hiçbir ses çıkmadı. Dışarıya fırlamış, iki kor parçası gibi yanan gözlerini çevrede gezdiriyordu; Tahir yattığı yerden ona bakıyordu. İri yarı, kemikli yüzlü bir adamdı; hareketleri olağan değildi; devamlı hırçın hırçın burnundan soluyordu. Sert sert bağırdı. "Kimsiniz? Niçin geldiniz?..." Hiçbirisinden bir ses alamayınca kendi kendine söylenmeye başladı. He! He! Siz de benim gibi karşı devrimcisiniz galiba?.." Tahir peykede oturan adama bakıyordu; istifini bozmamıştı; yüzündeki çizgiler dahi değişmemişti. Diğeri ise, bidonun üstünde tortop olmuştu. "Konuşsanıza! Dilsizsiniz herhalde?" Biraz durduktan sonra çılgın bir kahkaha savurdu. "He! He! Gerçekten çıldırmışım! Buralarda dilsiz olmayan kim ki! Politbüro üyeleri konuşur, onların sözlerini parti üyeleri tekrar eder. Bize de tavuklar nasıl, horozlar iyi mi sözü kalır. Bunun dışında bir çift söz ettin mi karşı-devrimci olursun! Hey be anam hey!

Yılların devrimcisi Komünist Eşber şimdi karşı-devrimci! Kantara bak kantara!..."

Üçü de oldukları yerde donup kalmışlardı; bu sözlere bir anlam veremiyorlardı. Burada en tehlikeli, en gereksiz iş konuşmaktı. Çeşitli yollardan dinlenilebilirdi; bu koğuşlarda her tip insanla karşılaşmak da mümkündü; yersiz bir söz insanın başına olmadık belâlar açabilirdi. O ise bağırıp çağırıyor, aklına geleni söylüyor, ağıza alınmaz küfürleri de sıralıyordu.

Yeni gelen kapının karşısındaki duvarın önünde duruyordu; herşeye hazır bir duruştu bu; bakışlarının da sabitleştiği belli oluyordu. Ne yapacağını diğerleri merak etmeye başladılar. Herşeyi, bütün çılgınlıkları yapabilirdi. Köklü bir kahkaha ile söylenmeye başladı. "Öğretmenim ben be! Benden karşı-devrimci mi olur? Devrimi bizler yaptık, başı bizler çektik, özgür olmak, egemen güçleri kırmak için! Egemen güçleri kırdık, feodaliteyi yok ettik, özgür olduk! Ama şimdi içerdeyim, hem de karşı-devrimci olarak! Yılların devrimcisiyim! Ne bombalar attım, ne sabotajlar yaptım! Devrim uğruna nicelerinin kanma ekmek doğradım! Şimdi içerdeyim! He! He! He!..."

Bir hıçkırık gibi gırtlağına takılan "He, He"leri tekrarlıyor, ileri geri sallanıyordu. Gittikçe "He, He"ler sıklaşıyor, sallanması da aynı oranda hızlanıyordu. Sallanışına Tahir kuşkulu kuşkulu bakıyordu; "Ne olur, ne olmaz!" düşüncesiyle peykenin altına da girmişti. Diğeri peykenin ucuyla kapının arasına sıkışmıştı. Peykedeki adam ise hiç istifini bozmuyor, bakışlarını aynı belirsiz noktalarda tutuyordu.

Komünist Eşber kendinden geçmişcesine sallanmaya başladı; ağzı da köpürmüşe benziyordu. Tahir biraz daha baksa başı dönecekti; gözlerini yumup peykenin altına iyice sokuldu. Peykenin ucu ile kapının arasındaki peykeyi kendine siper edinmiş gibi duruyor, belli etme-

den onu gözlüyordu. Peykedeki adamın hiç umurunda değildi; aynı kayıtsızlıkla sırtını duvara dayamış, oturuyordu. Komünist Eşber sallanırken birdenbire boş bir çuval gibi duvarın dibine yığıldı. Tahir peykenin altından başını çıkardı; gözgöze geldiği peykedeki adam "Aldırma" der gibi bir hareket yaptı. Peykenin ucu ile kapının arasında oturana baktı; onun da gözleri ne düşündüğünü anlamak için Tahir'in gözlerini arıyordu; karanlıkta anlaşıp, gene kendi dünyalarına gömüldüler.

Bu koğuşa getirildiğinden beri Tahir insana akıl kadar içgüdünün de hâkim olduğuna inanıyordu. Konuşmadan, bakışlarıyla anlaşmadan, vaktin gündüz mü, gece mi olduğunu pek kestiremeden belli zamanlarda uyuyorlardı. Peykedeki adam dalıp gitmiş, peykenin ucu ile kapının arasında oturan, başını peykeye koymuştu. Komünist Eşber de duvarın dibine külçe gibi yığılmıştı. Kaburgaları, eklem yerleri ağrıyan Tahir'in de göz kapakları kurşun gibi ağırlaşmıştı. Uykuya dalarken annesini ikiye bölen kılıcın parıltılarıyla irkildi; Hatun'u hatırladı. "Kimbilir nerede sürünüyor?" diye zihninden geçirdiği sırada duvarın dibinde külçe gibi yığılmış olan Komünist Eşber homurdanarak yan döndü. "...Elektrik santralini bombaladığımda partide nasıl bayram yapılmıştı? Ya cenaze merasimine attığım bomba ile ölen on beş tutucu! Aha gene öldürüyorum!..." Titremeye başladı; sesi de çılgınlaşıyordu. "Tutun beni! Öldürmek istemiyorum!" Hem hüngür hüngür ağlıyor, hem de arada bir çılgınca bağırıyordu. "Tutun beni! Birini daha öldürüyorum!." Duvarın dibine yapışan Tahir böğründen kurşun yemiş gibi zeminde dövünen Komünist Eşber'e korku ile bakıyordu. Bir süre sonra "Tutun beni! Tutun beni!" çığlıkları bir böğürtüye dönüştü. Gittikçe bu böğürtüler acı bir hırıltı halini alarak gırtlağına sarıldı. Titriyor, çırpınıyor, dövünüyordu; fakat gırtlağındaki bu hırıltı çözülmüyordu.

*
* *

Koğuş Komünist Eşber'e dar geliyordu; kafese kapatılmış vahşi bir hayvan gibi hırçın tavırlarla dolaşıyor, bir yerde oturamıyor, çömeliyor, ayağa kalkıyor, iki adımda bir dönerek volta atıyordu. Ağzı da hiç durmuyor; nârâlar, küfürler savuruyor; aynı sözleri tekrarlıyordu. "...Ben Komünist Eşber! Göz kırpmadan tetik çekerim! Devrimi kanla yazanlardanım! Nasıldı o bomba? 'Güm!' diye patlayınca pırasa gibi yere serildi köftehorlar! Nerman Nermanof bile beni kutlamıştı. Devrim savaşçısıyım ben! Bu akın tarihin akınıdır! Kölelik devrinden beri gelen aşamalar bunlar. Hangi güç durabilir karşımızda? Bütün kalıntılar yerle bir ediliyor. Bombayı savurunca pink pink yere serildiler! He! He!..." Kalın, köklü bir sesi vardı; sanki bütün vücuduyla gülüyordu.

Aynı şeyleri usanmadan söylüyordu; bazen hiddetleniyor, gözleri dışarıya fırlıyor, bağırıyor, yumruklarını sıkıyordu. Bu hırçın anlarında üzerine atlamasından korkan Tahir sezdirmeden peykenin altına giriyordu. Peykenin ucu ile kapı arasında kendine yer edinmiş olan içgüdüsüyle peykeyi kendine siper ediniyordu. Peykedeki adamın ise kılı kıpırdamıyor; aynı sessizliği, aldırmazlığı sürdürüyordu.

Komünist Eşber gene köpürmüştü. "...Hepsi boğazlanacak! Okul müdürünü eve giderken boğazladığım gibi. Utanmadan öğretmenler odasında 'Tarihimiz var.' demişti. Ne tarihi ulan! Yağma tarihi, burjuva tarihi! Biz işçiyiz, emekçiyiz! İşte böyle boğazlarım seni!..." Zincirlerini kırmış bir çılgın gibi korkunçlaşmış, hareketleri, sesi vahşileşmişti. Bütün hücrelerinden kıvılcımlanan bir titreme ile sallanıyordu. Ağzı köpürmüş, kan çanağına dönmüş gözleri dışarıya fırlamıştı. Yumruklarını sıkmaya başladı. Diğerleri düşmesinin yakın olduğunu anladılar.

Titremesi hızlanıyor, çenesi bir kerpeten gibi sıkılıyordu. Büyük bir gürültüyle duvarın dibine yığıldı. Biraz sonra boğuk boğuk homurdanmaya başlayacaktı. "...Ben Komünist Eşber!..."

*
* *

Her nedense bu kere kapının deliği, her zamankinden daha sert açıldı. Komünist Eşber kapıya doğru saldırdı. "Ekmek! Yemek!" Acı, kükrer gibi bir ses yüzüne çarptı. "Git ulan geriye!" "Midem kazınıyor; ne zamandan beri bir lokma yemedim. Dayanamıyorum!" Aynı ses daha da sertleşti. "Defol! Kemikçi köpek!" "Ben ha! Ben Komünist Eşber! Devrim eylemcisi Komünist Eşber! Devrim için neler yaptım! Elektrik santralini havaya ben uçurdum!" Koridoru dolduran ses bu kere tehditkâr bir hal aldı. "Karşı duvara yaslan, ellerini havaya kaldır; kıpırdarsan yere serilirsin!" Kapı deliğinden madenî bir ses duyuldu; kuvvetli bir el feneri ışıldadı; bir namlu içeriye uzanmıştı. Komünist Eşber'in benzi sarardı; dili tutulmuş gibi oldu. Namluya diktiği gözleri her an büyüyordu. Aynı ses tekrar yankıladı. "Duvara dayan! Kollarını havaya kaldır! Ufak bir hareketinle yere serileceğini bil!" Komünist Eşber duvara dayandı; ellerini havaya kaldırdı; dışarıya fırlamış gözleri fıldır fıldır dönüyordu. Koğuşta bir dehşet havası esmesine rağmen peykedeki adam hiç oralı değildi. Peykenin ucuyla kapının arasında oturan, kaderine teslim bir durumda, olup bitene bakıyordu. Tahir peykenin altındaydı; hiçbirşey görmemeğe çalışıyordu. Dışarıdan gelen ses biraz tabiîleşti. "Tahir Mihmandarlı, dışarıya çık, sorgun var!" Yüreğinden kopan acı bir titreme bütün vücudunu sardı; beyninde şimşekler çaktı; peykenin altından çıkarken gözlerinin önünden birkaç karanlık uçuştu; sendeledi. Tahir'in rahatça çıkabilmesi için kapı

ile peykenin arasında oturan, karşı duvara doğru süründü. Anahtar gıcırdadı; kapı açıldı. Tahir'in yüzünü ölümün solgun rengi kaplamıştı. Dışarıya çıkarken peykedeki adamı göz ucuyla aradı; o da ona bakıyor, sanki "Anlaştığımız gibi" diyordu.

Onu götürmeye gelenler kapının önünde yarım daire çizmişlerdi. Jandarmaların tüfekleri kapıya doğruydu. Polislerden biri, incelmiş bileklerine kelepçeyi vurdu.

Her adımından sonra düşeceğini sanıyor, ne diyeceğini, ne yapacağını bilmiyordu; sadece zonklayan beyninde peykedeki adamın, "Anlaştığımız gibi" diyen bakışı duruyordu.

Yine aynı kapının önüne gelmişlerdi. Tahir son anlarını yaşıyordu sanki. Bir an önce yargıcın önüne çıkıp almyazısına teslim olmak istiyordu. Her saniye bir ömrün ızdırabiyle doluydu onun için.

Neden sonra zil çınladı. Mübâşir aynı bıkkınlıkla yerinden doğruldu; el yordamıyla düğmelerini yokladı, içeriye girdi ve kapıyı açık bırakarak çıktı; girmelerini işaret etti.

Yargıcın yüzü asık, kaşları çatıktı. Dosya ellerinin altında duruyordu. Gözlerini Tahir'e dikti; kaşlarının altından fışkıran bakışlarında herşeyi delip geçen, yakan bir özellik vardı. Tahir hiçbirşey düşünemiyordu; sadece peykedeki adamın "Anlaştığımız gibi" diyen bakışı gözlerinin önünden hiç eksik olmuyordu. Yargıç soğuk soğuk söze başladı.

- Liseyi bitirmiş bir gençsin; çocuk değilsin artık. Sorumluluğunu idrak edecek yaştasın. Önünde henüz uzun yıllar var; bu yıllarda çok şeye sahip olabilirsin; hatta olmak zorundasın. Sana umut bağlayanlara karşı da aynı sorumluluğu duymalısın. Mustafa'yı kurtarman da mümkün değil, avucumuza düşmesi gün meselesi. Sorduklarıma doğru cevap vermezsen Mustafa'yı kurtaramayacağın gibi, seni, sana umut bağlayanları da yakarsın. Zaten her-

şeyi, en ince ayrıntısına kadar polis tesbit etmiş. Konuşman sana verilmiş bir fırsattır; hem de son fırsattır.

Yargıcın sesi son cümlelerle yumuşadı; yüzü de güvenilir bir görünüş aldı. Tahir inanır gibi oldu; herşeyi anlatmayı içinden geçirirken peykedeki adamın "Anlaştığımız gibi" diyen bakışlarını hatırladı; yutkundu. Yargıç sesine dostça bir ton verdi.

- Mustafa nerde?

Sanki bir alev gırtlağına dayandı. Kendini zorlayarak:

- Bilmiyorum, dedi.

- Geçen sorgunda onunla buluştuğunuzu söylemiştin ama.

- Ağustos ayında görüşmüştük, daha sonra görmedim.

- Türkiye'ye kaçmayı hiç düşünmediniz mi ve denemediniz mi?

Yargıcın bakışları derinleşti; sanki ruhunun en gizli dehlizlerini tarıyordu bu bakışlar. Tahir renkten renge giriyor, acı bir titreme gözbebeklerinde derinleşiyor, peykedeki adamın "Anlaştığımız gibi" diyen bakışları imdadına yetişiyordu.

- Hayır.

- Peki niçin Mustafalara gittiniz?

- Gülbahar Yenge hastaydı.

- Sen ve annen ziyaret edip haber getirse olmaz mıydı? Evi boş bırakmak tehlikeli değil miydi?

Bakışlarında gene annesini bölen kılıcın parıltıları dolaştı; bu parıltılar sesini de etkiledi.

- Annem Gülbahar Yenge'yi görmek istiyordu. Kızkardeşim henüz küçük. Yerlak köyü ile aramızda ıssız dağlar var. Erkeksiz gidip gelmeleri sakıncalı olabilirdi.

Yargıç birden hiddetlendi; gözlerinden sanki alev fışkırdı; sesi de incelerek hırçınlaştı.

- Kimi kandırıyorsun? Saatlerce jandarmalarla boğuşan bir kadın Çöllümihmandar köyünden Yerlak köyüne gitmeye korkacak, seni yanına alacak. Bana doğruyu söyle, doğruyu! Yoksa doğduğuna pişman olursun!

Sustu ve Tahir'e baktı; birşeyler söylemesini bekledi. Tahir bakışlarını önüne indirmişti; bitkin bir durumdaydı; göğsü kalkıp iniyor, boncuk boncuk terliyordu. Yargıcın solukları burun deliklerinden hırslı hırslı çıkıyordu.

- Anlaşılıyor, konuşmayacaksın! -Tavrıyla, ses tonuyla polislere söylediğini belli ederek - Götürün ; doğruyu söylemesi için aklını başına toplatın!

Tahir'in bakışları değişti. Koğuşu hatırladı! İçeriye savrulduklarında, uzun zaman kendine gelemiyenleri görür gibi oldu; kulaklarına feryatlar doluyordu. "Durun! Doğruyu söyleyeceğim!" diyecekken peykedeki adamın durgun bakışları onu yakaladı, susmasını öğütlüyordu.

Zeminler, duvarlar, camlar, koridorlar gözlerinin önünden akıp gitmeye başladılar. Bastığı yer kayıyor, herşey kırılıp dökülerek ondan uzaklaşıyor, net olarak hiçbirşey göremiyordu. Atmacanın pençesindeki bir serçe gibi titriyor, çocukluğundan beri hayatı, babasının kurşunlanması, annesini bölen kılıcın parıltıları, burun çeke çeke el kapılarına sığınan kızkardeşi bir duman gibi beyninde dolaşıyor; bakışlarında geçmiş, gelecek, her şey duvar duvar yıkılıyor, her adımıyla ölümün solukları arasına karışıyordu.

Penceresiz, loş ışıklı bir yere girdiklerini, bir de ense köküne inen dipçiği hatırlıyordu. Falakaya yatırılışı, kum torbasıyla dövülüşü, karanlıkla boğuşmak, korkulu bir rüyayı tekrar tekrar yaşamak gibi geliyordu ona. Yüzüne vurulan su ile ayılıyor ayaklarının altına inen ilk darbe ile bayılıyordu. "Bilmiyorum!" kelimesini beynine kazımıştı; ayılıp bayılıyor, ahlar, feryatlar arasında aynı kelimeyi sayıklıyordu.

Onu da koğuşun kapısından içeriye attılar. Uzun bir süre hiç kımıldamadan yattı. Peykedeki adam incecik boynuna, çırpı gibi bileklerine baktıkça derin umutsuzluklara, kahredici karanlıklara sürükleniyordu. Tahir zaman zaman canlılık belirtileri gösteriyor, herhangi bir anlam verilemeyen ses parçalarıyla tekrar dalıyordu. Peykenin ucu ile kapının arasındaki boşluğu kendine yer edinmiş olan, Tahir inledikçe, başını peykenin ucuna koyuyor, sessiz sessiz göğüs geçirirken okşarcasına, acılarını bölercesine bakıyordu. Tahir'in bu durumu Komünist Eşber'i de etkilemiş, ağzını mühürlemişti. Ona baktıkça geleceğini görüyor, sararıp soluyordu. Bazen burnundan acı acı soluyor, pufluyor, kaderini parçalayıp kurtulacakmış gibi ayaklanıyor, acayip hareketler yapıyordu. Uzun saatler yaptığı bu hareketlerle güçten düşüyor, duvarın dibine çöküyordu. İri yarı, abuk sabuk Komünist Eşber gözlerini sessizce yatan Tahir'e dikiyor, masumlaşıyor, kurbanlık koyun gibi boynunu büküyordu. Ama uykularında gene eski Komünist Eşber'di.

*
* *

Peykedeki adam başını duvara dayadı; gözlerini kapattı. Bu hal onu sanki dünyasıyla başbaşa bırakıyordu. "... İnsana acısını, sevincini duyuran her şey içindedir. Nasıl insan bir sonsuzluğun içindeyse, bu sonsuzluğun aksini de içinde taşır. Göklere tırmanan, yerin altlarına inen bilimler insanı aşamamıştır; hatta organlarına yeterince nüfuz edememiştir, içimizdeki sonsuzluğa ise bu bilimler yabancıdır. Ne olurdu insan herşeyi bırakıp kendini anlamaya çalışsaydı!... İşte o zaman karşımızdakinin değerini anlar, ebedî mutluluğu bu yeryüzünde de hissederdik. Bunu ancak yüreğimizle, sevgimizle yapabilirdik. Yüreğimiz bizi başkalarına bağlar; çünkü o kendimize ait

değil, başkalarına aittir. Beynimiz ise, çıkarlarımızın maymuncuğudur; midemiz bizi beynimize perçinledi. Yüreğimiz de biyolojik anlamında sıkışıp kaldı!... Artık o sonsuzluğun aynası değil; ahların, gözyaşlarının sığınağı hiç değil! Doktorların kontrol edebileceği bir et parçası! Yüreğimiz zayıfladıkça beynimiz şişti; çıkarlarımız pazularımızın gerekliliğini bize anlattı; onları kuvvetlendirdik. Harcını kanla kardığımız bir çıkar dünyası kurduk. Midemiz dolmakta, oburlaşmakta, herşeyi yuttuğu gibi ruhumuzu da kemirmekte. Gelecek yüzyıla mide olup çıkacağız. Bir başka gezegenden gelen olursa, o midenin içinde bizi bulacak; tabiî iyice öğütülmemişsek!... Bir gün, belki de bu kâinata bir anlam verebilmek için insanoğlu kendini keşfe çıkacaktır; inşaallah ona gerekli olacak pusula göklerde veya yerin altında unutulmamış olur!.."

Kapı deliğindeki sürgünün açılması onu düşüncesinden ayırdı; demir çubuk deliğin çevresinde dolaşıyordu. Bu ses, burada duyulan en tatlı sesti. Karavanacılar kazanın kulpuna geçirdikleri demir çubuğu delikten sokarak takırtılarla geldiklerini haber verirlerdi.

Takırtıların ilki Komünist Eşber'i "Yemek! Yemek!" diye yerinden fırlattı. Uzatılan ilk tası aldı; diktiği gibi içti. Hem yalanıyor, hem de "Bir tas daha! Bir tas daha!" diyordu. Koridorda yankılayan ses ekmekle beraber içeriye uzandı. "Payın bu kadar, defol!"

Tahir tasını, ekmeğini aldı. Komünist Eşber olduğu yerde, "Bir tas daha! Bir tas daha!" diyerek çırpınıyordu. Tahir, Komünist Eşber'e kendi tasını verdi. Bu hareketi peykedeki adamın dikkatini çekti; durgun bakışları değişti. Peykedeki adam kalkıp tasını, ekmeğini aldı; Tahir'e boş tası uzatmasını işaret etti, yaklaştırınca çorbasının çoğunu tasına döktü.

Duvarın dibinde Komünist Eşber'in çenesi kütürdüyordu. Peykenin ucuyla kapı arasında oturan, kendi halindeydi; çorbasını içmiş, ekmeğini kemiriyordu. Peyke-

deki adam ise gene kayıtsızlığını yaşıyordu. Tahir iştahla ekmeğini ısırdı; fakat koparmadı. Üzerinde dilini gezdirerek yumuşatıyor, kupkuru çavdar ekmeğinden doyumsuz bir lezzet alıyordu. Hatun'a ait duyguları yüreğini yakaladı; sanki bu duygular hep böyle anlarına pusu kurardı. Ağzında ekmek vardı; lezzetini duyuyordu; Hatun ne yapıyordu? Bir lokma ekmek bulabiliyor muydu? Kim bilir kimin kapısındaydı? Belki de sıcak bir çorba içebilmek umuduyla kolhozun birinde taş toplamaya gitmişti. Taş düzenli toplanırdı; çorbanın düzenli dağılması ise uzanan kuyruklarda dikilenlerin tavrına bağlıydı. Kuyruklarda itişip kakışmalar olağandı. Her kargaşalıkta birkaç kişi coplanır, çorbasız kalabilirdi; çoğunlukla bunlar güçsüzler olurdu; Hatun ise o güçsüzlerin en güçsüzüydü!...

*
* *

Kapı deliğinde dolaşan demir çubuğun sesi ne kadar tatlı, ne kadar mutluysa, koridorda dolaşan topuk sesleri de o kadar korkunç o kadar ürperticiydi. O topukları herkes önce kendi yüreğinde duyardı; av sürüklenmeye, "imdaaat!" çığlıkları çiğnenmeye başlayınca yüreklerin en gaddarı bile kıymık kıymık doğranırdı. Bu doğranmanın yanısıra şimdilik sırayı savmanın da rahatlığı yaşanırdı. Öyle bir rahatlıktı ki bu her türlü korkuyu, kuşkuyu, dehşeti bir daha silinmemek üzere beyne ve yüreğe yerleştirirdi.

İşte yüreklere saplanan çığlıklardan biri daha topuk seslerinden eziliyordu. Bu çığlıkların faydasızlığı sahiplerince de biliniyordu; fakat can tatlıydı; korkunun hâkim olamıyacağı hiçbir idrak yoktu.

Sadece Komünist Eşber'in keyfi yerindeydi. Az önce sürüklenen ses onun için çok eğlenceliydi; bu sesi taklit etmek istiyordu. Sesin aynısını çıkarmaya çalışıyor, ama

başaramıyordu. O sesi çıkarmak için o ânı yaşamak gerekliydi. "Anaaa!" dedikçe Tahir sinirleniyor, peykedeki adam hüzünlü hüzünlü ona bakıyor, peykenin ucuna başını koymuş olan da, onun bu haline bir anlam veremiyordu.

Uzun bir süre Komünist Eşber o sesi ağzından düşürmedi ve onunla uyudu.

Anahtar şakırtısıyla kapı deliğinin sürgüsü açıldı; soğuk, her türlü mutsuzluğu taşıyan bir ses içeriye düştü. "Eşber Ayıtmalı, çık dışarıya, sorgun yapılacak!" Komünist Eşber önce sendeledi; aynı sesi tekrar işitince yüreğinden kurşunlanmış gibi böğürdü. "Aaah! Ölüyorum! İmdaaat!" Komünist Eşber soluk soluğa yetiştiremiyordu. "Bir tas çorba verdiniz! Canımı mı alacaksınız! Çıkmam!" Dışardan gelen ses sanki gürledi. "Fazla dırlanma! Çık dışarıya!" "Ben Komünist Eşber, kelleler vuran adam! Özgürlük, halk iktidarı uğruna herşeyi yaptım. Elektrik santralini havaya ben uçurdum. Benden ne istiyorsunuz?" Koridorda yankılanan ses daha da şiddetlendi. "Bu tavrın halk polisine karşı koymaktır! Cezası sorgusuz ölümdür!" "Ölüm!" kelimesi Komünist Eşber'in yüzünde şarapnel gibi patladı. "...Ölmek istemiyorum! Ölmek istemiyorum!" Aynı cümleyi sesi çıktığı kadar bağırarak tekrar ediyor, yüzünde çılgınlıklar tutuşuyordu. Delikten içeriye kuvvetli bir el fenerinin ışığı doldu; ışık Komünist Eşber'in yüzüne vuruyordu. Delikten bir namlu uzandı; biraz aşağı, yukarı dolaştıktan sonra bu namlu Komünist Eşber'in tam karşısında durdu. Komünist Eşber, "Ölmek istemiyorum! Ölmek istemiyorum!" diye bağırarak karşı duvara sırtını dayadı. Koridorda yankılayan ses iyice çileden çıkmıştı. "Dışarıya çık! Yoksa yere serileceksin!" Komünist Eşber duvara yapışmış, kollarını kaldırmış, bangır bangır bağırıyordu. "Ölmek istemiyorum!. .. "

Koridorda ayak sesleri çoğaldı; yürümeler, koşuşmalar gittikçe artıyordu. Kısa bir süre sonra dışarıdan gelen sesin tonu; daha oturaklı, daha tehditkâr bir hal aldı. "Biz seni çıkarmasını biliriz!" Diğerlerine söylediğini belli ederek ilâve etti. "Kapıyı açacağım; hiç kimse yerinden kıpırdamasın! Onu polisler içeriden alacak! Ayağa kalkan olduğu yere yığılıp kalır!"

Kapı açıldı; içeriye beş namlu birden uzandı. Üç polis Komünist Eşber'in üzerine atıldı. Komünist Eşber hem "Ölmek istemiyorum!" diye bağırıyor, hem de götürülmemek için şuursuzca kollarını, bacaklarını sallıyordu.

Karşı koyması sonuçsuz kaldı; kollarından yakalayıp bükmeye başladılar. El fenerinin ışığında Komünist Eşber'in çılgınlaşmış yüzü renkten renge, şekilden şekile giriyor, patlak gözleri yuvalarından dışarıya fırlamış, bağırıyordu, "İmdaaat!. İmdaaat!... Öldürüyorlar!..."

Sürükleyerek dışarıya çıkardılar. Kapı kilitlendi; sürgüsü sürüldü; fakat Komünist Eşber'in sesi koridora sığmıyordu. Gittikçe azalan çığlıkları bir vedâ hüznüne bürünüyordu.

Gerçekten de bu bir vedâ oldu; Komünist Eşber bir daha dönmedi.

*

* *

Tahir içgüdüsüyle sabahın yakın olduğunu anlardı. Bu saatler onun için en korkunç zamanlardı. Ortalığın ışımasından av kaçırılır gibiydi; sanki gün ışığında gören bir kimse hesap soracaktı; aceleyle boğazlanması gerekirdi!..

Koridorda sürüklenen, duvarlarda parça parça olan, kapı aralıklarından, anahtar deliğinden sızan feryatlar onu derin uykularında bile yakalardı. Kendisi de böyle sürüklenecek, kimbilir başına ne umulmadık olaylar ge-

lecekti. Onun için en dayanılmaz acı bu meçhulü beklemekti.

Hele o topuk seslerini ilk duyduğu anlar! Av mutlaka kendisiydi. Biraz sonra kıvır kıvır kıvranacaktı. Çıldırmak, idrakin zincirlerini kırmak isterdi; fakat iradesi bu isteğinin karşısında güçsüz kalırdı; bir türlü aklın mengenesinden kendini kurtaramazdı. Ve bir de insanı asmak için aklını başına getirmeye çalışmazlar mıydı! Sanki, " Bundan ibret al ki bir daha yapma!" denmek istenirdi. Bir başkası sürüklenmeye başlayınca az da olsa rahatlardı. Ama bakışları bulanır, yüreği amansız çırpınışlara kapılıp giderdi. Bazen başını zemine koyar, bir avuntu umuduyla peykedeki adamı süzerdi. Biraz düşününce onun kaderinin de başkalarının insafına bağlı olduğunun şuuruna varırdı; fakat kayıtsızlığı, umursamazlığı Tahir için büyük bir güvence kaynağıydı.

Onunla daha gönlünce konuşmamıştı; kim olduğunu da bilmiyordu. Ama Tahir'in de yüreği gözünden farklıydı; ilk anda kararını verir; dostu, düşmanı ayırır; onu ya uzaklaştırır, ya da kendisiyle bütünleştirirdi. Yüreğiyle peykedeki adamı dostlar safına katmıştı bir kere. Onun varlığını onulmaz bir bağış gibi kabul ediyordu; oysa kim, kim için ne yapabilirdi?

Ne yazık ki, yitirdiği umutların acısını onunla dindiriyordu. Tükenmez bir hayatın eşiğindeydi. Liseyi bitirmiş, yepyeni bir ufuk açılmıştı önüne. İmkânlar, mutluluklar demet demet bu ufka doğru uzanıyordu. Gün gün onlara yaklaşacak; annesiyle, kızkardeşiyle herşeyini paylaşacaktı. Bu paylaşma, hayatının tadını bir kat daha artıracaktı. Şimdi ise herşeyini yitirmişti; annesi doğranmış, kızkardeşini kaybetmişti; kendisi de bir avuç ışığın özlemini çekiyordu. Hayatın insana veremiyeceği hususlarda herkes peykedeki adam gibi etkisiz kalırdı; çünkü bu konuda söz hayatındı!.. Onun kendine göre yasaları vardı; çok şey sezdiren hayat, bazen hiçbirşey vermezdi!..

*
* *

Tahir derin derin soluyordu; Yargıç soracak soru, söyleyecek söz bulamıyordu. Ne sorduysa, ne söylediyse, "Hayır" veya "Bilmiyorum" cevabını almıştı. Yapılan işkenceler de hiçbir sonuç vermemişti; devam edilmesi tehlikeli olabilirdi.

Yargıç yüzünü cama çevirdi; birşeyler düşündüğü belliydi. Tahir, içinden yükselen, bütün hücrelerini kasıp kavuran ürpertilerle titriyordu. Yüreği bütün kaslarını koparacak, göğüs kafesini delip çıkacaktı sanki. Ama konuşmamakta kararlıydı.

Başını çevirip gözlerini dikince, Tahir yüreği oklanmış gibi sendeledi. Yargıç kelimelere basa basa konuşmaya başladı.

- Elimden geleni yaptım; fakat anlamadın. Susmanın cezasını çekersin!...

Tahir'in beyninde, "Nasıl bir ceza?" diye bir şimşek çaktı. Gene kum torbalarıyla dövülmek miydi acaba? Yoksa bir alaca karanlıkta onun da boynuna yağlı bir ip mi geçirilecekti? Bakışları parça parça oldu; bir üzüm salkımı gibi bütün hayatı gözlerinin önünde sallanıyordu; herşeyi aynı anda görüp, aynı anda yaşıyordu. Bütün vücudunu yeni bir yangın dalgası kapladı. Gözleri kararıyor, zemin, duvarlar oynuyor, ayakları kayıyor, herşeyden koparak bir karanlık kuyuya yuvarlanıyordu!...

Birdenbire dudaklarında donup kalan bir iniltiyle polislerin ayaklarının önüne yuvarlandı.

Polislerden biri maşrapayla su getirip yüzüne vurdu. Göğsünden kopan bir çığlıkla kendine geldi. İki polis kollarına girerek ayağa kaldırdı. Bakışları boğum boğum karanlıktı; Yargıcın arkasında, camın önünde bir insanın yağlı bir ipte kıkırdayarak can verdiğini görüyordu. Yargıcı da seçebiliyordu; başı önündeydi; bir daha dosyayı

çeviriyor, kâğıtlara göz atıyordu. Yargıç başını kaldırdı; kaşları çatılmış, yüzüne kara bir bulut çökmüştü. Öldürücü bir sesle:

- Konuşmayacak mısın? diye sordu. Tahir bir karanlığa dalarken onu kucaklamak için Hatun kollarını açmış, bulutların üzerinden süzülüyordu. Her saniye değişen dalga dalga kararıp, açılan bu tablonun önünde peykedeki adamın susmasını öğütleyen bakışı hiç değişmiyordu.

Yargıcın yüzündeki çizgiler yumuşadı. Kendi kendine konuşur gibi söylenmeye başladı; sesi de değişik bir bağışlayıcılığa kavuşmuştu.

- Devletimizin yasaları serttir. Senin de dosyan oldukça kabarık. Gençliğin de var; ne yapsak bilmem ki?...

Bu kelimeler balyoz gibi idrakine çarparak Tahir'i kendine getirdi. Sevinç, bir ışık seli halinde içine doldu; bakışını, duruşunu, herşeyini bu sevinç değiştiriyordu. Aydınlığa çıkan gözleri yargıcın dudaklarına yapıştı; hayatı, geleceği bu dudaklardan dökülecek sözlere bağlıydı. Duygularında tutuşan kasırga soluk almasını güçleştiriyordu; Yargıç onu düşündüğünü imâ etmişti; belki de bu cümleler tuzaktı!

- İyi bir Sovyet vatandaşı olursun umuduyla bu kararı veriyorum.

Masanın alt çekmecesini çekti, basılı bir kâğıt çıkardı. İşaret parmağının ucuyla:

- Şurayı imzala, dedi.

Tahir imzaladı; kâğıtta ne yazılı olduğunu merak etmesine rağmen okuyamadı. Yargıç başını kaldırmadan eliyle işaret etti.

- Götürün!

Üçüncü Bölüm

Kapı yumruklanıyor, "Kalk!" diye bağırılıyordu. Tahir yan döndü; uykudan tam kopmamıştı. "Feyzullah Hoca Alptekin! Tahir Mihmandarlı!" diye tekrar bağırıldı ve kapı yumruklandı. Bir torba kemik halinde peykedeki adam yerinden doğruldu; Tahir'in sırtını okşayarak, "Kalk evlâdım, gidiyoruz galiba?" dedi. "Seni ve beni çağırdılar." Tahir kalkarken bir kader ortağı bulmanın rahatlığını içinde duyuyordu. Gözlerini oğuşturdu; pantolonunu, gömleğini düzeltirken bir el fenerinin ışığı içeriyi taradı. Değişik bir ses, "Feyzullah Hoca Alptekin, Tahir Mihmandarlı hazır mısınız?" diye sordu. Feyzullah Hoca çevreye bakınarak, "Hazırız." dedi.

Hazır olmamalarına herhangi bir sebep yoktu; neleri varsa üzerlerindeydi zaten; ne bir yatakları, ne de bir bohçaları vardı. Feyzullah Hoca, başını peykeye koymuş adamın saçlarını okşadı, bu bir vedâ okşayışıydı, elinin sıcaklığını yüreğinde duydu; başını kaldırdı, gözleri nemlendi; hiçbirşey söylemedi; yalnızca mahzun mahzun baktı.

Kapı açıldı; elleri tetikte üç jandarma, üç polis onları bekliyordu. Polislerden birinin elinde kâğıtlar vardı. El fenerinin ışığında kâğıtlara baktıktan sonra, "Sen Tahir Mihmandarlı, sen Feyzullah Hoca Alptekin'sin değil mi?" diye sordu. İkisi de başlarını "Evet." anlamında sal-

ladılar. Diğer bir polis ikisinin birer elini bir araya getirerek kelepçeledi. Bugüne dek ikisi de çok şeye alışmışlardı; ama bu kelepçeye hiç alışamamışlardı; sadece ellerini değil, duygularını ve umutlarını da kilitliyordu.

Koridora olağanüstü bir telâş hâkimdi; topuk sesleri yuvarlanıyor, koğuşların kapıları yumruklanıyor, el fenerleri ışıldıyor, ellere kelepçeler vuruluyordu.

Her şey zifiri bir karanlığın altında kaybolmuştu; göz gözü görmüyordu. Çevreyi tarayan el fenerlerinin ışıkları kat kat karanlıkları deliyor, ta uzaklarda boğuluyordu.

Kapın'ın önünde dikilenlerin yanına onları da getirdiler; altışar kişilik iki sıra olmuştu; üçüncü sırayı da onlarla tamamladılar. Yeni getirilenler arkalarında saf saf diziliyorlardı.

Ayaklarının altında sertleşmiş kar gıcırdıyordu. Soğuk iliklerine işliyor, tir tir titriyorlardı. Yürekleri meçhullerle dolup taşıyordu. Götürülüyorlardı!... Ama nereye, niçin? Ne bir ağız açılıyor, ne de bir fısıltı dolaşıyordu.

Karanlığı yırtan bir ses merdivenden koridora doğru uzandı.

- Haydi, sallanma!

Koridorda yankılayan topuk sesleri hızlandı. Kapılar hışımla açılıp kapanıyor, komutlar veriliyordu. Merdivenden inenler saflarda yerini alıyor çevrelerinde bir sıra jandarma diziliyordu.

İki sert topuk merdivenlerden inip çakıldı.

- Harekete hazırız komutanım!

- Bir daha say yüzbaşı!

- Başüstüne komutanım!

Yüzbaşı ön saftan başladı; el fenerini karşısındakinin yüzüne tutarak bir bir saydı.

- Tamam komutanım!

- Arka yoldan istasyona! Marş, marş!

Kar gıcırtısıyla topuk sesleri başladı. Böyle gidişleri çok duymuşlarda ama döneni ne görmüş, ne de işitmişlerdi. Acı acı öksürükler, burun çekişler kar gıcırtısına karışıyordu.

Mahalle aralarından geçiyorlardı. Nerede olduklarını içlerinde kimse bilmiyordu. Yollarda bir tek lamba yoktu; ne gökten, ne de evlerden bir damla ışık sızıyordu. Karın beyazlığı karanlıkta eziliyor, incelerek bir çizgi halinde uzanıyor, birkaç metre sonra da siliniyordu. Evler, bahçeler, yollar mezar sessizliğindeydi. Tahir, sezdirmeden Feyzullah Hoca'ya bakıyordu; başı önüne eğikti; yüzünde neler olup bittiğini göremiyordu.

İstasyona yaklaştıklarında sönük birkaç lamba ile karşılaştılar; ışıkları ancak yakın çevrelerini aydınlatıyor, biraz uzaklarında karanlık duvar gibi yükseliyordu. Yağmurun, karın, güneşin yer yer döküntülere uğrattığı istasyon binası da sessizliğe gömülüydü. Jandarma ve polislerin kuşattığı uzun bir tren soğuk soğuk duruyordu.

Tren boyunca yürüyorlardı; kapıları örtük yük ve hayvan vagonları sıralanmışlardı. Kapısı açık bir vagonun önüne geldiklerinde Yüzbaşı'nın "Dur!" komutuyla durdular.

Yüzbaşı kapının önüne geldi; elindeki kâğıtlardan adları birer birer okumaya başladı. Adı okunan, "Burada" anlamında bir işaret yapıyordu. Her altı kişide bir Yüzbaşı ara veriyor, o sırayı oluşturan altı kişiyi vagona bindiriyor, diğer sıradakilerin adlarını okumaya başlıyordu.

Vagona hepsi bindikten sonra Yüzbaşı kapıyı kapattı. Oturmakta, yerleşmekte güçlük çekiyorlardı; yeterli yer bulmaları mümkün değildi; üstüste yığılmışlardı. Altışar kişinin elleri birbirine kelepçeliydi. Biraz kıpırdayan "Ah!" diye bir ses işitiyordu.

Tahir, Feyzullah Hoca'nın koltuğuna sığınmıştı; vagonun küçücük, kirli camından dökülen elektrik ışığında burun buruna olduğu insanlara bakıyordu; hepsi de zayıf,

çökük avurtlu, soluk benizliydiler. Yaşadıkları felâketler, katlandıkları acılar, açlıklar, uzamış tıraşlarının altındaki kat kat kırışıklıklarda, derin çizgilerde bütün canlılıklarıyla görünüyordu. Omuz başlarının kemikleri gömleklerini, ceketlerini delercesine fırlamıştı. Çenelerin altındaki dizleri çekiç gibiydi. Duruşlarıyla hiçbirisinin kaderine başkaldırmaya niyeti, gücü yoktu; fakat bakışları korkunçtu.

Dışarıdan uzun uzun düdük sesleri geliyordu; bu sesleri bastırırcasına tren acı bir çığlık savurdu. Vagonun kapısı açıldı; bir grup jandarma, "Sıkışın! Sıkışın!" diye bağırarak içeriye girdi. Zaten balık istifiydiler; nereye, nasıl sıkışacaklarda. Bir dipçik kütürtüsü başladı. Herkes hareketlendi, kucak kucağa oturanlar biraz daha sıkışabilmek için çalışıyorlardı. Göğüsler, omuzlar, sırtlar birbirine yapışıyordu.

Tren hareket etti; sonu gelmeyen takırtılar başladı. Nasıl ki seyahatler en ölü hâtıraları diriltirse, bu takırtılar da onlara en mutlu, en acıklı hâtıraları bir daha yaşamak için sanki gizli bir güç eriyordu. Bu güç ne tavırlarını, ne bakışlarını etkiliyor, sadece hayallerinde kendini gösteriyordu.

Kemik-kemiğe oturduğu kişinin omuzuna veya sırtına başını dayayan acı bir hâtırasiyle gözgöze geliyor, irkiliyordu.

Tahir'in zihnine musallat olan annesinin ikiye bölünme olayı beynindeki herşeyi silip attı; bütün canlılığı, bütün hunharlığiyle yerleşti. Her an gözlerinin önünde annesi ikiye bölünüyor, kızkardeşinin feryatları kulaklarına doluyordu.

Dışarıda lâpa lâpa kar yağıyor, ocaktaki ateş çatırdayarak yanıyordu. Annesi hamur yoğuruyor, kızkardeşi duvara yaslanmış uyuyor, Gülbahar da dertli dertli mırıldanıyordu.

Yaza ne kaldı
Kış gitti, yaza ne kaldı
Kalanda ne günah var
Mürvetsiz yaza ne kaldı.

İçeriye bir asker girdi; kapıyı açmamıştı; nereden girdiği belli değildi; belki anahtar deliğinden, belki de pervaz aralığından sızmıştı. Askerin elleri arkasındaydı; Tahir ile gözgöze gelince gülümsedi; şeytanca bir gülümseyişti bu. Ayak parmaklarının ucuna basarak annesine yaklaşıyordu. Birden yüzündeki gülümseme silindi; bir gök gürültüsü indi sanki yüzüne; bakışları tutuştu. Arkasında sakladığı kılıcı annesinin başına indirmek üzere kaldırınca "Ana!" diye bağırıp yerinden fırladı. Başı Feyzullah Hoca'nın çenesine çarptı. Uykudan sıyrılabilen Tahir afallamıştı; gördüğü rüyanın korkusuyla titriyordu. Ona merhamet dolu gözlerle bakan Feyzullah Hoca bu çığlıklara yabancı değildi; sayısız kereler koğuşta dinlemiş, uykularını bölmüştü. Yumuşak bir sesle fısıldadı.

- Olur böyle şeyler evlâdım.

Tahir hiçbirşey söylemedi. Sadece bakışlarını Feyzullah Hoca'nın gözlerine kaldırdı; biraz aydınlık bir ortamda ilk kere ona böyle yakından bakıyordu; bu gözler akla gelebilecek bütün acıları çoktan çekmiş, onları kabullenmişti. Boyun büktü; ama öyle bir boyun büküştü ki bu, en etkili cümleden daha anlamlıydı. Feyzullah Hoca, okşar gibi aynı fısıltıyla ilâve etti.

- İnsanoğlunun başına her şey gelir. Metâneti yitirmemek gerekli. Hayat, darbelerle yoğruldukça uzar. Değiştiremiyeceği olaylar karşısında sabretmesini bilen yaşamaya hak kazanır.

Tahir göğüs çekerek başını önüne eğdi. Feyzullah Hoca da sustu; daha fazla söz söylemesi bir başkasının dikkatini çekebilirdi. Tahir'in halinden de çok duygulanmıştı; zihnini oyalamak umuduyla bakışlarını diğerlerine

kaydırdı; kimi uyukluyor, kimi sayıklıyor, kendinde olanlar da bir başkasıyla gözgöze gelmemek için her çareye başvuruyordu.

Tren yol alıyordu; gece yarısından beri, zaman zaman kesilmesine rağmen, aynı takırtılar, aynı çığlıklar sürüp gidiyordu. Tahir kendisini hayallerine bırakıp midesinin kazınmasını unutmayı denedi; ama imkânı var mıydı?... Sanki midesine bir sülük yapışmış, durmadan kemiriyordu. Oturduğu şekli değiştirmek istedi; ağrıyan kalçasını, ayağını rahat ettirmiş olurdu. Ne yazık ki kıpırdayacak durum yoktu. İstemeye istemeye başını Feyzullah Hoca'nın omuzuna dayadı. Feyzullah Hoca ona bakarken kendi ağrılarını, perişanlığını unutuyor, duygularıyla düşünüyordu. Kendisi hiç değilse güngörmüş bir insandı; umutları, umutsuzlukları yaşamış, hayata önem kazandıran pek çok şeyi tatmıştı.

Hatta hayatın bazı sayfalarını isteyerek, gönlünce kapatmıştı. Ama bu dal gibi, gencecik, yüzünde hiçbir günahın iz bırakmadığı masum delikanlı hayatının en güzel, en umut dolu günlerini zindanlarda, hayvan vagonlarında tüketiyor; kimbilir kaç yılını daha sürgünlerde geçirecekti. Vücuduna yer bulamayan bu genç, ruh ve duygularıyla hangi sonsuz ufuklara açılıyordu.

Çeşitli gürültüler arasında tren durdu; dışarıda düdükler uzun uzun öttürüldü. Vagonun kapısı açılınca içeriye tertemiz, cam gibi bir hava doldu; köklü bir titreme herkesi sardı.

Jandarmalar altışarlı gruplar alıp ihtiyaçlarını gidermek için helâya götürüyorlardı. Vücutlarının çeşitli yerleri tutulmuştu; yürümekte güçlük çekiyorlar, sendeliyorlar, birbirlerine çarpıyorlardı.

Bütün vagonlardan gruplar getirildiğinden helânın kapısında itişip kakışılıyordu. Helâya girebilenlerin elleri çözülüyordu. Fakat hepsinin girmesi mümkün değildi. Pek çoğu istasyon kenarında, yanyana, namluların soğuk-

luğunu duyarak başlarını önüne eğip rahatlamaya, karla temizlenmeye çalışıyordu.

Vagona binerken ellerine, kapının yanında dikilen bir jandarma önündeki küfeden, dörtte bir çavdar ekmeğiyle, küflenmiş, leş gibi kokan elli gram kadar peynir tutuşturuyordu.

Kader kitabının aynı satırına, aynı kalemle yazıldıklarını biliyorlardı. Aynı kaderi paylaşmak, kısacık bir zamanda ölümsüz dostluklar doğururdu, ama hayatın bu ilkesi onlar için geçerli değildi. İçlerini açmak, duygularını, düşüncelerini dökmek bir yana, bakışlarıyla bile birbirlerine pek yaklaşamıyorlardı; oysa tren takırtıları gece gündüz demeden sürüp gidiyordu. Olağan bir zamanda birkaç saatlik bir yolculuğun dostluk için yeterli olmasına rağmen aynı kaderi yafta gibi boyunlarında taşıyan bu insanları günlerden beri süren bu yolculuk biraraya getirip, aynı ortamda yoğuramamıştı. Gözgöze geldiği insandan herkes kuşkulanıyordu; hepsi her yerde şüpheci bir kulağın bulunduğuna inanıyordu.

Bazı istasyonlarda vagonlar birbirine bağlanıyor, birbirinden çözülüyor, ekspreslerin gelip geçmesine engel olmamak için tren oradan oraya gezdiriliyordu. Trenin istasyonlardaki hareketlerine yön veren düdükler uzun uzun yankılanıyordu; sanki bunlar yalnız trenin hareketlerini yönlendirmiyordu; birşeylerin bittiğini, birşeylerin başladığını da ilân ediyorlardı.

Vagonun camına bazen bir karanlık, bazen pis bir kurşunîlik sarılıyordu; tren yol alırken vaktin gündüz mü, gece mi olduğunu camdaki bu değişiklikten anlıyorlardı. Günlerin ardarda eklenmesine rağmen onlarda hiçbir değişiklik husûle gelmiyor, boynuna düşecek giyotinin sesini duymak üzere olan mahkûmlar gibi hep aynı duyguyu yaşıyorlardı.

*
* *

Tren durdu; vagonların bazılarının kapısı açıldı. Dışarıya çıkarılanların kolu, bacağı uyuşmuştu; vücutlarının çeşitli yerlerine ağrılar saplanmıştı. Ayakta durmakta güçlük çekiyorlardı.

İstasyon olduğuna dair herhangi bir işaret yoktu. Arazinin şekli onlarda uçsuz bucaksız bir düzlükte durdukları duygusunu uyandırıyordu, inceden yağan kar gökyüzünü yere yaklaştırmıştı. Bu bölge sanki dünyamıza ait değildi; ne bir ağaç, ne de bir ayak izi görülüyordu . Her yer bembeyazdı; karın yağışı tabiatın özünde yatan sessizliği daha da derinleştiriyordu.

Vagonlardan indirilenler bir bir sayıldı. Çizmeli, kürklü subaylar düdük sesleriyle anlaştıktan sonra yanık bir çığlıkla tren puflamaya başladı. Trenin kalkmasıyla, ardında kara bir duman bırakarak ufukta erimesi bir oldu ve ortalık daha da sessizleşti. Öylesine duygulu bir sessizlikti ki bu, en gaddar ruhluları sigâya çeker, en büyük günahları pervasızca işleyen taş yüreklileri Rabbiyle başbaşa getirir, hiçbir pişmanlık bunun kadar etkili olmazdı; çünkü insan ancak bu anda âcizliğini duyardı. İnsanın bir yönüyle göklere, bir yönüyle yok olmaya gebe olduğu böyle bir sessizlikle dile gelir, bütün varlığı bir sarkaç gibi ölümsüzlükle yok-oluşun arasında raksederdi.

Demir gibi bir disiplin içinde yürüyorlardı. Zaten herhangi bir laubalilik, hatta güçsüzlük belirtisi olamazdı. Çevrelerinde yürüyen jandarmaların elleri her zaman tetiğe uzanmaya hazırdı; sert tavırlı subay ve assubayların bir gevşekliğe göz yummaları imkânsızdı. Daracık ufuklar içinde karlarla kaplı bir düzlükte yürüyorlardı; alçalan göğün, ince ince yağan karın ardında güneşin bulunduğu bile şüpheliydi. Esrarengiz bir el, yeri, göğü kar olan değişik bir dünyaya bırakmıştı onları.

Feyzullah Hoca'nın bakışları Tahir'e kaydı; başını önüne eğmiş, diğer mahkûmlara ayak uydurmaya çalışıyordu. Dudakları, yüzü, elleri mosmordu; saçları, kirpikleri buz tutmuştu. "Ah zavallı Tahir!..." diye zihninden geçirirken yüreği yarılır gibi oldu. Göz ucuyla ona baktıkça, düşünceleri birbirine ekleniyordu. "...Bizler, Hazreti Adem'in çocukları olarak kuvvetin hak olduğu bir dünya kurduk. Milletçe bu dünyada yaşadığımızı unuttuk. Kuvvetin ne olduğu hakkında kafa yormadık; hatta gerekliliğini dahi düşünmedik! Kuvvete sahip olabilseydik onun içine yüreği biz yerleştirirdik! Hakkın, merhametin kuvveti olurdu o. Ama şimdi?... Ah zâlim kader..."

Gökyüzü gittikçe alçalıyor, ufuklar daralıyor, karın yağışı hızlanıyordu. Hiçkimsede güç kalmamıştı; ayaklarını karlarda sürüklüyorlardı. Sendeleyenler, yanındakine çarpıp adımlarını düzeltmeye çalışanlar, son nefesiyle boğuşanlar pekçoktu. Yıkılıp gidene hiçbirisinin bakacağı yoktu. Herkes can derdine düşmüştü. Yetkililerin ise elleri her an tetiğe uzanabilirdi; zira zabıt tutmak, yarı canlı bir adamı sürüklemekten daha kolaydı onlar için.

Zor şartların, anî tehlikelerin kurtarıcısı olan içgüdüleri, bütün umutsuzlukların ardında bir umudun bulunduğunu sezdiriyor, biraz daha dayanmanın yollarını telkin ediyor, kederleriyle boğuşmaya onları zorluyordu, işte bu sezgiyle, bu zorlamayla, bu insanüstü sabırla adımlarını atıyorlardı. Her göğüs yaşama hırsıyla kalkıp iniyor, her ağız aynı hırsla soluyordu.

Karanlıkta birkaç ışık belirdi; bu ışıklar ilkin çok uzakta, ufukta asılıymış gibi göründü onlara. Ama birkaç adımda önlerine geldiler. Tahta bir barakanın çevresini aydınlatan bu ışıklar cam muhafazalara konmuş fenerlerdi. Bir komutla durdular; bir subay tahta barakaya girip çıktı. Oldukları yere yığılmamak için birbirlerinden destek alıyorlardı. Ağız ve burunlarından kalın, koyu buğu-

lar çıkıyordu. Aynı yerde duramayan ayakların kar gıcırtısından, ciğerlere kadar uzandığı belli olan öksürüklerden başka birşey duyulmuyordu.

Biraz sonra ilk sıradaki altı kişi içeriye alındı. Kısa bir süre geçince ikinci sıraya içeriye girmesi için emir verildi. Her sıranın altı kişi olduğu bilinmesine rağmen barakanın eşiğindeki yüzbaşı her ihtimale karşı bir bir sayıyordu.

Tahir'in bulunduğu sıra barakaya girdi. Kapılar nöbetçiler tarafından tutulmuştu. Ağızlar lehimlenmişti sanki; katı bir disiplin içinde işler görülüyordu. Salonun ortasındaki masada yanaklarından kan damlayan bir başçavuş oturuyordu. Arkasındaki boşlukta hâki renkli moltkemerler, pantolonlar, şapkalar öbek öbek yığılıydı. Her öbeğin yanında iki er dikiliyordu.

Masanın önünde kelepçeleri çözüldü. Verilen bir emirle soyunup don-gömlek kaldılar. İç çamaşırları kirden bej rengine dönmüştü; birkaçının ise yırtıktı; acı acı öksürürlerken edeb yerlerini gizlemeğe çalışıyorlardı. Hepsinin de kaburga kemiklerini bir bir saymak mümkündü; boğazları incelmiş, kuru bir dal gibi sarkan kollarından kan çekilmişti.

Masanın yanında dikilen iki er çıkarılan elbiseleri toplayıp bir çuvala doldurdular. Masadaki başçavuş önündeki kâğıtlara bakıp bir numara söylüyor, nöbetçilerin yanında dikilen erler de moltkemeri, şapkayı, pantolonu bulup veriyorlardı.

Sıra Tahir'e gelince başçavuş, "35" dedi. Erler "35" numaraları verdiler.

Tahir giyindi; bu giyinmek değil, elbisenin içine girmekti. Değiştirilmesini söylemek zihninden geçti; fakat ağzını açması mümkün mü idi... Herşeyi yok eden kılıç gibi sessizlik vardı; başçavuşun yüzünden dökülen bin parça oluyordu. Geniş moltkemerinin, pantolonunun içinde Tahir'in kolları, bacakları değnek gibi duruyordu.

Şapkası da kulaklarına dayanmıştı. Sağ dizinin üstünde, sol göğsünde, şapkasındaki "35" numaralar okunuyordu.

Tekrar kelepçelendiler, Tahir'le Feyzullah Hoca'nın bilekleri gene biraradaydı. Bir jandarma grubu ve bir başçavuşla barakanın arka kapısından çıktılar.

Yeni bir ortama girmenin tedirginliğini duyarak yürüyorlardı; her yeni ortam ayrı bir dünya idi; kendine göre yasaları, kendine göre bir hayatı vardı.

Kısa bir süre sonra fenerler başladı. Direklerin tepelerine oturtulmuş fenerler karanlıkta bir şerit halinde uzanıyordu.

Fenerlerin önüne yaklaştıklarında kalın, dikenli tellerle örülmüş kapıyı bir nöbetçi açtı. Kapının iki yanında dört nöbetçi duruyordu; kürkleri onları adeta hindi gibi kabartmıştı. Başlıklarından yüzleri seçilemiyordu; ama dik dik baktıkları belli oluyordu.

Aradan çok geçmeden uzun, ahşap, uykuya dalmış barakalar göründü. Önlerinde, çevrelerinde muhafazalar içinde fenerler yanıyordu.

Bir barakaya girdiler; başçavuş onları ikişer ikişer ayırdı. Barakayı dikine bölen daracık koridorda yürürken başçavuşun komutuyla durdular. Başçavuş elindeki kâğıtlara baktıktan sonra bir koğuşun kapısını açtı; "Feyzullah Hoca Alptekin, Tahir Mihmandarlı!" dedi. İkisi de tavrıyla verilecek emre hazır olduklarını belli ettiler. Bileklerindeki kelepçeyi çıkardı. Başçavuş kapısını açtığı koğuşu göstererek, "İçeriye!" dedi.

Koridorda uzanan ışıkla önlerindeki ranzanın boş olduğunu görüyorlardı. Başçavuş eliyle de işaret ederek, "Üst yatakta Feyzullah Hoca Alptekin, alt yatakta Tahir Mihmandarlı yatacak!" dedi ve kapıyı çekip gitti.

*

* *

Acı acı kalk borusu çaldığında koğuşun camından dökülen karın bulanık, sönük alacalığı Tahir'in balmumu gibi sararmış yüzüne vuruyordu. Dudakları aralanmış, gözkapakları yayılmıştı; her an, büyük bir tutkuyla, uykunun derinliklerine süzülüyordu.

Feyzullah Hoca uyandı; güçlükle yatağında doğruldu; fakat ne yapacağını bilmiyor, diğer ranzalardan kalkıp giyinenlere yabancı yabancı bakıyordu. Onun kararsızlığını Rıza İslâmzade farketti.

- Hemşehrim, siz de kalkın. Burada geç kalmanın cezası hücredir.

Feyzullah Hoca yatağından indi; altları delik, kenarları sökük ayakkabılarını giyerken Tahir'e seslendi.

- Kalk evlâdım.

Tahir "Hık" deyip yan döndü. Feyzullah Hoca onu dürterek:

- Kalk, kalk! diye tekrarladı. Tahir'in gözlerine kan oturmuştu; uykuya yeni dalmış gibiydi. Şaşkın şaşkın bakıyordu.

Rıza İslâmzade:

- Biraz çabuk olun, dedi. Koğuşları terk borusu şimdi çalar. Buranın usulünü bilmiyorsunuz galiba; ben size yardımcı olurum.

İkinci bir boru çaldı; herkes koğuşlardan fırladı; bir anda koridor ana-baba gününe döndü; zaten çok daracıktı.

Mutfağa geldiler; fakat henüz açılmamıştı. Rıza İslâmzade kendi kendine konuşur gibi "şimdilik ödünç alalım" dedi, geri döndüler. Her mahkûm gibi onların da tahta kupa, tas ve kaşığa ihtiyaçları vardı.

Barakanın girişindeki büyücek salonda bir kalabalık itişip kakışıyor, yeni gelenler de bu kalabalığa katılıyordu. Rıza İslâmzade:

- Buradan çay alacağız, dedi.

Çayını içmiş iki mahkûma Tahir'in ve Feyzullah Hoca'nın durumunu anlatarak kupalarını istedi. Aslında kupasını bir başkasına vermek pek görülmüş şey değildi; ama mahkûmlar anlayış gösterdiler. Rıza İslâmzade birini Feyzullah Hoca'ya verdi, diğerini Tahir'e uzattığında onun duraklaması üzerine "Sen bekle," deyip kalabalığa daldı. Tahir önündeki itişip kakışmayı yadırgıyordu; hiçbir zaman bu işi yapamıyacağını sanıyor; soğuktan yanmış, kavrulmuş ellere, yüzlere yürek ağrılarıyla bakıyordu. Hepsinin de gözlerinin akı dışa vurmuştu.

Feyzullah Hoca da herşeyiyle kire batık, yırtık elbiseli insanların arasında boğuşuyordu.

Biraz sonra Rıza İslâmzade iki kupayla döndü. Birini Tahir'e uzatırken onunla yakınlık kurmak istediğini belli ederek:

- Adın ne 35 numara? diye sordu.

Numarasıyla hitap edilmesini Tahir yadırgadı; yadırgaması Rıza İslâmzade'nin gözünden kaçmadı.

- Tahir.

- Tahir, burada mahkûmlar yetkililer tarafından numarasıyla çağrılır. -Sol göğsünü göstererek- Benimki de 64.

Yalnız elbiseler değil, barakalar, koğuşlar da numaralıydı.

Çay katran rengindeydi; kupanın kirliliği bu rengi iğrenç hâle getiriyordu.

Rıza İslâmzade'nin ağır bakışları, baştanbaşa sıcaklık dolu gözleri onu etkilemiş, iyi bir insanla karşı karşıya geldiğini söylemişti. Onun durgun, saygılı tavrı Rıza İslâmzade'nin de hoşuna gitmişti; onunla konuşmak istiyordu. Zaten fâcialardan gelmiş her insan gibi Rıza İslâmzade'nin kendine göre bir bakışı vardı; bu bakış bir yaraya inen bıçak çabukluğuyla, Tahir'in ruhuna dalmış, ondaki temizliği yakalamıştı.

- Nerelisin Tahir?
- Zengibasar'ın Çöllümihmandar köyünden.
- Nerede bu Zengibasar?
- Azerbaycan'da.

Yanlarında dikilen Feyzullah Hoca çayından sık sık yudum alıyordu. Yüzünde bir değişiklik, bakışlarında bir yadırgama yoktu; herşeyi olduğu gibi kabul ettiği belliydi. Rıza İslâmzade ona:

- Sizde mi Zengibasar'lısınız? diye sordu.
- Hayır, Bakü'lüyüm.

Kupaları sahiplerine verdikten sonra tekrar onlara döndü.

- "Dış kapıda toplan borusu" çalacak. Bütün barakalarda olanlar orada toplanacak. Herkes baraka ve koğuşlarına göre saf saf dizilecek; yoklamadan sonra işe gideceğiz.

Ortalık iyice ışımamıştı. Sertleşmiş kar kefen gibi toprağa sarılmıştı. Tel örgünün önündeki fenerin yanışından gazı bittiği anlaşılıyordu; bazen alevleniyor, bazen sönmeye yüz tutuyordu. Nöbetçiler kürklerinin yakasını kaldırmışlar, çifter çifter aşağı yukarı geziniyorlardı. Ağız ve burunlarından çıkan soluklar fenerlerin ışığında hortum gibi uzanıyordu.

Tahir'in yüzü morardı; birkaç damla yaş kirpiklerinde tomurcuklandı; ellerine hohlayarak büzülürken Feyzullah Hoca'ya baktı; incecik elbisenin içinde sessizce duruyordu. Birkaç kişi acı acı öksürdü; Tahir moltkemerinin yeniyle gözlerini kuruladı. Kalabalığın arasından derin bir "Ah!" sesi yükseldi. Nöbetçiler oldukları yerde durup, bakışlarını kalabalığa diktiler; yüreklere korku salan bakışlardı bunlar. Tahir titriyordu; Feyzullah Hoca'nın yüzü kaskatı kesilmişti.

Neden sonra kamp çavuşu geldi; şapkasının kokartı, kolundaki sırmaları, belinden ve omuzundan dolanan kayışları, sol yanında asılı tabancası, körüklü çizmeleri, du-

ruşu, sert sert hareketleri, topuk vurup dönüşleri onun diğer yetkililerden farklı olduğunu gösteriyordu. Diğer nöbetçilerin durumları da değişmişti; daha sert, daha disiplinli bir tavır takınmışlardı.

Yoklama başladı. Sık sık, acı acı öksürenler çoktu. Yeterince ısınamamalarına, rahat etmemelerine rağmen gözlerinde koğuşları şimdiden tütüyordu. Pisliğiyle, kendine has kokusuyla bile dışarıdan iyiydi; en azından rüzgârsızdı; yatağa girmek, yataklarına uzanmak imkânları da vardı. Şimdi ise bıçak gibi bir soğuk yüzlerini, ellerini doğruyor; her türlü serüvenle dolu bir gün henüz yeni başlıyordu.

Yoklaması yapılan mahkûmlar nöbetçilerle yürüyerek malzeme deposundan kazma, kürek alıp, dışkapının önünde dikiliyorlardı.

Tahir'e kürek, Feyzullah Hoca'ya kazma vermişlerdi.

Yoklama bittikten sonra kalın, dikenli telle örülmüş kapı açıldı. Bazılarının yanlarında köpek bulunan nöbetçilerin, postabaşılarının çevrelediği mahkûmlar yürümeye başladılar. Ağır, yaslı bir gıcırtı karın üzerinde sürünüyordu.

Avuç içi kadar bir toprak parçası görülmüyordu; bodur ağaçların, dikenlerin kökleri, sanki kardaydı. Zaman ilerledikçe ufuklar genişliyor, karın tartışmasız hâkimiyeti ortaya çıkıyordu.

Tepelerin arasından geçerek geniş bir düzlüğe geldiler. Daha önce buraya kazıklar çakılmış, ipler gerilmişti. Mahkûmlar posta posta ayrıldılar; her posta yaklaşık otuz kişiden oluşuyordu. Rıza İslâmzade, Tahir, Feyzullah Hoca üçüncü postada çalışacaklardı.

Her posta değişik yerlerde çalışmaya başladı; kimi kazma ile eşiyor, kimi eşilen toprağı kürekle atıyordu. Kürklü, kalpaklı nöbetçiler, köpeklerini de yanlarına ala-

rak, çevreye dağılmışlardı; düdük sesleriyle anlaşıyorlardı.

Feyzullah Hoca'nın eştiği toprağı Tahir kürekle atıyordu. Küçücük lekeler halinde görünen diğer postalara baktıkça bu kanalın bu çalışma hızıyla bitirileceğine inanmıyor, bir an önce bitirmek umuduyla biraz daha çabuk toprak atmaya gayret ediyordu. Yanı başında kazma ile eşen Özbekistanlı Kâzım:

- Kendini öldürme delikanlı, dedi. Bu adamların işlerini bitirip rahat edeceğimiz yok zaten. Burayı bitirirsek, kimbilir hangi işler bizi bekliyor? Ben de bir zamanlar canımı dişime takarak çalışıyordum. Çok çalıştım diye ne bir gün izin verdiler, ne de "Sağolasın" dediler. Gene mahkûmum, gene kazma sallıyorum. Canını çıkarmana gerek yok.

Özbekistanlı Kâzım'ın yaşını tahmin etmek güçtü. Soğuktan yüzü, elleri simsiyah yanmıştı; kısa boylu, sıska bir adamdı; elâ gözleri fıldır fıldırdı. Moltkemerinin dirsekleri, pantolonunun dizleri yırtıktı. Astarı dışa çıkmış şapkası da yüzünü küçültüyordu.

Feyzullah Hoca'nın yanında kazma sallayan Rıza İslâmzade:

- Burda ne yıllar geçirdin Özbekistanlı Kâzım, dedi.

- Ne diyorsun? Tam dört buçuk yıl oldu. Burada geçirdiğim zamanı ancak düşününce hesaplayabiliyorum; çünkü bana bu karların arasında doğmuşum gibi geliyor. Dört buçuk yıl, belki uzun bir zaman değil; ama bu zamanı o mendebur boru sesiyle kalkarak, kış kıyamet demeden kanal kazmak, yol yapmak, ağaç kesmekle geçirdim. Ne çoluk çocuğuma iki satır yazabildim, ne de onlardan bir haber alabildim. En büyük felâket bu ya zaten. Dört yaşında bir kızım vardı; jandarmalar beni götürürlerken nasıl feryat etmişti!

Onun çığlıkları nice geceler uykularımı bölerek beni ayağa kaldırmıştı!

Onun bu sözleri Tahir'in kulaklarında Hatun'un çığlıkları yankılattı; annesi havada parıldayan kılıcın darbesiyle sanki yeniden ikiye bölünüyordu. Gözleri kararır gibi oldu; birkaç damla yaş küreğinin sapma düştü. Sezdirmeden gözlerini kuruladı. Özbekistanlı Kâzım kahırlı kahırlı sözlerine devam etti:

- Sonradan düştüm can derdine. Şimdi ne onun çığlıklarını, ne yüzünü, ne de diğer çocuklarımı hayal edebiliyorum. Ancak böyle sözden söze aklıma gelir oldular. Heeey gidi dünya heeey! Ne cilvelerin varmış senin! Kader bir küsmeyegörsün!...

Önden birisi "Hişt! Aynasız yaklaşıyor!" diye haber verdi. Postabaşı geliyordu. Kazma sesleri, kürek şakırtıları hızlandı. Bıyıklı, enli yüzlü postabaşı kalpağını gözüne kadar düşürmüş, kürklü gocuğun içinde çalımla yürüyor, kamçısını körüklü çizmelerinde kurumlu kurumlu şaklatıyordu. Dik dik bakarak, hiçbirşey söylemeden yanlarından geçti.

Yalımlarını yitirmiş, kehribar sarışı güneş, karlarla örtülü bu ülkeye yabancıymış gibi, bulutların içinden başını bir çıkarıp bir kayboluyordu. Günlerden beri ortalıkta yoktu; bakır renkli gökkubbeyi bugün delmeyi başarmıştı ancak. Çok seyrek görünen güneş birkaç kere varlığını belli ettikten sonra silinirdi. Ardından ruhlara, yüreklere karamsarlık dolduran ağır bir kurşunîlik gökyüzüne demir atardı.

Öğle borusu çaldı; herkes kazmasını, küreğini yanına bırakıp oturdu. Güneş bulutların arasından gene görünmüştü; herhangi bir ısı taşımıyor, sarı bir madenî cismi andırarak uzaktan uzağa parlıyordu.

Mahkûmlar kulplarına geçirdikleri sırıkları omuzlarına koyup kazanları getirdiler. Postaların bir bölümünü dolaşacakları için kazanlar birden çöktü, iki mahkûmun

sırtında ekmek çuvalı vardı. İlk kazanın yanına ekmek çuvalını koydular.

Bir mahkûm ilk kazanın kapağını açtı; kepçe ile karıştırdıktan sonra sıraya girenlerin tahta tasına çorbalarını koyuyordu. Yanındaki çuvaldan bir diğeri çeyrek arpa ekmeği uzatıyordu. Dağıtım belli bir disiplin içinde yapılıyordu; sırası yaklaşan mahkûm arkasında asılan torbadan tahta kaşığını, tahta tasını çıkarıyordu.

Tahir ve Feyzullah Hoca sıraya girmemişlerdi; ne yapacaklarını kestiremeden bakıyorlardı. Çorbayı dağıtan;

- Taslarınız, dedi.

İlk günlerin kuşkusunu çok iyi bilen Rıza İslâmzade cevap verdi.

- Onlar dün akşam geldiler. Sabahleyin mutfak kapalıydı; alamadılar.

Çorbayı dağıtan gülümsedi.

- Ben de "Niçin boyunlarını bükmüş, duruyorlar?" diye düşünüyordum. Akşam mutfaktan zimmetle alın.

Rıza İslâmzade çorbasını dikip içti; zaten yeşilimtırak bir su idi. Tasını çorbayı dağıtana uzattı.

- Bununla birisine verelim.

Özbekistanlı Kâzım da diğeri için tasını doldurttu. Tahir de tası dikip çorbasını içti; arpa ekmeğini ısırdı. Dilinin ucuyla doyumsuz bir lezzeti eşelemeye başladı.

Yemek getirenler sırıklarını kazanların kulpuna geçirip, omuzlarına koydular ve yürüdüler. Diğer ikisi de ekmek çuvallarını sırtladılar. Onlar uzaklaşınca Rıza İslâmzade Özbekistanlı Kâzım'a:

- Dayan Özbekistanlı Kâzım, dedi. Yeşil bir su içtin; gıdanı aldın. Geçen yıl havuç çorbasında boğulacaktın. Bu yıl kara lahana devri başladı. Yakında ısırgana vurursun. Şimdi kaz bakalım Kâzım, kanalları aç. Sovyet uygarlığına katkıda bulun. Rus milleti, iskeletinin gömüldü-

ğü yere, "Bizim için gönüllü çalıştı, şunları yaptı" diye yazar.

Özbekistanlı Kâzım ters ters baktı.

- Başka çare?

- Çaresi maresi yok. Devam Özbekistanlı Kâzım; Sibirya'yı ihyâ et; Rus milleti seni şükranla anar. Fena mı?

Rıza İslâmzade'nin en büyük eğlencesi Özbekistanlı Kâzım'ı kızdırmaktı. Kızınca burnunun ucuna kadar kızarır, gözleri alev yüklü iki yıldız gibi, yuvalarından fırlar, yumruklarını sıkardı. Yapılı bir insan olan Rıza İslâmzade, bu anlarında onun başını koltuğunun altına alır, çırpınarak sırtına vurduğu yumrukları önemsemeden onu yatıştırmaya çalışırdı.

- Ne yani? Ne demek istiyorsun?

- Birşey demek istediğim yok. Buraları ihyâ et diyorum, iskeletin burada kalır, ama adın unutulmaz; dillerde dolaşır.

Özbekistanlı Kâzım'ın gözleri parıldamaya başladı.

- Adım unutulmazmış! Ad peşinde olan var sanki. Adım unutulmazmış!...

Ters ters bakarak aynı sözü tekrarlıyordu; aslında söyleyecek çok sözü vardı; fakat Tahir ile Feyzullah Hoca'yı tanımıyordu; onun deyimiyle "İspiyoncu" olabilirlerdi. Bu kamp hayatında üzülmenin hiçbir yarar sağlamıyacağını, zülfiyâre dokunmadan, nöbetçilerin, postabaşıların dikkatini çekmeden gülmenin, şaka yapmanın zarar vermiyeceğine inanan Rıza İslâmzade'nin içinde bugün, buralarda yaşayan insanlarda pek görülmeyen bir neşe vardı. Bu neşeyle Özbekistanlı Kâzım'ı hırpalıyor, Tahir ile Feyzullah Hoca'ya güvenmesine rağmen gerektiğinde sözlerini tevil etmeyi de hesaplıyordu.

Çoğunun bakışları uzaklarda geziyor, nöbetçileri ve postabaşılarını arıyordu. Görünürlerde olmadıklarından tek tük kazma sallayanlar oluyor, canı isteyen bir kürek

toprak dışarıya savuruyordu; kendi dünyalarında, arzularında yaşıyorlardı.

Uzaktan bir düdük sesi geldi; herkes kazmasını, küreğini sallamaya başladı. Tahir'in ellerinin içi kabarmıştı bile. Feyzullah Hoca ona, pek çok kere, küreğinin sapını sıkmamasını söylemişti. Fakat o böyle araçlarla çalışmaya alışmadığından küreğin sapını bütün gücüyle sıkmasa elinden fırlayıp çıkacağını sanıyordu.

*
* *

Gökyüzündeki göç gün boyunca devam etti. Akşam yaklaştıkça bulutların hareketleri azalıyor, ton farkları siliniyordu; ve keder yüklü bakır renk ağır ağır oluşuyor, yeryüzüne çöküyordu.

Karanlık bastı; yönü tam belirlenemeyen bir rüzgâr içleri titretiyor, herkesi yalnızlaştırıyordu.

İçli öksürükler, anlamlı ses parçaları siyah bir örtü gibi karın üstüne çöken akşamın koyuluğundan eksik olmuyordu.

Açlık beyinlerini boşaltıyor, mideleri ile düşündürüyordu; bu düşünce okumuş, cahil, herkesi birleştirmekle kalmıyor, onları hayallerinden koparark bir kere daha mahkûm ediyordu.

Feyzullah Hoca gücünü ölçüyle kullanmasına rağmen, gene de ilk günlerin hamlığıyla yorulmuştu; eklem yerleri, adaleleri ağrıyordu. Tahir'in ise tutar yeri kalmamıştı; avuçları doğranıyor, kasları kopuyor, yere körkütük basıyordu.

Omuzundaki kürek sabaha oranla çok daha ağırlaşmıştı. Yorgunluk bir sızı halinde kemiklerine sarılmıştı. Adımları zorlaştıkça zorlaşıyor, yol uzuyordu. Oysa her akşam yaşadıkları serüvendi bu; biraz daha gayretle, sa-

bırla ayakları altında uzanan bu yolun biteceğini o da biliyordu; bu inançla vücudunu adım adım sürüklüyordu.

Kampın ışıkları göründü; ancak daracık bir çevreyi aydınlatıyordu bu ışıklar. Çevrelerinde kar tanecikleri beyaz böcekler gibi uçuşuyordu.

Kazmasını, küreğini teslim eden rahat bir nefes alıyordu. Günün disiplinle yaşanan saati henüz bitmediğinden sıraları aşırı bir şekilde bozmamaya dikkat ediyorlardı; çünkü hücre cezası onları ot yataklarından ayırırdı. Bu ceza ile de işten kurtulmaları mümkün değildi; gündüz çalışırlar, akşam yemeğinden sonra hücreye konurlardı.

İşten dönüşleri yemek saatine göre ayarlanmıştı; toplu halde yemekhaneye gitmeleri gerekiyordu.

Kampın yemekhanesi bir taneydi. İki tahta yanyana çakılarak uzun masalar yapılmış, bu masaların iki yanına, oturmak için birer tahta uzatılmıştı. Yemekhane, mutfak içiçeydi. Mutfaktan saçılan öğürtücü koku iştihaları körleteceği yerde kamçılıyordu. Mideler öylesine boştu ki, boğazdan geçebilecek her nesnenin kokusuyla tahrik ediliyordu.

Akşamları da paylarına düşen bir buçuk kepçe çorbaydı. Her mahkûma payı verildiği halde kazanın dibinde artarsa, aşçıbasından kepçeciye kadar bütün sorumlular sorguya çekilirdi; israfla rejime karşı bir tavrın takınılıp takınılmadığı araştırılırdı. Bu suçların cezaları mutfağın duvarına asılmış yönetmelikte de belirtiliyordu. Tabiî, hiçbir zaman kazanın dibinde birkaç kepçe artık kalmazdı; eskaza biraz artsa bile, bir yetkiliye gösterilmeden aç kurt gibi saldıran mahkûmlara dağıtılırdı. Kepçeciler, kepçelerini dengeleyemezlerse, aç kalan olurdu. Bunun cezası da üç gün hücreden başlardı; fakat çorbasız kalanlar bunu hiçbir zaman şikâyet konusu yapmazlardı. Çünkü yokluk, aynı çileyi yaşama bu insanları dost yapmıştı;

ama bu dostluk yalnız anlayışlarda vardı; sözlerle hiçbir zaman dile gelmiyordu.

Tahir oturduğu yere hamur gibi çökmüştü; tasından çorbasını içiyordu. Gene lahana çorbasıydı. İnce doğranmadığından kalın kalın yapraklar tasta yüzüyordu. Onun için önemli olan ısırdığı ekmekti; doyumsuz bir lezzet alıyordu. Yorgunluğuna rağmen dilinin uyanıklığına şaşıyordu. Feyzullah Hoca hiçbirşeyle ilgilenmiyordu; zihni sanki içine kapanmıştı; tahta tasın, kaşığın, tahta kupanın zimmetini, bunlar hakkında yapılan sıkı sıkı tenbihleri düşünerek çorbasını içiyordu. Zaten yemekhanede pek konuşulmazdı; sözler çoğunlukla tek kelimeydi; çok seyrek cümle kurulurdu.

Bu akşam doktrin dersi yoktu; bunun rahatlığını hepsi duyuyordu; yarı uykulu olarak o can sıkıcı saati geçirmiyeceklerdi. Kamp komutanı Çezar da kampta olmamalıydı; çünkü nöbetçiler, postabaşıları kendi koğuşlarına çekilmişlerdi. Çezar olsaydı rüzgârı heryerde sezilirdi; yemekhanede, koğuşlarda nöbetçiler, postabaşılar fıldır fıldır dönerlerdi.

Yemekhaneden çıkan tasını, kaşığını karla temizledikten sonra koğuşuna gidip yatağına uzanıyordu. Dışarıdaki rüzgâr henüz delice başkaldırmamıştı; ama pervazlarda, çatılarda uğulduyordu. Böyle akşamlarda ot yatağına kıvrılmak, ot doldurulmuş yorganı üstüne çekmek Arkecileman'daki bu kampta yaşanabilen en büyük mutluluktu.

*
* *

Tahir bir kimsenin uyandırmasına gerek kalmadan yatağında doğruldu. Koğuştakiler uyuyordu; ama uyanmaları yakındı. Bir dalarsa, kalkması güç olurdu. Geç kalmanın cezasını da biliyordu; ilk defa geç kalmak üç

gün hücreyi gerektirirdi; suçun tekrarı ise cezayı iki katma çıkarırdı; çünkü bunda bir kasıt aranırdı.

Rengi solmuş, yer yer alacalanmış pantolonunu. moltkemerini giydi, şapkasını başına geçirdi. Her sabah olduğu gibi şapkasında, sol göğsünde, sağ dizindeki numaraları yokladı; yerindeydiler. Bunlardan birinin düşürülmesi, "Kimliği saklama fiili!" sayılırdı. Bunu her zaman hücre cezası ile atlatabilmek güçtü; bazen insanın başına büyük dertler açabilirdi.

Biraz geç kalınca, itişip kakışmalar arasında çayını her sabah alamazdı. Aslında bu katran renkli çayı sevmezdi; fakat içmediği günler hem daha çok üşür, hem de çalışırken kendini daha güçsüz hissederdi.

Vaktinden erken çayın dağıtıldığı yere geldiğinde kısa boylu, geniş yüzlü, bu kamplarda çok az görülen bir biçimde saçlarını özenle taramış çaycı, işiyle meşguldü. Saati gelmeden içmek istemeyi kendine yakıştıramıyordu; çünkü bu yetkililerce tesbit edilirse, yalnız kendisi için değil, çaycı için de cezayı gerektirirdi; anlamı kamp düzenini bozmaktı. Ama böyle bir ikramdan memnun olacağı tavrından belli oluyordu. Çaycı ona bakıp gülümsedi.

- 35 numara, bugün erkencisin.

Tahir'in yüzünde sade bir gülümseme yayıldı.

- Ver kupanı.

Uzattığı kupayı doldurup ona verdi. Bir yudum aldı; içine bir sıcaklık yayıldı.

Tahir çayını içerken cama vuran ölü ışıkta kendisini seyrediyordu. Yüzü biraz incelmiş gibi geldi ona; rengi de oldukça esmerleşmişti. Gerçekten yüzü günden güne değişiyor, insanda kemiklerine kadar işlemiş kanaatini uyandıran bakır rengine dönüşüyordu. Çamur, kir de elbiselerini kemirmeye başlamıştı.

Her sabah gibi, bu sabah da, onun için ızdırap dakikalarıyla doluydu; teriyle yoğuracağı, soğuğuyla boğuşacağı güne nasıl tahammül edeceğini düşünüyordu. Bazen onu bir karamsarlık sarıyor, akşamın olmayacağını, ranzanın alt yatağına kıvrılamıyacağını sanıyordu.

"Dış kapıda toplan" borusu çaldı. Dışarıya çıkıp, tel örgünün önünde yerlerini aldılar. Burada dikilmekten çalışmaları daha iyiydi; hiç değilse ısınırlardı; oysa şimdi soğuk bütün hücrelerini iğneliyordu. Ayrıca yoklamada saf saf, koğuş koğuş veya topyekün hücre cezaları gibi her türlü sürpriz karşılarına çıkabilirdi.

Kazma ve küreklerini aldıktan sonra yürümeye başladılar; onları her türlü hüzne boğan gamlı gıcırtı ayaklarının altında eziliyordu. Tepelere yumak yumak sarılan sis, vâdilerde salkım saçaktı. Sağ yanında yürüyen Rıza İslâmzade, "Ne tükenmez çile yazılmış alnımıza!" diye fısıldadı. "Yıllardan beri bu hayatı yaşıyorum, kimbilir ne kadar daha yaşıyacağım?" Onun bu sözleri Tahir'in duygularını iyiden iyiye körüklemişti; birden boşalmaktan korkuyordu. Çünkü böyle bir durumu delikanlılığıyla bağdaşmazdı; disiplini de bozmuş olurdu; hücre cezasından başka sırtına inecek kamçılar da cabaydı. Bakışlarını sol yanında yürüyen Feyzullah Hoca'ya kaydırdı; o sessiz ve sâkindi. Yaşamak için Feyzullah Hoca gibi sevinmeyi unutmak, umudu yitirmek gerekirdi; aksi takdirde sevinç özlemi ve umudun ölüm kemendi olduğunu Tahir de biliyordu; ne yazık ki idrak ettiğini yaşayacak güce henüz kavuşmamıştı.

*

* *

Kampın, yönetmeliğin dışında kendine göre yasaları vardı. Aynı kaderi paylaşmak bu yasaların temelini oluştururdu. Her şey, organik bir bünye gibi, bu temele göre

yükselirdi. Ellerini kazmasının sapına koyan zihninden eksik olmayan hayale kendini bırakırdı. Vahşi bir zevk aldığı hayaller, kısa bir süre sonra, ilmik gibi gırtlağına, dolanır, onu sonu gelmez uçurumlara sürüklerdi. Bu halin korkunçluğunu hepsi bilirdi; böyle bir anda diğer bir mahkûm yanına yaklaşarak ona avutucu sözler söylerdi. Çoğu kere avutan ve avutulan da söylenenlerin gerçekle ilgisi olmadığının şuurundaydı; ama böyle bir anda yalana bile muhtaçtılar.

O, hayallerini daha çok kızkardeşinin üstüne kurardı. Babası şehit edildiğinde henüz bebekti; annesi ona yetimliğini hiç hissettirmemiş, konu-komşunun çocuklarından geri bırakmamıştı. Ama şimdi ne yapıyordu? Kimin kanadının altına sığınmıştı? Sığınılacak kimseleri kalmış mıydı?

Kazmasının sapına yaslanıp dikildi; bakışları beyazlıklarla kucaklaşan ufkun bu noktasına dalmıştı. Aynı kendisinin çocukluk yıllarındaki gibi, babasının yaptığı tahta çantayı Hatun sürükleye sürükleye okula gidiyordu. Yanakları kızarmıştı; alnına dökülen kıvrım kıvrım saçların altında kalın bir çizgi halinde uzanan çatık kaşları babasını andırıyordu ...

Onun bu dalgınlığı Rıza İslâmzade 'nin dikkatini çekti. Kendisi ne de olsa yaşlıydı; herşeye katlanabilirdi; hayatın sırları onun için belli olmuştu artık. Hayat arzulardan ve hâtıralardan ibaretti. Biraz daha fazlası, biraz daha azı hiçbirşey değiştirmezdi. Ama Tahir için hayat henüz bakirdi; renkliliği, çekiciliği devam ediyordu. Onu yakıp tutuşturan umutları olmalıydı. Tahir'in ilk geldiği günü hatırladı; ürkek bakışlı, buğday renkliydi.

Buraların soğuğu zift gibi yüzüne, ellerine sarılmıştı. Yanına yaklaşırken postabaşının geldiğini gördü. Kazma vuruşlar, kürek sallamalar hızlanmıştı zaten. Rıza İslâmzade, "Tahir! Tahir!" diye seslendi. Kendine gelen Tahir

ona baktı; bakışları dalgın ve ıslaktı. "Gelen var!" dedi. Yeniden bir gurbete çıkıyormuş gibi Tahir kazmasını kaldırıp toprağa sapladı.

Gökyüzü koyu bir kurşunîlikle kilitlendi. Bu kurşunîlik ufukları daraltarak karın üstüne çökmeğe başladı. Kazma sallayan Tahir'in sanki gözleri içine dönmüş, Çöllümihmandar'ın ufkunda yanıp tutuşan güneşleri görüyordu. Dikildi; yaz akşamlarında uzun süren gurubları arar gibi, bakışlarını karşıki tepelerde gezdirdi; her yer sükût kesilmişti. Herşeyi yok ede ede yaklaşan kurşunîlik o tepeleri de yutacaktı. İçi titredi!...

*

* *

"Kalk ulan ufaklık! Hücreyi boylarsın sonra!" Tahir yorganın altından fırladı; karşısında dikilen çavuşun sarıya çalan gözleri alev alev yanıyordu. Koğuş boşalmıştı. Tahir hem giyiniyor, hem de elbiselerindeki numaraların eksiksiz olup olmadığını yokluyordu. Dik dik bakan çavuş kapının önünden gitmiyordu. Tahir'i bir titreme sarmıştı; çünkü hücre cezası çekilecek cinsten değildi. Son günlerde birkaç kişiyi hücreden kaskatı çıkarmışlardı; hepsinin de gözleri son umutlarında çakılı kalmıştı.

Tahir şimşek gibi çavuşun yanından sıyrılıp çıktı. Bir solukta çaycının önünden geçti. Ocağı söndürmekle meşgul olan çaycı, arkasından bağırdı. "Bugün geç kaldın 35 numara!"

Dışarıya çıktığında ortalık hâlâ karanlıktı. Çevreyi tarayan el fenerleri ışığında kar, rüzgârın önüne katılmış bulut kümeleri gibi uçuşuyordu. Nöbetçilerde, postabaşlarında olağanüstü bir hal vardı. Koşarak gelen Tahir takımını bulup sıraya girdi; telâşlı telâşlı solurken havada dolaşan ses parçalarını anlamaya çalışıyordu. Barakala-

rın çatılarında, nöbetçi kulübelerinde rüzgâr çığlıklar savurduğundan bağrılanları yeteri kadar duyamıyordu.

Onlara biraz daha yakın olan fenerin dibindeki nöbetçi elindeki cetvele bakıp, "Birinci takımın postabaşısı, bir kişi hasta, on dokuz kişi hazır olmalı!" diye bağırdı. Çığlık çığlığa kuduran rüzgâr, aynı anda bu sesi boğup içine aldı.

Nöbetçiler bağırıyor, postabaşları cevap veriyorlardı. Kamp komutanı Çezar fenerin önünde göründü; kartalı andıran bir duruşu vardı; şapkasını gözlerinin önüne kadar indirmesi sertliğini daha da pekiştiriyordu. Bu sertliğinden dolayı ona "Çezar" adını takmışlardı; mahkûmlardan hiçbirisi onun gerçek adını bilmiyordu.

"Yürü!" emriyle en öndeki takım yürüdü. Tam çıkış kapısındaki fenerin altına geldiklerinde, "Dur!" emri verildi. Burada durmakla herkes ne yapması gerektiğini biliyordu. Mahkûmlar kemerlerini çözdüler, moltkemerlerinin önünü açtılar. Bu arama, mahkûmların resmî elbiseler altına sivil elbise veya yönetmeliğe aykırı birşey giyip giymediklerini, mutfaktan yiyecek çalıp çalmadıklarını, kesici veya delici bir âlet taşıyıp taşımadıklarını kontrol içindi. Sivil elbiseleri kampa geldiklerinde alınmıştı; mahkûmlara göre istihkak geldiğinden yiyecek kaçırmak çok zordu. Kesici, delici bir âleti ancak kendileri yapabilirdi; çünkü dışarıdan ne ziyaretçileri, ne de, birkaç kişinin dışında, postaları geliyordu. Birkaç kişiye gelen posta da ayın belirli günlerinde, belirli gramda idi; paket değişik kişiler tarafından didik didik edilmeden sahibine verilmezdi. Ama yetkililer temkini elden bırakmıyorlar; aksi halde ihmallerini ağır bir şekilde öderlerdi.

Tahirlerin önündeki takım aranıyordu. Bir nöbetçi, mahkûmlardan birinin beline kalın bir bez sardığını yakaladı ve Çezar'a bildirdi. Çezar yaklaşıp, "Yönetmeliği niçin ihlâl ediyorsun?" diye bağırdı. Mahkûm cevap ver-

medi. Mahkûmun ense köküne kamçıyı indirirken Çezar gürledi. "Niçin ihlâl ediyorsun!" Tahir titremeye başladı; yanlışlıkla yönetmelik dışı birşey giyip giymediğini yoklamak için elini moltkemerinin içinde gezdiriyordu. Rıza İslâmzade fısıldadı: "Kıpırdama!" Tahir elini indirdi. Çezar, ikinci kere ense köküne kamçıyı yapıştırınca , mahkûm dayanamadı. "Yoldaş, viziteye yazılmanın ne kadar güç olduğunu biliyorsunuzdur . Belim ağrıyor, görevimi aksatmamak amacıyla bu fedekârlığı yaptım. Ama şimdi böyle ödüllendiriliyorum!" Fenerin ışığında parlayan Çezar'ın yüzü bir fırtına bulutu gibi kararadı. Mahkûmun boynuna dolanan kamçısı havada ıslık çalarken bağırıyordu. "Ödüllendirmeyi senden mi öğreneceğim! Bir hafta hücre hapsi!" Kamp çavuşuna döndü. "Cezasını çekmeye bu geceden başlayacak!"

Bütün takımlar bir bir arandı; bir başkasının üzerinde yönetmelik dışı herhangi birşey çıkmadı fakat Çezar'ın "Sallanma! Kıpırdama!" gibi tehdit dolu sözleri rüzgâra karışıyordu.

Çezar yürüme emrini verince mahkûmlar rahat bir soluk aldılar.

Malzeme deposundan kazmasını, küreğini alan safını yeniden oluşturuyor, adımlarını uydurmaya çalışıyordu. Arasıra nöbetçilerin, postabaşıların "11 numara hizaya gir! Sen de 107 numara!" gibi batırmaları işitiliyordu; bu bağırmalar disiplini sağlamaktan çok Çezar'a duyurmak içindi.

Kamptan uzaklaşmadan nöbetçilerin, postabaşıların ağızları kapandı. Islıklarla yolunu açan rüzgâr seslerini daha dudaklarında boğduğundan Çezar'a duyurmaları mümkün değildi; zaten arazi düzdü; hiçbir ses yankılanmaz, erir giderdi.

Renklerine ve şekillerine bakılırsa kendilerini ısıran soğuğa, kamçılayan rüzgâra karşı koyabilmek için etten değil, bakır renkli bir madenden dökülmüş gibi yüzlerini

fırtınanın öldürücü pençesinden kurtarabilmek umuduyla başlarını önlerine eğmişlerdi. Buna rağmen, her an daha korkunçlaşan, köpüren rüzgâr savurduğu kar bulutuyla soluklarını kesiyor, ağız ve burunlarını tıkıyordu.

Yeri, göğü kaplayan kar görüş mesafelerini adımlarının ucuna kadar indirmişti. Bu durum nöbetçiler ve postabaşılar bakımından en büyük tehlikeydi; çünkü birisinin kaçmasında ihmali olan kendini onun yerine koymakla cezasını öderdi. Ağız, burunlarını tülbentle bağlayan nöbetçiler, postabaşılar mahkûmların çevresinde dört dönüyorlardı. Köpeklerini devamlı kışlıyorlardı. Birbirine sığınan, birbirlerini siper edinen mahkûmlar mosmor kesilmişti; dişleri kırılırcasına çeneleri döğünüyordu. Bütün dünyaları bedenlerine sıkışmıştı; yalnız yürekleri ile Allah'a açılıyorlardı. Zihinlerinde birbirine benzer sorular şekilleniyordu. "...Ölüm insanı nasıl yakalar? Donmak korkunç mu? Akşama kadar direnebilecek miyim?..."

Gerçekten zâlimdi rüzgâr; hâkimiyetini tek başına sürdürüyordu. Durup durup birden patlıyor, tepelerde uğulduyor, gece yağmış, donmamış karı göğe savuruyordu. Mahkûmların duyguları yürekler acısıydı; en mutlu hâtıralarından kaynaklanıyordu.

Kimi kazma ile eşiyor, kimi kürekle toprak atıyordu. Bu; yürümek kadar zor değildi; hiç değilse yüzlerini koruyorlar, çalışarak ısınıyorlardı. Rüzgârın patlamaları açıktaki kadar onları etkilemiyordu.

Kanalın içine ikişer ikişer dağılmışlardı. Rıza İslâmzade'nin yanında çalışan Tahir, küreğinin sapına yaslandı. Kanalın üstünden bir kar bulutu geçiyordu; diğerlerinden değişikti bu defaki; serpintileri bir girdabı andırarak kanalda dolanıyor, göz gözü görmez hale getiriyordu. Koğuştaki yatağını hatırladı; yorganının altına kıvrılmak

dünyalara değerdi. Ne zaman akşam olacak, yatağına uzanacaktı!..

Bakışlarında yatağı belirdi; iki kişi ona doğru sürüklüyordu. Bir tek içine uzanması kalmıştı. Karşısındaki soba nar gibi kızarmıştı. Elbiseleri ile yatağa uzandı. Yatağı getirenlerle bakışıp gülümsedi; sanki uzun bir yolculuğa çıkıyordu. Tam uykuya dalacağı sırada kulak tozunda korkunç bir tokat patladı. Gözlerinin önünde hayaletler uçuşurken nar gibi soba, sımsıcak yatak kayboldu.

Birkaç tokat daha yanaklarına indi. Hayâletlerin arasında Rıza İslâmzade'yi gördü; tokatlardan sonra kolunu, bacağını oynatarak onu ısındırmaya, çalışıyordu. Derin derin soluyan Tahir'in bakışları yeniden hayata dönüyordu. Rıza İslâmzade, "Dikkatli ol!" dedi. "Rüzgâr bize fazla vurmuyor; ama hava çok soğuk. Çalışırken soğuğu fazla duymuyoruz . Fakat kısa bir süre donmamıza yeter. Seni biraz daha geç görmüş olsaydım, donacaktın!" Tahir acı acı titredi; gözlerinden yaşlar fışkırdı; kazmasına sarıldı.

Rıza İslâmzade çalışırken görüş açısından Tahir'i ayırmamaya dikkat ediyordu. Tahir bütün gücünü toplamış, didiniyordu; sanki ardından ölüm koşuyordu.

*
* *

Bu iş gününün yerine bir pazar günü çalışacaklardı; burada iş gününden kurtuluş yoktu. Derece patlayacak noktaya geldiğinden bugün işe gitmemişlerdi. Koğuşun pis kokusu öğürtücü bir hal almıştı. Kimi yatağına oturmuş, kimi uzanmıştı.

Rıza İslâmzade'nin altındaki yatakta Özbekistanlı Kâzım yatıyordu. Altlı üstlü yatmaları, aralarında derin bir yakınlığın doğuşuna sebep olduğu gibi, dırıltılarının

da kaynağı idi; ne birbirlerinden ayrılır, ne de birbirleriyle geçinirlerdi.

Özbekistanlı Kâzım yatağında, Estonyalı'dan aldığı beyaz iplikle pantolonunun ağını dikiyordu. Belli ki iç çamaşırları çok yırtık olduğundan pantolonunu çıkarmamıştı. Aralarında iç çamaşırları yırtık olmayan yoktu. Yatağa karanlıkta girip, gün ışımadan kalktıkları için görünmesini istemedikleri yerlerini gizlemekte güçlük çekmiyorlardı. Ama şimdi koğuşta pekçok kimse vardı; pantolonunu çıkarması mümkün değildi. Her an Rıza İslâmzade'nin yatağından inip ona sataşmasının endişesini de duyuyordu.

Diğer koğuştan 69 numaralı Nikolaus adında bir Rus, başını kapıdan içeri uzattı. Bakışları şeytanca idi; kara bir muşmulayı andıran yüzünü şekilden şekile soktuktan sonra yerlere baktı; içeriye girdi; koku alıyormuş gibi ranzaların altına eğildi; birşeyler aradı. Üzerinde bir sinsilik vardı; hiçkimsenin ciddiye almadığı Nikolaus bu tavrıyla, arayışıyla koğuştakilerin merakını uyandırdı. Özbekistanlı Kâzım, Tahir'e:

- Ne istiyor bu adam? diye sordu.

Tahir, Nikolaus'la konuştuktan sonra cevap verdi.

- Sigara izmariti arıyormuş.

- Köpek eniğinin önünde ekmek kırıntısı bulunur mu hiç, diyerek kahkahayı bastı Özbekistanlı Kâzım.

Rıza İslâmzade'nin ayak ucundaki ranzanın ilk yatağında yatan uzun boylu, sarışın Estonyalı olup bitenlere, konuşmalara daha çok bakışlarıyla katılırdı. Yüzü her zaman güleçti; üzüntülü olduğu anlarda bile gülümseme yüzünden silinmezdi; sadece bakışları değişirdi. Uzun yıllardan beri çalışma kamplarında bulunuyordu; her halinden, gün görmüş, terbiyeli bir insan olduğu belliydi. Kamplarda "Paket hakkı" almak çok zordu; ancak birkaç kişinin ayda bir paket alma hakkı vardı; bunlardan biri

de Estonyalı'ydı. Nikolaus koku ala ala onun yanına yaklaştı; eliyle işaret etti.

Estonyalı hiçbirşey söylemeden, yüzündeki anlamı, bakışlarını değiştirmeden cebinden çıkarıp bir sigara verdi. Nikolaus kibrit işareti yapınca, sigarasını yaktı. Teşekkür anlamında Nikolaus başını salladıktan sonra koğuşun kapısını çekip çıktı ve koridorda miyavladı. Cırtlak bir sesi vardı.

Aradan birkaç dakika geçmeden koğuşun kapısı hışımla açıldı ve Çezar içeriye girdi. Öfkesi herzamankinden farklıydı; gözleri yuvalarından fırlamıştı.

- Sigara içip keyif çatmak yok! Burası sayfiye yeri değil! Hadi bakalım merkez binasının inşaatına!

Yataklarından fırladılar. Pantolonunun önünü iliklemeye uğraşan Özbekistanlı Kâzım'ın boynuna Çezar'ın kamçısı iki-üç kere dolandı. Koridorda koşarken pantolonunun ağından sarkan ipliğin ucundaki iğne iki yana sallanıyordu.

Dışarıda dondurucu bir soğuk vardı. Tahir adımını atar atmaz mosmor kesildi.

Nikolaus'un koğuşundakiler gelip, çalışmaya başlamışlardı bile. Fırsat buldukça ters ters Nikolaus'a bakıyorlardı; ne birşey söyleyebiliyor, ne de birşey yapabiliyorlardı. Çezar'ın rüzgârı küçük dillerini yutmaya yetiyordu; şu anda ise başlarındaydı.

Nikolaus ince ince doğranan tahtaları sırtlamış getirirken birkaçını tam Çezar'ın önünde düşürdü. Kamçısını Nikolaus'un sırtına yapıştıran Çezar'ın sesi göğe yükseliyordu.

- Becerikşiz! Utanmadan karşımda sigara içiyordun!

Tahtaları toplayıncaya kadar Nikolaus'un sırtına *kamçıyı* birkaç kere daha indirdi.

Tahir, bugüne dek uzaktan gördüğü Çezar'ın böylesine sert olabileceğini hiç tahmin etmemişti. Devamlı çiz-

mesinde şaklayan kamçısının ense köküne inmesi için biraz yavaş çalışmasının yeterli olacağını sanıyordu.

Çezar'ın yanına kamp çavuşu geldi; esas duruşa geçtikten sonra:

- Hücre nöbetçisi, hücredeki mahkûmun donduğunu bildirdi komutanım, dedi.

Çezar hiç istifini bozmadı; sesi de gene sertti.

- Doktora muayene ettir, zaptını tut; doktora imzalat; cesedi de götürttür!

- Başüstüne.

Bu sözü duyan, "İyi ki ben değilim!" diye şükrederken ölümün soğuk nefesini hissediyordu; o adamın yerinde kendisi olabilirdi. Henüz tam kurtulmuş sayılmazdı; kış daha yeni bastırmıştı; küçük bir hata ona da hücreyi boylatırdı.

Bir süre sonra Çezar barakalara doğru yürüdü; karşıdan karşıya nöbetçileri haşlamaktan da geri kalmıyordu.

İçerde çalışanlar Nikolaus'a küfretmeye başladılar. Nikolaus ensesini kaşıyarak:

- Ne küfrediyorsunuz? Bir sigara içtim, bir kaç kamçı yedim. Ama olsun, değdi; ne tütündü be!

Çezar uzaklaşınca, herkes gibi, Tahir de yavaşlamıştı; zaman zaman dikiliyor, hücredeki adamın durumunu düşünürken ısıtmak için ellerini boru yaparak üflüyor, barakaların arasından Çezar'ı kolluyordu. Tahir düşününce, "... Görevimi aksatmamak için..." diye sesini duyar gibi oldu. Onu tanımıyordu; fakat sesi hayalinde bir yüz çiziyordu. "O adamın kimleri var? O burada donarken kimbilir hangi sıcak kahkahayı savuruyorlardı..."

Tahir'in yanına gelen Estonyalı "Ah sigara!" diyerek başını salladı. Onun da yanakları, elleri morarmıştı. Bildiği Rusça kelimelerin birkaçını sıralayıp uzaklaşırken duyduğu sesle Tahir birdenbire sarsıldı.

- Azim! Vurdular seni Azim!

Bulanan bakışlarını çevrede gezdirdi; sırtındaki tenekeyi bir barakaya yaslamış, dinlenen ihtiyardan başka kimse yoktu. Duruşu bir başkaydı; şuursuz bir hali vardı, tavrı alışılmışın dışındaydı. Tahir'in içine bir korku düştü; oradan uzaklaşmak istedi; ama sihirli bir el onu olduğu yere çivilemişti.

Göz ucuyla ihtiyara bakıyordu; rüzgârdan, soğuktan incelmiş, kararmış derisi sanki kuru kafasına geçirilmişti. Bir kulağından öbür kulağına kadar çenesini bir çember gibi saran bembeyaz sakalı göğsüne düşmüştü. Aradan geçen zaman, kamp elbiseleri, açlık ve soğukla yoğrulan hayat, onu tanınmaz hale getirmişti. "Azim! Vurdular seni Azim!" sözlerini duymasaydı, tanımasına imkân yoktu. Gene de tereddüt ediyor, bir yanlışlık yapmamak için sezdirmeden, yürek çarpıntılarıyla ona bakıyordu. Yüzü, elleri, zayıf yapısı, herşeyi O idi. Onunla konuşsa mıydı? Bir türlü karar veremiyordu. Birara bakışları buluştu; şüphesi kalmamıştı; Hasan Dede idi. Gözleri ışıksızdı; donuk donuk bakıyordu. Âni bir hareketle.

- Azim! Vurdular seni Azim! diye tekrar bağırdıktan sonra tenekesini omuzuna aldı, mutfağın yolunu tuttu.

Tahir arkasından koşup, onunla konuşmak istedi. Birkaç adım attıktan sonra durdu; kamburunu çıkarmış, tenekenin altında ıhlayıp gidiyordu. Ne yapması gerekiyordu? Ne yapabilirdi? Bunca zamandır buradaydı. Onu hiç görmemişti; bir daha da ne zaman görebilirdi? Hasan Dede mutfaktan içeriye girdi.

Tahir olduğu yerde dikildi; bakışları belli bir anlama kavuşurken Hasan Dede ile konuşmamakla doğru bir iş yaptığına kanaat getirdi. Bir yanlış adımla düzeltilmesi imkânsız durumlara sebep olabilir, başını umulmadık dertlere sokabilirdi. Burada neden ne çıkacağı, bir hareketin nasıl sonuçlanacağı belli olmazdı. Feyzullah Ho-

ca'nın fikrini aldıktan sonra karar vermeliydi. Nasıl olsa onu görürdü.

Duygulara kahredici bir kasvetle yansıyan kurşunîlik gökyüzünde ağırlaştığı bir sırada donan adam hücreden çıkarılmış, dört kişinin omuzlarında götürülüyordu. Vücudu kaskatı kesilmiş, kolları sarkmıştı. Ölünün ardından dua okuyana, ağlayana alıştıklarından, bu götürülüş onlarda şok tesiri yapıyordu. Ona bakan, kendi ölüsünü görüyordu. İşte birer birer dökülüyorlardı. İnsanoğlunun binlerce yıla uzanan tabiatla savaşından yararlanmayı kader onlara çok görmüştü. Mağara devri insanları gibi biyolojik güçleriyle tabiatın insafsızlığına terkediliyorlardı. Hiç değilse, mağara devri insanlarının yaşayabilecek yerleri aramak imkânları vardı; bunlarda o da yoktu. Tabiatın en vahşileştiği yerde, "Al boyunun ölçüsünü!" dercesine kendi güçleriyle başbaşa bırakılıyorlardı. Her saniye zulmünü artıran soğuk, dilden anlamıyordu; kendisine benzemiyene düşman, kesilen bir vahşi gibi onları boğup atıyordu!..

Cesedi getirenler yaklaşınca Tahir'i bir titreme aldı; sanki ruhu onu da terkediyordu. Feyzullah Hoca'nın yanına kaçıp kurtulmak istedi. Bakışlarında renk renk alevler uçuştuğundan , onu göremiyordu . Uzaktan bakan Feyzullah Hoca onun durumunu kavradı; yanına geldi. Heyecan yatıştırıcı bir tonla kendi kendine konuşur gibiydi. " ... O, mutlu ölümün kollarında şimdi. Onun için herşey bitti. İnsanların zulmünün ulaşamıyacağı bir yerde artık o ... "

Barakalardan ışıklar sızmaya başlamış, kampın çevresinde belli aralıklarla uzanan fenerler yanmıştı. Kamp çavuşu gelip, işi bırakmalarına dair Çezar'ın emrini bildirdi; tabiî herkes kullandığı aracı depoya getirmek zorundaydı.

Yemekhaneye geldiklerinde çorba dağıtılıyordu; kara lahana kendine has kokusuyla taslarda tütüyordu. Hiçbirisi cesedin götürülüşünün etkisinden kurtulamamıştı. Tahir, Estonyalı'yla karşı karşıya oturmuştu; Estonyalı Rusça pek az kelime biliyordu; daha çok bakışlarla, tavırlarla dosttular. Nikolaus'un hali, tavrı, hoşuna gitmiş olmalı ki, Estonyalı durup durup, "Sigara, sigara" diye söyleniyor, ardından da dalıyordu. Tahir'in durumu ise çok daha karışık ve güçtü; Hasan Dede'nin "Azim! Vurdular seni Azim!" sözleri beyninde dolaşıyor, bazen ona bu kampta yalnız olmadığını fısıldıyor, bazen de büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu duyuruyordu; her baktığı yerde cesedin götürülüşünden bir sahne görüyordu.

Haftanın üç akşamındaki iki saat, mahkûmlar için çok sıkıcıydı. Bu iki saatlik zamanın adı "Doktrin Dersi" idi. Fakat her zaman doktrin anlatılmazdı. Bazı akşamlar ihtilâlin nasıl yapıldığından söz edilir veya Gorki'den, düzenin savunucusu bir başka yazardan bir hikâye, aynı yönde yazılmış bir romandan birkaç parça okunurdu. Okunanlar birbirine çok benzerdi. Zengin fakiri sömürüyor, ağa köylüyü kırbaçlıyor, din adamı bir şey üretmeden geçim sağlıyor, burjuva devleti halkı inim inim inletiyordu. Fakir mazlum, zengin zâlimdi. Aynı tipler arasında, birbirine benzer, yalnızca yer ve zaman değiştirilerek ortaya konan olaylardı bunlar. Ama herkes kuzu gibi dinlerdi. Yorgunluk ve midelerin biraz ısınması mahkûmlara bir ağırlık çökertirdi; fakat esnememeye, gözlerini açık tutmaya kendilerini zorlarlardı. Hafif dalmak, sadece dinlememek suçunu gerektirmezdi; aynı zamanda protesto anlamına gelir, cezası üç gün hücreden başlardı.

Aynı dili konuşanlar aynı salonda toplanırlardı. Alman, Estonyalı, Finlandiyalı, birkaç tane de Çek vardı; bunlar için ayrı bir salon açılmazdı. Bu kadar salonu temin etmek imkânsız olduğu gibi, dillerini bileni bulmak da güçtü. Zaten azdılar; hepsi ayrı ayrı bölünseler, ancak

küçük gruplar meydana getirirlerdi. Onun için hepsi Rusça konuşulan salonda toplanırlardı; çoğu bir kelime anlamamasına rağmen anlıyormuş gibi oturuyordu.

Türkler için dershane olarak kullanılan salon büyüktü. İlân tahtası bu salonun kapısındaydı. İki kişinin adı yazılıydı; bunlar paketleri gelenlerdi. Estonyalı tahtaya yaklaştı; adını bulamayınca yüzündeki gülümseme silindi. Onun yüzündeki bu değişiklik Tahir'i de etkiledi; fakat Estonyalı'yı teselli etmek ona bir görev gibi geldi; "Aldırma" dercesine sırtını sıvazladı. Tahir de tahtaya yazılı adları okudu. Ona paket gelme ihtimali yoktu; çünkü o henüz mektup yazma hakkını bile elde edememişti. Bu hakkı elde etse dahi, adresini kime bildirecekti? Ama gene de umuttu; tahtaya yazılan her adı okurdu.

Bu akşam Gorki'nin "Stepte" adlı kitabından bir hikâye okunuyordu. Hikâyenin en can alıcı noktasında "Azim! Vurdular seni Azim!" sözleriyle titredi ve çevresine bakındı. Ona dikkat eden kimse yoktu; herkes okunan hikâyeyi dinliyormuş gibi bakıyordu. Pek çoğunun bakışından gözkapaklarının ağırlaştığı belli oluyordu.

*
* *

Öğleden sonra sis çökmeğe başladı; arkasından ne geleceği belli olmazdı bu sisin. Rüzgârın önünde sürüklenip gidebilir, günlerce kalabilirdi de. Böyle sisli günler nöbetçilere, postabaşılarına kabus yaşatırdı; çünkü firar için en elverişli ortam olduğu gibi mahkûmların topyekün bir hareketiyle de karşılaşabilirlerdi. Aynı anda ele geçirilecek birkaç silahla başlıyacak hareketin nasıl alevleneceğini, nasıl sonuçlanacağını kestirmek güçtü; fakat böyle bir hareketin bütün postabaşlarının, nöbetçilerin hayatlarına mal olacağı açıktı. Bunun için bu sisli günler-

de bir arada bulunmazlardı. Düdük sesleri sislerin derinliklerinde yankılar, elfenerleri de ateş böcekleri gibi yanıp sönerdi. Mahkûmlar da düdük seslerinden, el fenerlerinden onları kollayarak oyalanırlardı.

Sis perdesinin altında Tahir'le Feyzullah Hoca biraraya geldiler. Bir metre uzaklıklarını görmeleri mümkün olmadığından Tahir ona iyice yaklaştı. Belki konuştuklarını bir duyan olurdu.

- Hasan Dede adında bir akrabamı burada gördüm; ama tanışıklık vermedim. Galiba bizim kampın sucusu. Normal değildi. Kendimi tanıtıp konuşayım mı? Türkiye'ye kaçarken o da bizimle beraberdi.

- Ne ifade verdiğini biliyor musun?

- Bilmiyorum.

- Seni görse tanır mı?

- Kendimi tanıtmazsam, tanıyacağını sanmıyorum. Çok ihtiyar; zaten beni birkaç kere görmüştü.

- Normal değilse, başına olmadık işler açabilir. Şimdilik konuşma, nasıl olsa daha uzun bir zaman buradayız.

*

* *

Bazen bu tel örgülerin içinden, bu tepeden tırnağa silahlı nöbetçilerin elinden hiçbir zaman kurtulamıyacağını sanırdı. Kendinden çok kızkardeşi için kuşkulanırdı; henüz çocuk denecek yaşta idi; üstelik kızdı. Kimbilir, aynı kılıç havada bir kere daha parıldayıp gök bir başak gibi onu da mı yere sermişti? ..

Çöllümihmandar köyünün evleri, yeşil bahçeleri, çocukluk hâtıraları hafızasından silinmeye yüz tutmuşlardı. Onların yerini bu kampa geliş günleri, Feyzullah Hoca, Rıza İslâmzade, diğer tanıdıkları almaya başlamıştı. Fakat aradan geçen bunca zaman, ona ecel terleri döktüren bunca olaylar ne annesinin, ne kızkardeşinin hayalindeki

canlılığından, ne de onlara karşı beslediği duygulardan hiçbirşey eksiltmemişti; bir de babasının mezarı, dibinde kurşunlandığı çınar, yaptığı tahta çanta onunla beraber yaşıyorlardı.

Çevredeki kamplara dair dedikodular sık sık yayılıyor, Moskova'da olup bitenler, genel af çıkarılacağı hakkındaki söylentiler kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Çoğu kere bu dedikodulara, bu fısıltılara bunları çıkaranlar da inanıyordu. Duyduğu bir haberi bir başkasına aktaran, mutlaka biraz da kendinden katıyordu. Bu haber gittikçe büyüyor, ya korkunç bir felâket, ya da umut olup karşılarına çıkıyordu. Bunun yalan veya yanlış olduğu anlaşılınca umutlar bir yenisine bağlanıyordu...

*
* *

Gene yorucu bir günü arkada bırakmışlardı. Sıkıcı doktrin eğitimini de kızarmış gözlerle bitirdikten sonra koğuşlarına gidiyorlardı; ama hiçbirisinin içinde bugünü bitirmenin sevinci yoktu; özgürlüğe bir gün daha yaklaşıp yaklaşmadığını kimse kesin bilmiyordu. Cezası azalanlara yeni cezalar geliyordu; bundan dolayı kamp kurulalı beri buradan salıverilen olmamıştı. İşte bunun verdiği umutsuzluk bütün mahkûmlara hâkimdi.

Mutfak tarafından gelen iri yarı, sarışın, bıyıklı bir adamın elinde koca bir satır vardı. Kollarını sıvamış, çabuk çabuk yürüyor, Rusça küfürler savuruyordu. Kuşkuyla durup, bu iriyarı adama bakmaya başladılar. Patlak gözleri kudurmuşcasına dışarıya fırlamıştı; ağzından tükürükler saçılıyordu. Hışımla, Tahir'in önünden geçti. "Böyle yaşamaktansa ölmek daha iyidir!" diye bağırarak sol kolunu kapının yanındaki kütüğün üstüne koydu ve elindeki satırı indirdi. Alev gibi ışıldayan kanı tavana fış-

kırdı. Tahir irkilerek Rıza İslâmzade'ye sarıldı; karanlık bakışlarında annesi ikiye biçilirken bütün vücudu titriyordu. Rıza İslâmzade heyecanlanmıştı; ama Tahir'i yatıştırabilmek için soğukkanlı davranmaya çalışıyordu. Düdük sesleri, "İsyan var!" çığlıklarıyla yetkililer koşuşuyordu. Kamp çavuşu kalabalığı yararken, "İsyan var!" diye bağırdı. Kanlar içindeki kesik kolunu havaya kaldıran adam, "İsyan yok! İntihar var!" diye karşılık verdi. Bilekten aşağısı kopmuş bu kol, fenalaşan Tahir'in şuuruna iyice yerleşti ve onu Rıza İslâmzade'nin kucağına bıraktı.

Rıza İslâmzade Tahir'i kucaklayıp koğuşa götürdü ve yatağına yatırdı. Yüzüne vurduğu su ile Tahir kendine gelirken keskin düdük sesleri arasında Çezar'ın sesi salonda gürledi.

- Koğuşlarınıza!

Salondaki kalabalık koğuşlarına giderken Tahir, "Seni de böyle doğradılar!" diye mırıldanarak titriyordu.

Tahir, gece birkaç kere yatağından sıçrayıp ayağa kalktı. Rüyalarında annesi havada parıldayan kılıçla ikiye bölünüyordu; iriyarı adam da biryerlerden gelerek kan fışkıran topuzlaşmış kolunu sallıyordu. Titreyişlerle uyanan Tahir, gözyaşlarıyla tekrar yorganının altına giriyor, gözleri kapanır kapanmaz aynı rüyanın bir benzeri onu yakalıyordu.

"Kalk" borusu ile Tahir yatağından fırladı. Giyinirken bir sıtmalı gibi titriyordu. Gecenin korkunç rüyalarından kendini kurtaramamasına rağmen numaralarını yokladı.

Çay verilen yerin önüne geldi; henüz kalabalık toplanmamıştı; birkaç kişi vardı. Onu görünce çaycının durgun bakışlarında bir merhamet tutuştu; kupasını doldurup verirken gülümsedi; oysa akşamdan beri olup bitenler gülümsemek için hiç kimsede güç bırakmamıştı. Tahir bu kampın en genciydi; çocuk denecek yaştaydı. Duygulu bakışları, hiçbir taşkınlık bulunmayan tavırları, çaycının

yüreğine saplanan oklardı; onu her görüşünde bu okların acısını duyarak gülümserdi.

Postabaşılar sayım yaparken giriş kapısında Çezar göründü; şapkasını gene gözlerinin önüne indirmişti; kamçısı da elindeydi. Rıza İslâmzade, "Arama var!" diye hafifçe mırıldandı. Tahir ona "Dikkat et!" dercesine baktı.

Sıraları yaklaşınca, postadakiler, alışılmış olduğu üzere, yakalarını, paçalarını çözdüler; kemerlerini gevşettiler. Tahir, kamp yönetmeliğine aykırı herhangi bir şeyi olmadığını bilmesine rağmen kuşkulanıyordu. Azrailin pençesi vücudunda gezecekmiş gibi geliyordu ona. Soğuk zaten gözleri yaşartmıştı; yaşlı bakışlarında akşamki iriyarı, bıyıklı adamın kolunu kütüğe koyuşu, satırı indirişi, kanların fışkırdığı topuzlaşmış kolunu havaya kaldırışı canlandı. Bayılıp düşeceğini sandı.

Yılan gibi soğuk bir el açık yakasından aşağıya sokuldu; bütün vücudunu dolaştı. Bu el gevşetilmiş kemerinin içinde gezdikten sonra çözülmüş paçalarını sıyırdı. Nöbetçi, Rıza İslâmzade'nin üstünü aramaya başlayınca rahat bir soluk aldı; fakat yakasını, paçasını iliklerken akşamki kesik kol bakışlarında belirmeye başladı.

*

* *

Rüzgâr, madenî bir cisim gibi görünen gökkubbeyi önce yere serdi, sonra uluyarak karı savurmaya başladı. Artık Sibirya'nın bu bölgesinde tipi hâkimdi. Herşey onun zulmüne göre düzenleniyor, göz gözü görmüyordu.

Mahkûmlar en yakınında bulunanın koluna girmişti; çünkü böyle zamanlarda en tehlikeli durum tek kalmaktı. İnsan bir yuvarlanmaya görsün, boğulması bir an meselesiydi.

Pekçoğu gibi Feyzullah Hoca da tipinin kopacağını hissederdi. Bu anlarda Tahir'i bakışlarından ayırmazdı. Tipinin birden çullanmasına rağmen, onu bulabilecek imkâna sahip olmaya çalışırdı. Bu defa da öyle olmuştu; bir eliyle Tahir'i yakalamış, diğer elini de Rıza İslâmzade'ye vermişti. Rıza İslâmzade de Estonyalı ile kolkola girmişti. Başlarını önlerine eğip, omuzlarının arasına sokmuşlardı. Bazılarının bütün çabaları rüzgârın karşısında etkisiz kalıyor, yuvarlandığı yerden kalkıp, elinden kaçırdığı kolu tutmaya çalışıyordu.

Nöbetçiler, postabaşıları da mahkûmların kollarına girmişlerdi. O vahşi kurt köpekleri bacak aralarında boğuk boğuk havlıyorlar, başlarını sokacak bir yer arıyorlardı. Rakip tanımayan rüzgârın karşısında sun'i yasaların sözü kalmamıştı artık. Esenliğe çıkıncaya kadar hepsi birbirine muhtaçtı; omuz omuza yürüyeceklerdi. Daha sonra gene kuvvetlinin sözü hâkim olacaktı!..

Gök uçuşuyor, ayakların altındaki kar savruluyordu; kolkola girmiş hayaletler gibi yerle gök arasında çırpınıyorlardı.

Amansız ve zâlimdi rüzgâr; Arkecileman'ı hallaç pamuğu gibi atıyordu.

*
* *

Kar ince ince yağıyordu. Her yer beyaza bürünerek sükût kesilmişti. Arada bir duyulan düdük sesleri yankılandıktan sonra eriyor, ardından gene o gamlı sessizlik sürüp gidiyordu.

Tahir ile Rıza İslâmzade aynı ağacı kesiyorlardı. Çalışma anında dinlenmek, işi savsaklamaktı; yeni çıkan bir kararname ile bu, Sovyetler'in yüksek çıkarlarını baltalamaya kadar uzandığından , cezası da ona göre ağırdı. Ama onlar, diğer mahkûmlar gibi fırsat buldukça baltala-

rına yaslanarak dinlenirlerdi; tehdit altında yıllarını geçirdiklerinden böyle haller onlar için tabiîleşmişti.

Beyazlığın derinliğinde bir koyuluk belirdi; bu koyuluğun belirmesiyle ortaya çıkması bir oldu; zaten çok yakın mesafeden onları farkedebilmişlerdi. Grubun çevresinde mutlaka postabaşılar, nöbetçiler, belki de daha yetkili kimseler vardı. Tahir baltasını sallamaya başladı. Rıza İslâmzade ise bütün gücüyle baltasını ağaca indiriyordu. Karşılarından geçen grup, gözucuyla bakan Tahir'in dikkatini çekti; giyimleri biraz değişikti; hiçbirisinin sakalı yoktu; saçları da uzundu.

Bu grup arkasında bir hışırtı bırakıp silinmeye yüz tutunca baltasına yaslanan Rıza İslâmzade söylenmeye başladı.

- Rusların artış mevsimi var. Birleşmelerini yetkililer onaylamış demek ki.

Bu sözlerden hiçbirşey anlamayan Tahir:

- Ne diyorsun? diye sordu.

- Bildiğimi değil, tahminimi söylüyorum. Bu kadın mahkûmlara çalışırken hiç rastlamadım. Onları birkaç kere böyle geçerken gördüm. Kamptan kampa dolaştırıldıklarını sanıyorum.

- Bizim kampa hiç gelmediler.

- Bizde Rus az; onlara Rus lâzım.

Rıza İslâmzade bunları söylerken gülüyor, söylediklerinin ciddi olup olmadığını Tahir anlayamıyordu. İşin aslını merak etmesine rağmen bu konunun üstüne daha fazla gidemedi; çünkü onun merakını Rıza İslâmzade diline dolayabilirdi.

Kestikleri ağaç inceydi; bir kısmı da çürüktü. Tahmin ettikleri zamandan önce devirdiler. Dallarını kesip, bir yere istif ettiler; gövdesini de üçe böldüler.

Tahir'in zihni geçen grupla meşguldü. Belki söz dönüp dolaşır, bu konuya gelir umuduyla sordu.

- Ağaçları kesip istif ediyoruz. Acaba ne yapıyorlar?

- Kesin bilmiyorum; ama yakabilirler, başka bir iş için de kullanabilirler.

- Kanal uzadıkça uzadı; ağaç kesimi de biterse, ne iş yaparız bundan sonra?

- Onlar iş mi bulamazlar! Ne işler icâd ederler! Sibirya bayındır oluncaya kadar milyonlarca insan yutar. Bu bölge ancak iskeletlerin üzerinde gelişir.

"Toplan" borusu çaldığında kar yağmıyordu; havada duru bir renk vardı; gökyüzü yükselmiş gibiydi. Herkesin o andaki duygularına göre çözülen sessizlik yığın yığın karlara, tepelere hâkimdi.

İkişer, üçer kişilik gruplar toplanma yerine geliyorlardı. Nöbetçiler, postabaşları vâdilerde yankılanan düdük sesleriyle anlaşıyorlardı.

Toplanma yerinde sayım yapıldı; eksik yoktu. Kampa doğru yürüyüş başladı; yumuşacık, pamuk gibi karın üzerinde izler derinleşiyordu.

Yaklaştıkça kampın önündeki direklerde birşeylerin asılı olduğu gözlerine çarpıyordu. Gözlerine çarpan acayip şekillerin insan olduğunu farkeden, ürpererek başını önüne eğiyordu. Bu başeğişle aynı kaderi yaşamaktan kurtulacaklardı sanki; fakat gözucuyla cesetlere bakmaktan da kendilerini alamıyorlar; merakları, iradelerini yeniyordu.

Direklerde asılan cesetleri Tahir görünce ruhuna bir alev süzüldü. Yanında yürüyen Feyzullah Hoca'ya başını çevirdi; o bakışlarını asılı cesetlerde soğuk soğuk gezdiriyor, boyunlarına asılan yaftalarda şunları okuyordu. "Birinci kamptan kaçarken vuruldular. Yasalara karşı gelen cezasını çeker."

*

* *

Gece kampın bazı barakalarında olağanüstü bir durum vardı. Çezar'ın sesi devamlı gürlüyor, kapılar açılıp kapanıyor, koşuşmalar sürüp gidiyordu. Ne olup ne bittiğini merak etmelerine rağmen hiçkimse yorganın altından başını çıkarmıyordu. Yersiz bir sözün nasıl bir sonuç doğuracağını her zaman kestirmek güçtü. Bunun için bütün mahkûmlar hep en kötü ihtimalleri düşünürlerdi; kaderin yeni darbelerine hazırlıklı, yeni şeytanlıklardan sakınmaya çalışırlardı.

Merakına daha fazla karşı koyamıyan Özbekistanlı Kâzım:

- Ne oluyor? diyerek yatağında doğruldu.

Rıza İslâmzade başını yorganın altından çıkarıp, fısıldadı.

- Çoktanberi bu gürültü devam ediyor.

- İsyan mı acaba?

- Zannetmem; eğitimde beraberdik; hiç öyle bir hava yoktu.

Çok temkinli olan Feyzullah Hoca nasılsa fikrini söyledi.

- Bizim, bizim gibi milletlerin çoğunlukta olduğu kamplarda isyan olmaz. Ancak Ruslar'ın çok olduğu kamplarda isyan olabilir.

Özbekistanlı Kâzım sesini alçaltarak sordu:

- Niçin?

- Ruslar'dan biryerlere güvenen çıkabilir; biz nereye, kime güveneceğiz?

Çezar'ın ateş püsküren sesi barakalarda dolaşıyor, kapılar şiddetle açılıp kapanıyor, koşuşmalar devam ediyordu. Özbekistanlı Kâzım:

- Ne olabilir? diye sordu.

Rıza İslâmzade:

- Burası sürgün kampı, burada olmıyacak şey yoktur; dedi. Sabah olsun, anlaşılır.

Sabahleyin çıkış kapısının önünde gene olağanüstü bir durum vardı. Yerlerini bulamıyan mahkûmlar itişip kakışıyorlardı. Çezar yetkilileri, mahkûmları haşlıyor, sık sık da kamçısını şaklatıyordu. Postabaşıları ellerindeki listeye göre mahkûmları sıraya koymaya çalışıyorlardı.

Bazı koğuşlar yerlerini almışlardı. Rıza İslâmzade mırıldanır gibi:

- Akşamki durum anlaşılıyor, dedi. Yeni mahkûmlar gelmiş.

Tahir:

- Yeni mahkûmlar mı? diye sordu.

- Dikkat etsene, hepsi yabancı; yerlerini bulamıyorlar.

- Nereden geldiler acaba?

- Bilmem; mutlaka bir başka kamptan.

- Her zamankinden çok yer kaplamıyoruz ama?

- Buradan da başka yere giden olmuş.

Çezar'ın sesi kalabalığın üzerine balyoz gibi düştü.

- Kıpırdama! Burası 1 numaralı kamp değil!

Çezar komutanı olduğu kamptaki disiplinden çok övünürdü; bunu da sık sık imâ ederdi.

Ön sıradan arama başladı; her zaman olduğu gibi sırası yaklaşan düğmelerini çözüyor, kemerini gevşetiyordu. Yeni gelenler de eskilere bakarak aynı şeyi yapıyorlardı. Yenilerin birkaçının üzerinde yönetmeliğe aykırı giyim eşyası bulunmuş olmalı ki Çezar birkaç kere, "Bir hafta hücre!" diye bağırdı ve kamçısını şaklattı.

Malzeme deposundan kazma, kürek alırken, "Rıza İslâmzade'nin dediği doğru" diye zihninden geçirdi. "...İhtiyacı karşılayacak odunu kesmişiz. Yeni bir işe başlamadan birkaç gün istirahat verseler ne olur sanki..."

Bugüne kadar gitmedikleri bir yöne doğru yürüyorlardı. Sis tam dağılmamıştı; ince ince kar atıştırıyordu. Ayaklarının altındaki kar gıcırtısı öldürücü bir gam gibi arkalarından sürükleniyordu.

Tahir'in duygularını bir karamsarlık kaplamıştı; durumuna bir anlam veremiyordu; oysa hergünkü hayatını yaşıyordu işte. Yanında yürüyen Feyzullah Hoca'ya kahırlı bir şekilde sordu.

- Ne iş yapacağız?

Bu sorunun gereği olmadığını o da biliyordu; ne iş yapacaklarını Feyzullah Hoca nereden bilecekti? Feyzullah Hoca onu anlıyordu; bu hayattan usanmıştı. İnsan bazen bunalımlara sürüklenir, kalıplaşmış bir yaşayışın içinde ruhu çatlayacakmış gibi olurdu. Hele bu sabahların umutsuzlukları!...

- Ne yapalım? Biz mahkûmuz, ne derlerse, onu yapacağız.

Tahir'in gözleri doldu; başını önüne eğdi. Kader ona bu ağı örmüştü; ne yapabilirdi?

Engebeli bir araziye geldiler. Geniş aralıklarla karşılıklı kazıklar çakılmıştı. Bu kazıkların arası düzlenecek, yol yapılacaktı. Postabaşıları, yeni gelenleri dağıtmak için, eskilerden bir posta ile yenilerden bir postayı biraraya getiriyorlardı.

Tahir'lerin postası bir tepeyi eşmeye başladı. Aynı tepeyi yeni gelenlerden bir posta da diğer yönden eşiyordu. Önünde Feyzullah Hoca ile Rıza İslâmzade kazma sallıyor, Tahir toprak atıyordu. Ama sanki bu dünyada değildi; bir hayal dünyasında yaşıyordu. Annesi, kızkardeşi bu hayal dünyasının temel kişileriydi.

Tahir'in sabahki durumu Feyzullah Hoca'nın yüreğine işlemişti. Kazmasına yaslanarak geri döndü; soğuktan yanmış, henüz çocukluktan kurtulamamış yüzüne Feyzullah Hoca şefkatle bakarken gözgöze geldiler. Tahir de onun birşeyler söyleyeceğini anlamıştı.

- Rahat yaşamak istiyorsan, hayatı olduğu gibi kabul et. Dileklerinin hayata şekil vermesini istiyorsan, sıkıntı-

lara katlanmalısın. Ancak bu ikinci şekilde yaşadığının farkına varırsın.

Feyzullah Hoca konuşurken tepeyi diğer yönden eşen postadan bir ses yükseldi. İkisi de bu sesi tanımışlardı; birbirlerine "Tanıdın mı?" diye sorar gibi baktılar. Kazma kütürtüleri arasında kayboldu bu ses.

Öğleyin, hergünkünden farksız bir şekilde, su gibi bir lahana çorbası, bir parçacık kurumuş arpa ekmeği dağıtıldı. Tahir, Feyzullah Hoca ile yanyana oturmuştu. Tasından bir yudum aldıktan sonra Feyzullah Hoca'ya sordu:

- O sesi hatırladın mı?

"Evet" anlamında başını salladı. İkisinin de yüzünde derinliği olan bir gülümseme yayıldı.

Rıza İslâmzade, Özbekistanlı Kâzım'ı gene sözleriyle iğneliyordu.

- Çalış Özbekistanlı Kâzım, çalış. Babanın çiftliği olsa çalışmazdın. İnsanoğlu garip bir yaratıktır; nerede, ne halt edeceği belli olmaz. Bazen aklı bir kuşunki kadar değildir; çünkü kuş yuvayı önce kendisine yapar.

- Ne yapayım yani? Çalışmayıp da hücreyi mi boylayayım?

- Şöyle veya böyle yap demiyorum; insanoğlunun garipliğinden söz ediyorum.

- Kızdırma adamı! Sen niçin çalışıyorsun?

- Benim akıllı olduğumu kim sana söyledi?

- Deli misin?

- Deli olmasam seninle konuşur muyum?

- Bana bak! Şu kazmayı görüyor musun?

- İstersen vur; hücreyi boylarsın!

Rıza İslâmzade, Özbekistanlı Kâzım'ı kızdırmaya devam ederken, diğer postadan bir bağırışma başladı.

- Ben Komünist Eşber, ey be anam! Bana mı söylüyorsun ulan! Senin gibi nicelerinin kanına ekmek doğradım!

Diğerinin sözleri duyulmuyordu; Komünist Eşber'in sözleri gümbür gümbür geliyordu.

- Ben Komünist Eşber! Adı dillerde dolaşan Eşber! Bana mı kıytırık!

Tepenin arkasından postabaşının sesi yükseldi.

- Ne karınağrısı olursan ol! Buranın disiplinini bozamazsın!

- Ben!...

Komünist Eşber'in sözleri kamçı şakırtısında boğuldu.

*

* *

Eğitime daha fazla önem verilmeye başlandı. Yetkililerin dışında herkes katılmak zorundaydı; su taşımak, mutfakta çalışmak eğitime katılmamak için bir sebep değildi; herkesin şuurlandırılması gerekliydi.

Salon tıklım tıklım dolmuştu; bu akşamki Türkçe eğitimini üstlenen görevli, kelimelere basa basa anlatıyordu..

- Sosyalizm tarihî bir zorunluluktur. Sun'i değil, tabiîdir. Nasıl tarihî bir gelişme sonucu kapitalizme gelinmişse, sosyalizme de gelinecekti; bunu engellemek mümkün değildi. Lenin ve arkadaşları bu oluşumu çabuklaştırmışlardır. Büyük dâhîler mutlu bir rastlantı olarak toplumumuzda yetiştiğinden, bu çığır Sovyetler Birliği'nde başladı. Mutlu günler artık çok uzakta değildir, işçi sınıfının önderliğinde bu devrim gerçekleştirildi. Elbet işçi sınıfının diktatörlüğünde bu düzenin nimetleri görülecektir. Sosyalizmin itici gücüyle yakında Sovyetler Birliği kalkınacak, bütün vatandaşlarının karnı tok, sırtı pek olacaktır. Tabiî özgürlük ve eşitlik bu düzenin vazgeçilmez te-

mel ilkeleridir. İşçi sınıfının kurduğu bu düzenin güvencesi ve bekçisi gene onun bilinci olacaktır.

İnsanlar renklerine, dillerine göre bugüne kadar bu düzende ayrılmamıştır, bundan sonra da ayrılmayacaktır. Sömüren, sömürülen olmadığı gibi zulüm, feodalite de sona ermiştir. Bu düzen herkese, ama herkese bugünedek olduğu gibi bundan sonra da mutluluk verecektir. İnsanların birbirini boğazlaması nasıl Sovyetler Birliği'nde tarihe gömülmüş ise bu düzenin sayesinde yakında bütün dünyada tarihe gömülecektir!...

Arkadan yükselen bir kükreyiş salonun sessizliğine kılıç gibi indi.

- Azim! Vurdular seni Azim!

Mahkûmlar dudaklarını ısırarak kendilerine hâkim olmayı başardılar; çünkü eğitimde disiplinsizliğin cezası çok ağırdı. Kaçamakça başını çevirebilen bu sesin sahibini arıyordu; anormal birşey yaptığının farkında olmayan Hasan Dede bön bön bakıyordu. Eğitimci bakışlarını sertleştirip ona dikti; o hiç oralı değildi, iyice aklaşmış gözlerini karanlıkta ışıldayan meçhul bir aydınlığa dikmiş gibiydi. Uzamış, pörçükleşmiş ak sakalı, yarı açık ağzı, hareketsizliği eski Yunan heykellerine benzetiyordu onu. Eğitimci, başını sağa sola salladıktan sonra devam etti.

- Hepinizin bildiği gibi bir toplum alt ve üst yapılardan oluşur. Asıl olan altyapıdır; üstyapı, altyapıya göre biçimlenir. Altyapıyı ise ekonomik ilişkiler meydana getirir. Sovyetler Birliği'nde altyapı değiştirilmiş, sosyalist ekonomi ilişkileri içine girilmiştir. Kısa bir gelecekte buna bağlı olarak üstyapı da kendiliğinden değişecektir. Bu söylediğime bir örnek vermek gerekirse, ilk akla gelenlerden biri şu olabilir. İlkel komün devrinde aile yoktu. Pekçok kadın, pek çok erkek birlikte yaşıyorlardı. Bugünkü anlamda aile düzeni, kavramı kişinin mal edinmesiyle ortaya çıktı. Taştan baltasını yapan kişi, o baltaya sahip olduğu için, kendini geçindirebilecek kadar avlana-

bileceğine inandığından toplumdan koptu; ayrı cinsini de yanına alarak hayatını kurdu ve böylece aile ortaya çıkmış oldu. Dikkat ederseniz, özel mülk ile ailenin doğmuş olduğunu görürsünüz. Özel mülkiyetin ortadan kalkması, beraberinde getirmiş olduğu ailenin de ortadan kalkmasını kendiliğinden doğuracaktır!...

*

* *

Çorbasını alırken Tahir'in yanıbaşında bir patırtı çıktı. Komünist Eşber, Nikolaus'a saldırmış, "...Fare kadar adama da bir parça ekmek, bana da!" diyerek elinden ekmeğini almaya çalışıyordu. Nikolaus ekmeğinin üstüne kapanmış, sesi çıktığı kadar bağırıyordu. Diğer mahkûmlar Komünist Eşber'e, "Dur! Ne yapıyorsun!" deyip onu çekince, Nikolaus mutfaktan fırlayıp çıktı. Tutanların ellerinden sıyrılan Komünist Eşber de peşine düştü. Nikolaus'u yakalamaması için diğer mahkûmlar da Komünist Eşber'in ardından koşmaya başladılar.

Sesi bütün kampı kaplayan Nikolaus, kaçarken tavşan gibi zıplıyor, barakaların çevresinde dolaşıyordu. Komünist Eşber de avını elden kaçırmamak umuduyla koşuyor, "Adalet bu mu? Fare kadar adama da, bana da!" diye solukları arasında söyleniyordu.

Nöbetçi kulübelerinden düdük sesleri başladı.

Ekmeğini elinde sıkı sıkı tutan Nikolaus barakaların çevresinde dolaştıktan sonra, onca en güvenilir yer olan merkez binasına yöneldi.

Merkez binasının basamaklarında Komünist Eşber'in onu yakalamasına ramak kalmıştı. Nikolaus can havliyle kendini içeriye attı.

Nöbetçiler, kampta bulunan diğer yetkililer merkez binasını kuşattıklarında, masaların çevresinde Nikolaus

kaçıyor, Komünist Eşber kovalıyordu. Diğer mahkûmlar kapının önünde kalmışlardı; çünkü oraya izinsiz girmek suçtu.

Yumruklarını sıkmış, gözleri dışarıya fırlamış Komünist Eşber, "Bu mu adalet!" diyerek Nikolaus'u dört döndürüyordu.

Düdük sesleri ile içeriye giren nöbetçiler, yetkililer Komünist Eşber'i güçbelâ yakaladılar. Kollarını arkaya kıvırırlarken , o derin derin soluyor , "Bu mu adalet!" diye de söyleniyordu.

Masanın karşısında soluk soluğa duran Nikolaus, Komünist Eşber'in gözünün içine bakarak ekmeğini ısırdı. Komünist Eşber, "Bu mu adalet!" Çığlığıyla çırpınınca o dilini çıkardı. Yaklaşan bir nöbetçi Nikolaus'un başına dipçiğini indirdi; başından fışkıran kanla masanın altına yığıldı; elinden fırlayan ekmek zeminde yuvarlandı.

*
* *

Kamçılara, hücre cezalarına rağmen Komünist Eşber bir türlü iç düzenine sokulamıyor, nârâlar savuruyor, yanındakilere sataşıyor, postabaşlarına kafa tutuyor, verilen işi hiçbir zaman doğru dürüst yapmıyordu. Aynı koğuşta, aynı postadakiler için devamlı bir huzursuzluk kaynağı idi; onun hareketlerine ister istemez katılan veya katılmış görünenler de aynı cezaya çarptırılıyorlardı.

Son aylarda kamptaki mahkûmlar artmış, barakalara yenileri eklenmişti. Hasan Dede kampın su ihtiyacını gideremiyordu. Hem koğuştan ve işten ayırmak, hem de Hasan Dede'ye yardımcı olması için Çezar, Komünist Eşber'i de su taşıma ile görevlendirmişti. İlk önce mırın kırın etmişti; fakat sırtına inen kamçılarla bu görevi kabullenmek zorunda kalmıştı. Burada istekler önemsizdi; önemli olan yetkililerin buyruğu idi; Komünist Eşber an-

cak derisini yüzen kamçılardan sonra bu gerçeği kavrayabilmişti.

Ne hikmetse kısa bir sürede Hasan Dede onu etkisi altına almıştı. Bu, güç ve kuvvetten ayrı birşeyden geliyordu; zira Hasan Dede kamburu çıkmış bir ihtiyardı. Hiçbirşey söylemeden, hıncın her çeşidiyle dolu bakışlarını dikince, Komünist Eşber, Azrail'in imiğini sıkmak üzere olduğunu sanırdı. Hele o, durup durup, gök gürler gibi "Azim! Vurdular seni Azim!" diye bağırınca, Komünist Eşber'in sesi soluğu iyice kesilirdi.

Hırçın, kabına sığmaz tabiatı durgunlaşmıştı. Bazen yerli yersiz konuşsa, şaklabanlık yapsa, Hasan Dede başını ağır ağır çevirir, kinin en korkuncuyla donuklaşmış bakışlarını ona dikerdi; bu bakışların altında Komünist Eşber süt dökmüş kedi gibi süklüm püklüm olurdu. Eskaza "Ben Komünist Eşber!" dese, Hasan Dede gözlerini ona diker, bakışları kudurmuşcasına tutuşur, yüzü alevlenir, o köhneleşmiş bedenden nasıl çıktığı anlaşılmayan bir sesle, "Azim! Vurdular seni Azim!" diye bağırırdı. Komünist Eşber yılışarak "Yok! Yok! Eşber, Eşber!" derdi.

Hasan Dede herkesten daha çok görevine titizdi; mesai saati olup olmadığına bakmadan su taşırdı. Her zaman omuzları, paçaları ıslaktı. Koğuşta yatarken, bir başkasıyla konuşurken onu gören olmazdı; ya su yolunda iki yana sallanarak yürürdü, ya da dolu tenekelerin başında dikilirdi. Komünist Eşber de onu bir gölge gibi takip ederdi.

Tahir, Hasan Dede ile konuşmayı çok istiyordu. Bu kampa gelinceye kadar onu birkaç kere görmesine rağmen, gene de ona karşı derin bir yakınlık duyuyordu. Konuşmak için üç-dört kere yanına yaklaşmış, yapılan tenbihleri hatırlayarak geri çekilmişti. Çünkü Feyzullah Hoca onun şuurunun tam yerinde olmadığını, ne yapacağını kestirmenin imkânsız olduğunu, bu yarı-şuursuz haliyle

kamplarda, yeni yeni suçluları ortaya çıkarmak amacıyla gezdirilebileceğini ona söylemişti.

*
* *

Sabah giyinirlerken koğuşa sarışın, şişman bir çavuş girdi; Peter ve Estonyalı'dan başka hiçkimsenin işe gitmeyeceğini söyledi. Herkesin rengi sararıp soldu. Topyekün işe gitmemek iyiydi; ama işe gidenlerden ayrılmak tehlikeliydi. Mutlaka çok önemli bir husus vardı; çünkü bu güne kadar görmedikleri bir çavuş onlara bu emri bildirmişti. Kampta görevli olmayan bir çavuşun işe karışması emrin kamp kumandanlığından da üstten geldiğine işaretti.

Çay içerken Rıza İslâmzade'nin alt dudağı devamlı titriyordu; Feyzullah Hoca'nın yüzü kaskatı kesilmişti; Özbekistanlı Kâzım'ın sağ gözü durmadan seğiriyordu; "Birşeyler mi ortaya çıkarıldı!" kuşkusuyla Tahir'in yüreği göğüs kafesini deliyordu. Diğerleri de renkten renge giriyor, gözgöze gelince, "Ne yapacağız?" diye sorar gibi bakışıyorlardı.

Bir ölü sessizliğiyle koğuşa geldiler.

İşe gönderilmemelerindeki sebep ne olabilirdi? Mutlaka cezayı gerektiren bir iş yapmış olmalıydılar. Hepsi mi, birkaçı mı yapmıştı bu işi? Korkuyla birbirlerine bakıyorlardı.

Aynı çavuş koğuşa geldi ve:

- Yürüyün, dedi.

Dış kapının önünde tepeden tırnağa silahlı bir manga, bir mahkûm grubu onları bekliyordu.

Bekleyen mahkûmlarla getirilenleri düzenli bir şekilde sıraya soktular; her sırada bulunanların ellerini birbirine kelepçelediler. Tahir'in bir yanında Rıza İslâmzade,

diğer yanında Feyzullah Hoca vardı. Burun deliklerinden sık sık soluyan Özbekistanlı Kâzım en uçta yürüyordu.

Çevrelerini muhafızlar kuşatmıştı. Nereye, niçin götürüldüklerini bilen yoktu; fakat adım adım ölüme yaklaştıklarını hissediyorlardı. Ne gelirdi ellerinden; hiçbir çılgınlığın bir yararı olmazdı. Kurbanlık koyunlar gibi kaderlerine doğru gidiyorlardı.

Geniş bir düzlüğe çıktıklarında durduruldular; önlerinde, düzlüğün ortasında, istif edilmiş ağaçlar bulunuyordu. Her yer karla kaplıydı; hava bulanık, gökyüzü bir kabus gibi çökmüştü.

Sağ taraflarında üç atlı göründü; bu atlıların omuzlarında apoletler olmasaydı bile tavırlarından subay oldukları anlaşılırdı. On-on beş metre kadar yaklaşıp durdular; biri İrgustri kampındaki hâtıralarını anlatıyordu.

Önlerinde bir mahkûmla, bir grup muhafız ve bir atlı daha subayların göründüğü yerden çıktı. Mahkûmun elleri arkasında kelepçeliydi. Rıza İslâmzade iç çekercesine, "Muratzade" dedi. Muhafızların çivi gibi bakışları Rıza İslâmzade'yi kendine getirdi.

Muhafızlardan dördü gruplarından ayrılıp subayların önüne geldiler ve yüzlerini ağaç istifine döndüler.

Muratzade'yi ağaçların üzerine oturttular. Mahkûmlar onu yakından görebiliyorlardı; kara yağız, ince, uzun boylu bir delikanlıydı. Yüzü solgun bir mermeri andırıyordu. Bir muhafız elindeki bezi gözlerine bağlamaya yaklaştığında, kafasıyla onu itti.

- Bırakın gözlerim açık kalsın!

Muhafız aldığı emri yerine getirmek zorundaydı. Gözlerini bağlamak için hücum ettikçe, o kafasıyla vuruyordu.

- Teslim olmak yok! Sonuna kadar mücadele!

Hareketsiz duruma getirmek için iki muhafız daha, ona saldırdı. Ağaçların üzerinde bir boğuşma başladı;

onu zaptedemiyorlardı. O, yaklaşanın ağzına, burnuna kafasını çakıyor, fırsat buldukça da kükrüyordu.

- Kanımın son damlasına kadar çarpışacağım!

Alnı patladı; saldıranların ağzı, burnu oluk oluk kanıyordu.

- Hürriyet şarkılarıyla aldattınız kahpeler!

Çevrelerinde bulunan atlı, subayların yanına geldi; birşeyler fısıldaştıktan sonra tekrar geri gitti ve verdiği emirle muhafızlar Muratzade'den uzaklaştılar. O, ağaçların üzerinde yalnız kaldı; yüzü, elbisesi kana bulanmıştı, derin derin soluyordu.

-Atın! Kaçmıyorum!

Subaylardan biri ortada dikilen dört muhafıza doğru atını sürdü; yanlarına varınca dördü de namlularını doğrulttu. O, ağaçların üzerinde ayağa kalktı; ölümü bir zırh gibi giydiği belliydi. Sararmıştı; fakat hedefinden şaşmayan azmi, sararmış alnında duruyor, sanki herşeyiyle hâlâ hedefine yürüyordu. Sesi çağa başkaldıran bir sesti.

- Kahrolsun emperyalizm!

Tahir, "Anam!" diyerek kendinden geçiyor, ecel çırpınışlarıyla kendine geliyor, tekrar karanlıklara dalıyordu. Kendine hâkim olmaya çalışan Rıza İslâmzade, "Korkma Tahir! Korkma!" diyordu. "Kelime-i Şahâdet getirelim. Şehit olacağız!" Tahir bir karanlıktan bir karanlığa yuvarlanıyor, o devam ediyordu. "Cennet'e gideceğiz! Ne mutlu bize, şehit olacağız! Babalarımızı göreceğiz!..."

Tüfekler patladı; Muratzade bir selvi gibi karlara yuvarlandı.

Bakışlarında şimşekler çakıyor, bütün hücreleri dağılırcasına titriyorlardı. Herkes ilk önce kendisinin ağaçların üzerine oturtulacağını sanıyordu. Yüzünde alevler dolaşan Feyzullah Hoca, devamlı okuyor, ölümle pençeleşen Tahir'e şefkatle bakıyordu. Rıza İslâmzade de "Kelime-i Şahadet getirelim Tahir! Sıra bize geldi! Cennet'e

gideceğiz!" diye hezeyanlı bir şekilde tekrarlıyordu. Özbekistanlı Kâzım canıyla boğuşmaya başlayalı çok olmuştu.

Subaylardan biri muhafızların başında duran çavuşa "Koğuşlara!" işaretini verdi.

Onları karlarda yatan Muratzade'nin yakınından geçiriyorlardı. Bakışları ona kaydı; kanlı elbisesi bir bayrak gibi onu sarmıştı; dudakları hafif aralıktı; siyah gözleri açıktı; yüzünde ebedî bir mutluluk vardı.

*

* *

Rıza İslâmzade, Muratzade'nin pekçok şiirini okumuştu; onu yakından tanıyor, bütün Türk boylarının müşterek destanını yazmak istediğini de biliyordu. Bu destana çok umut bağlamıştı; çünkü aynı milletin çocuklarının arasındaki boy çekişmeleri onu da yiyip bitiriyordu. Muratzade 'nin alev yüklü kaleminin bu boyların temel özelliklerini bulmasında, cihan milletinin varlığına uygun bir kalıba dökülmesinde katkısı olacağına inanıyordu.

Rıza İslâmzade'nin buğulu bakışlarında dal gibi bir genç olan Muratzade karlarda yatıyordu. Orada yatan bir insan değil, bir milletti. Umutlarını yitirmenin hüsranıyla kazmasına yaslandı ve hayallere daldı.

Yazılacak destanı yaşıyordu; Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar, Çepniler, diğer bütün irili ufaklı Türk boyları, Oğuz Kağan'ın çocukları biraraya geliyorlar, aynı potada eriyerek tarihî misyonlarını yaşıyorlar, insanı özünde bulan bir uygarlığı bütün milletlere sunuyorlardı. Bu uygarlık beyninden ve yüreğinden yakaladığı insana üç boyutlu dünyada rahat bir hayat sağlıyor; fakat onu maddenin ağırlığında ezdirmeyip, üç boyutlu âlemin üstüne çıkara-

rak ruhunun sonsuzluğunu ona duyuruyordu. Sanki göklerin kapıları açılıyor, eşyayı saran sır perdesi aralanıyor, ezelden ebede olan yolculuğumuz gün gibi ortaya çıkıyordu...

- Çok dalmışsın, diyerek Tahir yanına geldi.

Çevresine bakındı; Tahir'den başka kimse yoktu. Bakışları ruhunda kopan fırtınayı aksettirirken:

- Ah Tahir, dedi. Geçen gün kurşuna dizilen Muratzade'yi hatırladım. Gençliğine mi yanayım? Milletimizin destanını yazmayı düşünüyordu; yazamadan gitti, ona mı yanayım?

- Ne yaman adammış?

- Duygulu ve cesurmuş, yani sırf yürekmiş!

- Bâri birşey bırakabilseydi.

Rıza İslâmzade ıslak bakışlarını Tahir'e dikti. Doğu Türklerine has o gönül okşayan şivesiyle okumaya başladı.

"Sığındım sana men civan yaşımdan
Koymadım düşesen bir gün başımdan
El bilir, gün bilir ayrılmaz gönül
İlk muhabbetinden, ilk sırdaşından.

Nesîmî'den aldım men ilk dersimi
Fuzûlî kaldırmış göğe sesimi
Onların uğrunda kurban demişem
Bu şair ömrümün son nefesini.

Maksadım olmamış ne şöhret..."

Yanlarına bir toprak parçası düştü; ikisi de başını kaldırdı; tepeden Özbekistanlı Kâzım sesleniyordu.

- Aynasız geliyor!

*
* *

Estonyalı ile Peter götürülmüştü. Estonyalı'nın her zaman güleç yüzünün, dostça tavırlarının özlemini duyuyorlardı. Peter'in gülmeyen yüzü, soğuk tavırları unutulmuş, hoşa giden özellikleriyle hâtıralarda kalmıştı.

Götürülüşleri değişik yorumlanıyordu. Bu yorumlar arasında Avrupalı olduklarından, yapılan anlaşmalarla yurtlarına döndükleri ağır basıyordu. Fakat kampın dolup taşmasına, yer bulmakta güçlük çekilmesine rağmen, yataklarının boş bırakılması dikkatlerden kaçmıyordu. Kimisi koğuşun sırf Türk olması istenmiyor, bu sıra diğer milletlerden mahkûm gelmediğinden boş kaldığına, kimisi de iki "ispiyoncu" nun yerleştirileceğine inanıyordu.

Bir akşam işten döndüklerinde Estonyalı ile Peter'i koğuşta buldular. Şişmanlamışlardı; renkleri açılarak gerçek durumlarını almış, bakışları da canlanmıştı. Estonyalı devamlı gülümsüyordu; Peter'in yüzü gene durgundu; ama somurtkanlığa gömülü değildi.

Rıza İslâmzade, Tahir'e:

- Burada karşılaşmaktan sevinilmez; ama onları görmekle memnun olduğumuzu söyle, dedi.

Tahir tercüme etti; yüzünde gülümsemenin biri dinince diğeri uç vererek Estonyalı'nın bakışları değişti. Tahir'in sözlerinin kendileriyle ilgili olduğunu Peter de anlamıştı; onun da yüzünde bir gülümseme donup kaldı.

Tahir Estonyalı'ya sordu.

- Neredeydiniz?

Estonyalı Peter'e döndü; tavrıyla "Anlat" demesini bekliyordu. Beklediği bakışı Peter geciktirmedi.

Estonyalı işaretle, tek tek kelimelerle anlatmaya çalışıyor, onun anlattıklarını anlaşılır duruma getirerek Tahir tercüme ediyordu.

- Çok uzaklara götürdüler. Sıcak oda verdiler. Yemek çok, iş yok. Onlara et lâzım, kesecekler galiba, dedik. İki ay sonra temiz, yeni elbiseler verdiler. Vatanlara

gideceğiz zannettik. Bize gazetecilerin röportaj yapacaklarını söylediler; "Ne sorarlarsa, iyi diyeceksiniz" dediler, istedikleri gibi konuşmazsak bizi öldüreceklerini, konuşursak hiçbirşey yapmıyacaklarını söylediler. Bizi röportaja çıkardılar. Çok gazeteci vardı. Sorulara hep "iyi" cevabını verdim. Oda sıcak, iş ağır değil, yemek çok, yattığımız yer ve elbiselerimiz temiz, cezamı çekiyorum, dedim. Bir Alman gazeteci Peter'e sordu; Peter cevap verdi; o gazeteci de İngilizceye tercüme etti. Resimler çekildi. Bir gazeteci, "Peter Almanya'ya dönmek istemez, burada turistik tatil yapıyor." deyince bir kahkaha koptu.

Koğuştakilerin yüzlerindeki gülümseme, gözlerinde derin bir yalnızlık bırakarak siliniyordu.

*

* *

Hasan Dede ile Komünist Eşber'in durumu diğer mahkûmlardan farklıydı. Bir barakanın kıyısında, bir ranzanın sığacağı kadar bir depo vardı; Çezar'ın emriyle orası boşaltılarak bir ranza konmuştu; ikisi yatıp kalkıyordu. Sayımlara katılmadıkları gibi, "Kalk borusu", "Yat borusu" da onlar için önemli değildi; önemli olan görevlerini yerine getirmeleri idi. Bir de eğitim saatlerinde bulunmaktı. Kampı kasıp kavuran Çezar bile onlara birşey söylemiyordu; çünkü ikisinin yaptığı işi ancak beş-altı kişi yapardı; sözle veya bir başka yolla onlara çekidüzen vermek de mümkün değildi.. Kendileri söyler, kendileri dinlerdi.

Onlara su yolunda, ya tenekeleri sürüklerken, yahut da bir barakanın dibinde dinlenirken rastlarlardı. Hasan Dede hiç konuşmazdı; çukurlarına kaçmış gözlerini belirli noktalara diker, alt dudağını da sarkıtırdı. Kamburu, göğsüne düşmüş ak sakalıyla insanda ahrete adımını atmakta gecikmiş olduğu intibaını uyandırırdı. Komünist

Eşber de yanında sessiz sessiz dikilirdi. Ondaki bu değişiklik herkes için merak konusu idi; iyice aklını kaçırmış diyenler de vardı; Hasan Dede'den duyduğu korkudan muma dönmüş diyenler de.

Bir pazar günüydü; mutfaktan bir parça kül kapabilen çamaşırlarını yıkamaya çalışıyordu. Böyle güneşli bir pazar daha ne zaman bulunurdu, Mahkûmlar bu günü değerlendirmek istiyorlardı. Hasan Dede ile Komünist Eşber çamaşır yıkayanlara devamlı su taşıyorlardı. Esasında bu onların görevi değildi; onlardan böyle bir yardım isteyen de yoktu; çamaşırını yıkamak isteyen gerekli suyu bulmak zorundaydı.

Burada az görülen bir gün yaşanıyordu; kehribar sarısı güneş sık sık, uzun sürelerce bulutların arasından çıkıyordu. Çok seyrek yaşanan bu gün, mahkûmları küçümsenmez derecede etkiliyor, doğdukları toprakların o güzelim güneşli günlerine dair içlerinde devamlı bir özlem kımıldatıyordu. Hiçbirisinin dile getiremediği bu özlem bakışlarında yansıyor, onları en büyük sığınakları olan hayale zorluyordu.

Hasan Dede ile Komünist Eşber mahkûmların toplu olduğu yere geldiler; tenekeleri bırakıp Tahir'in karşısındaki kütüğe oturdular. Tahir'in kanı tutuşur gibi oldu; sonucu ne olursa olsun, Hasan Dede ile konuşmak istiyordu. Gözgöze geldiği Feyzullah Hoca, ne yapmak istediğini anlamıştı; "Olmaz" diye işaret etti; çaresizce bu işarete uymak zorunda kaldı.

Hasan Dede, elini alnına siper ederek, bulutların arkasına çekilmek üzere olan güneşe gözlerini dikti; sonra kurumuş avuçlarıyla ak sakalını sıvazladı. Işıksız gözlerini mahkûmlarda gezdirmeye başladı; kimisi elbiselerinin dikiş yerlerinde birikmiş bitleri temizliyor, kimisi paçavralaşmış iç gömleğini tokmaklıyordu. Yüzü aydınlanır gibi oldu ve gözlerini tekrar güneşe çevirdi; bulutların ar-

kasına çekilen güneş sanki herşeye vedâ ediyordu. Bakışlarını yanındaki Komünist Eşber'e kaydırdı; onun yüzünde acayip bir gülümseme yanıp söndü.

Hasan Dede moltkemerini çıkarıp dizlerine koydu; kanı çekilmiş vücudu yürekler acısıydı. Yıllara varan kirlerle kemirilmiş iç gömleği parça parçaydı. İç cebinden çıkardığı bezi moltkemerine dikmeye başladı.

Moltkemerini giydi, silkinerek ayağa kalktı. "Azim! Vurdular seni Azim!" nârâsı başları ona çevirdi; kambur vücudunu dikleştirmeye çalışıyor, eğri bacaklarını gerip gerip atıyordu. Göğsüne diktiği bez parçası, bakanların gözüne çarpıyor, ama üzerinde duran olmuyordu. Çünkü pekçoğunun elbisesi yamalıydı; hatta bazı elbiseler o derece, yamalıydı ki aslının hangi renk olduğunu kestirmek güçtü.

Biraz dikkatli bakan Hasan Dede'nin sol göğsünün yarısını solgun bir Azerbaycan bayrağının kapladığını farkediyor; bir felâketle yüzyüze gelmiş gibi sarsılıyor, ne yapacağını şaşırıyordu. Hasan Dede yürüyüşünü askerce yapmak istiyordu; fakat ne sırtındaki kamburu doğrultabiliyor, ne de bacaklarını yeterince kaldırıp indirebiliyordu. "Hasan Dede!" derken Tahir'in ağzını Feyzullah Hoca eliyle kapattı. Onun bu halini görüp korkanları tenekeye vurulan sopalar hepten afallattı. Komünist Eşber belli bir ritimle sopalarla kovalara vurmaya çalışıyor, eski bir marştan birkaç kelime tekrarlıyordu. "Gafil ne bilir...

Barakanın sonuna kadar gelen Hasan Dede, geri döndü; Komünist Eşber'in tenekelere vuruşuna, "Gafil ne bilir..." marşına ayak uydurmaya çalışıyor ama başarılı olamıyordu; asker üslubuyla yürümekte de direniyordu. Feyzullah Hoca Tahir'e "Haydi!" anlamında işaret etti ve barakalarına doğru yürüdü. Onun bu tavrı, bir paniğe sebep oldu. Diğer mahkûmlar, ıslak çamaşırlarını koltuklarına sıkıştırıp barakalarına doğru koşmaya başladılar.

Havaya sıkılan birkaç silahtan sonra düdük sesleri duyuldu. Muhafızlar, "Ayaklanma! Ayaklanma!" diye bağırarak koşarlarken, Komünist, Eşber tenekeye vurup "Gafil ne bilir..."i tekrarlıyor, Hasan Dede de askerce yürüyebilmek için vücudunu dikleştirmeğe çalışıyordu.

*

* *

Hasan Dede ve Komünist Eşber'in yerine, aralarında Nikolaus'un da bulunduğu dört kişi kampın suyunu taşımaya görevlendirilmişti. Diğerleri de zayıftı, ama yapılı insanlardı. Nikolaus'u ise yıllar iyice çelimsizleştirmişti; Çezar'ın, kamp çavuşunun kamçılarına rağmen iki tenekeyi bir türlü götürememişti. Ancak bir tenekeyi, onu da sürükleye sürükleye götürebiliyordu..

İlk iki günde nasırlı ellerini kabarcıklar sarmıştı; omuz başlarına ilişmişcesine duran incecik kolları kopuyordu. İşte olduğu gibi kaçamak yapması mümkün değildi; en azından diğerlerinin yanısıra gidip gelmeliydi; aksi halde kamçılanarak hücreyi boylardı. Bunun için, nasıl gündüz tenekeleri sürüklüyorsa, geceleri de tenekelerle boğuşuyor, Çezar'ın kamçısından kurtulmak umuduyla yatağından sık sık sıçrıyordu..

Akşam karanlığı boşarken bir rüzgâr, arsız bir misafir gibi, gelip yerleşti. Nikolaus'un dizlerinden aşağısı su içindeydi; ayakları doğranıyor, kemikleri birbirinden ayrılıyordu sanki. Bu akşam eğitim olmadığından 9 numaralı barakanın salonunda sobanın yanacağını biliyordu; fakat gitmedi. Bir soba olduğu için bütün mahkûmların ısınmasına imkân yoktu. Paslı, yer yer delik sobanın çevresini güçlü kişiler alır, kemiklerini ısıtırlardı; Nikolaus gibiler hiçbir zaman bu sobaya yaklaşamazlardı.

Akşam çorbasını içince midesindeki ılıklıkla başı dönmeye başladı. Ekmeğini cebine soktu.

Duvarlara tutunarak koğuşuna gidip yatağına girdi. Dizlerinden aşağısı onun değildi; dilim dilim doğranıyordu. Öyle şiddetli titriyordu ki, iç organlarının sökülüp düşeceğini sanıyordu. Miyavlıyarak yorganını başına çekti. Mosmor ellerini apışarasına soktu.

Gözlerinin kapanmasıyla nar gibi bir sobanın karşına geçti; ne yazık ki titremelerle uykudan sıyrılıp çıkıyordu.

Ciğerlerini ağzına getiren öksürüklerle uyandı; vücudunu bir yangın kaplamıştı; boncuk boncuk terliyordu. "Kalk borusu" yorucu güne, sefalete çağırınca "Gene mi?" diyerek yan döndü. Herşeyiyle tükendiğini hissediyordu. Vücudunu bir alev dolaştı.

Koğuştaki son mahkûm da, "Acele et!" diyerek gitmişti. Ayağa kalktığında başı dönüyor, midesi bulanıyordu. Viziteye çıkmayı düşündü; ama orada uğrayacağı hakareti göze alamadığından vazgeçti. Tekrar yatağına uzandı; onu kıvrandıran öksürüklerden sonra daldı.

İhtilâlde bir kaza kurşunuyla can veren karısı kollarını açmış ona doğru geliyordu. İki çocuğu da eteklerini tutmuştu. Aynı anda bunun rüya olduğunu biliyordu; uzun sürmesi için can atarak o da kollarını açtı.

Koridordan geçen kamp çavuşu onu görünce, "Sen ha!" diyerek koğuşa girdi. Nikolaus yatağından fırladı; ama kamçı boynuna dolanmıştı bile. Kapıdan sıvışıncaya kadar kamçı birkaç kere daha sırtına indi.

Tenekelerin bulunduğu yere geldiğinde arkadaşları suyun yolunu tutmuşlardı. O da tenekesini omuzuna aldı.

Bakışlarında karanlıklar eksik olmuyordu. Ayakları kayıyor, içinden bir alev yükseliyor, havanın buzlu nefesi terlerini donduruyordu. Öksürük onu yakalayınca iki büklüm oluyor, kaburgaları kanat gibi açılıp kapanıyordu.

Uzaklardan bir dağ koparak üstüne gelmeye başladı; istavroz çıkarıp kaçmaya çalıştı; fakat dağ rüzgâr gibi geliyordu!... Bir çığlıkla olduğu yere yığıldı; kuma atılmış bir balık gibi ağzını birkaç kere açıp kapadı.

Sudan dönen arkadaşları, gözlerinde donup kalan sinsice gülüşünü yıllardan beri bu zâlim hayatta nasıl koruduğuna şaşarak onu omuzlarına aldılar.

*
* *

Bir askerî yargıç, iki subaydan kurulu mahkemenin, üzerinde durduğu en önemli husus, Hasan Dede ile Komünist Eşber'in yaptıkları hareketin altında yatan sebepti. Bunları tahrik eden bir grup var mıydı? Yoksa büyük bir ayaklanmanın ilk kıvılcımı mıydı?

Ne sordularsa Hasan Dede, "Azim! Vurdular seni Azim!" cevabını vermişti. Mahkeme önünde bile Komünist Eşber'i "Gafil ne bilir...." demekten alıkoymak güç olmuştu. Şuurlarının yerinde olup olmadığına karar verememişlerdi; doktora havale etmek de mahkeme üyelerine işi gereksiz yere uzatmak gibi gelmişti. Yapılan işkencelerden de hiçbir sonuç çıkmamıştı.

Sürdürülen gizli soruşturma ile her ihtimal didik didik edilmesine rağmen, tutarlı bir sebep bulunamamıştı.

Yapılan, hareket çeşitli suçları işlemiş olmalarına yetiyordu; ama mahkeme daha çok, "Sovyet düzenini değiştirme"nin üzerinde duruyordu; zaten bu suçun varlığı, ikisinin de kurşuna dizilmesi demekti.

Bütün gün gökyüzünün hırçınlığı dinmemişti. Tipi koptu kopacak korkusuyla postabaşları mahkûmların yanından ayrılmadığından hiçkimse belini doğrultamamıştı. Omuzlarındaki kazma, kürek bugün sanki daha da ağırlaşmıştı. Adalelerine sarılan ağrılar kemiklerine dokunu-

yordu. Kampa yaklaştıklarında giriş kapısının sağındaki olağanüstü durum dikkatlerini çekti; bir grup asker put gibi dikiliyor, subaylar sağa sola atlarını sürüyorlardı. Mahkûmlara "Dur!" emri verildi.

Biraz sonra muhafızların arasında, kolları arkadan ve birbirine bağlı olarak Hasan Dede ile Komünist Eşber yukarıdan göründüler. İkisinin de gözleri bağlıydı; sersem sersem yürüyorlardı. Hasan Dede herşeye rağmen kamburunu düzeltmeye, adımlarını yiğitçe atmaya çalışıyordu. Tam önlerinden geçerlerken, Komünist Eşber'in "Gafil ne bilir..." diye söylendiğini duydular. Feyzullah Hoca ile Tahir bakıştılar; Özbekistanlı Kâzım, Rıza İslâmzade'ye hafifçe dokundu.

Yürekleri ağızlarına gelerek mahkûmlar götürülüşlerine bakıyorlardı. Birkaç kurşunla değişik sonuçlar alınacaktı; hem ölüm cezası infaz edilecek, hem de yüreklere silinmeyecek korku yerleştirilecekti.

Hedefe dikilirlerken mahkûmlara yürüme emri verildi; fakat hiçkimse hedefe dikilmiş Hasan Dede'den, Komünist Eşber'den gözünü ayıramıyordu. Namlular doğrultuldu; akşamın alacalığına lekeler halinde dumanlar yayıldı; Hasan Dede ile Komünist Eşber karlara yuvarlanırken, tüfeklerin sesleri dalga dalga eriyordu.

*

* *

Tahir, bu kampta Hasan Dede ile konuşmamıştı; onu sadece görmüştü. Ama her defasında kendi kanını taşıyan birini görmenin sıcaklığını duymuştu içinde. Kurşuna dizilmesiyle duygularında bir boşluk belirdi; bilhassa akşamları bu boşluk onu sarıyor, bir daha gurbete boğuyordu. Kur'an'sız, ağlayansız gidişi de onun için ayrı bir dertti. Bir görev yapıyormuş gibi birkaç gece peşpeşe

hayallerini onun üzerinde kurdu; sanki bu hayaller Hasan Dede'nin kimsesizliğini azaltacaktı.

Su yolunda, barakaların çevresinde onu arıyor, "Azim! Vurdular seni Azim!" sözünün yankılarını buluyordu.

Gönlünde yaşattığı, hâtıralarını güzelleştirdiği annesinin, diğer yakınlarının arasına Hasan Dede'yi de kattı. Komünist Eşber de bunların arasında bazen yerini alıyor, her an "Hey be anam!" kabilinden nârâsını savurmaya hazırlanıyordu.

*

* *

İsteklerine kavuşamayan her insan gibi onlar da umutlarını kendileri icad ediyor, kendileri tapıyordu. Yaşama şartlarının çekilmezliği muhayyilelerini devamlı işletiyordu.

Sık sık kampa getirilen mahkûm kafileleri kulaktan kulağa dolaşan fısıltıları doğruluyor, umutları kuvvetlendiriyordu. Ortalık süt-liman olsaydı, bu mahkûmlara ne gerek vardı? Bunlar huzursuzluğun kurbanları değiller miydi?

Kampta bir tek yatak dahi boş kalmamıştı. Yeni yapılan barakalar da ağzına kadar dolmuştu; kamp alanının genişletileceği de söyleniyordu.

Kalabalığın artmasıyla ranzalar sıklaşmış, pislik çoğalmıştı. Kanlı balgamların tahtalarını kemirdiği koğuşlara, koridorlara anlatımı mümkün olmayan bir koku sinmişti. Her yatağın altında, sanki bir fare ölüsü bulunuyordu.

Sabunu zaten unutmuşlardı. Kül suyu ile tokmaklamaktan başka çamaşır yıkanamıyordu. Ya bir insanın yıkanması?... O daha çok zordu. Banyoya benzer bir yer

olmadığından bir mahkûmun yıkanabilmesi için çeşitli şartların biraraya gelmesi gerekirdi. Sırtı gevretecek kadar ısıyla yılda ancak birkaç kere görünen güneş bir pazar gününe rastlıyacak; suyun ısıtılmasına gerekli odun bulunacak; gerek ateş yakmaya, gerekse bir barakanın kenarında yıkanmaya o günün nöbetçileri göz yumacaklardı! Bu şartların biraraya gelmesi güç olduğundan normal olarak aylarca, mevsimlerce vücutları su görmüyordu. Yatakları, elbiseleri bit kaynıyordu.

Yeni mahkûmlarla taslardaki çorbalar azalıyor, ekmekler de küçülüyordu; çünkü istihkakları zamanında gelmiyor, yetkililer mevcut yiyeceği daha çok mahkûma dağıtmak zorunda kalıyorlardı.

Kamptan bazı mahkûmlar da gönderiliyordu; ne yazık ki bunlar gelenler kadar çok değildi. Nereye gönderildiklerini bilen yoktu; ama gidenlerin hemen hemen hepsinin sessiz, sakin kimseler olması dikkatleri çekerek hayra yorumlanır, yeni umutların doğmasına sebep olurdu.

Koğuşlarından Peter ve Estonyalı gitmişti. Daha önce yaşadıkları olaydan dolayı, devamlı ayrıldıklarına pek ihtimal vermemişlerdi. Özbekistanlı Kâzım "Kimbilir hangi devletin gazetecilerine gösterecekler?" deyip kıkırdıyor, pazara sürülmeden önce besiye çekilen hayvanları onlara benzeterek gevezelik yapıyordu. Fakat yataklarına iki tane Kırgızistanlının verilişi, Özbekistanlı Kâzım'ı ve diğerlerini, onların bir daha gelmeyeceklerine inandırmıştı.

Koğuştakiler, yeni gelen Kırgızistanlılar'a kuşku ile bakıyorlardı. Özbekistanlı Kâzım onlara "ispiyoncu" diyordu. Çünkü her koğuşa bir-iki tane değişik milletten mahkûm serpiştirildiği halde, niçin koğuşlarına aynı milletten verilmişti? Onların yanında temkinli davranıyorlar, kelimeleri ölçülü kullanıyorlardı. Kırgızistanlılar da kendilerinden kuşkulanıldığını sezmişlerdi. Diğerleriyle ilgilenmiyorlar, iki kişi bir arada olunca yanlarına sokul-

mamaya dikkat ediyorlardı. Uzun boylu, sert yüzlü olan bu insanlar, koğuşa gölge gibi girip çıkıyorlardı.

*
* *

Bir anda göz gözü görmez olmuştu. Çılgınlaşmış rüzgâra gökyüzü dar geliyordu. Postabaşıları, nöbetçiler düdük öttürüp mahkûmlarla kolkola giriyorlardı. Bacak aralarına sığınmaya çalışan köpeklerin acı acı havlamaları uğultularda boğuluyordu. Mahkûmlar yalnız canlarının derdinde değillerdi; kullandıkları araçları da yitirmemek zorundaydılar; aksi halde cezaları bir hafta hücreden başlardı. Bu tipili günlerde, o hücrede değil bir gece, birkaç saat geçirmek bile insanı canından ederdi.

Soluk almakta güçlük çeken, her an kendini yeni bir titremenin pençesinde bulan mahkûmlar, ağır ağır, birbirlerini sürükleyerek kampa doğru yol alıyorlardı.

Kürklerinin içinde titreyen nöbetçilerin, postabaşlarının en güç saatleriydi bu zamanlar. Böyle anlarda mahkûmlar kaçamazdı; fakat kar altında kaybolurlarsa onlara ecel terleri döktürürdü. Cesetleri bulsalar mesele yoktu; ya bulamazlarsa!... Kaçıp kurtulmuş olabileceği için, ihmallerini ağır bir şekilde öderlerdi.

Koğuşa geldiklerinde, Özbekistanlı Kâzım ile Kırgızistanlılardan birisi yoktu. Koğuştakilerin bakışlarını bir korku kapladı. Her an feci ihtimalleri gözler önüne seren bir korkuydu bu. Çatıları sarsan rüzgâr, yüreklerine saplanıyordu.

Kampta yapılan yoklama ile diğer koğuşlarda da eksikler olduğu anlaşıldı. Postabaşları, nöbetçileri bir telâş aldı. Ne yapabilirlerdi? Şimdi hâkimiyet rüzgârındı! İstediği gibi esip savuruyordu!

Gece yarısında yetkililer bütün mahkûmları uyandırdılar; rüzgâr yerini derin bir sessizliğe bırakmıştı. Yitik mahkûmları aramaya çıktılar.

Hava durulmuş, yer gök don tutmuştu. Ufuklarda karlarla karışan, gökyüzünde iyice uzaklaşan yıldızlar birbirleriyle kenetlenmiş gibiydiler.

Elleri kelepçelenen mahkûmlar uzun bir zincir meydana getirmişlerdi. Postabaşları, nöbetçiler el fenerleriyle havada donup kalmış gibi görünen kurşunîliği tarıyorlar, kar tümseklerini topuklarıyla eşiyorlardı.

Çalıştıkları yere geldiklerinde kazdıkları çukurun mahkûmları korumaya yetmediğini gördüler. Birisi devrilmiş bir el arabasının altında büzülmüştü. Yaklaşan kalabalığa rağmen bir kurt asıldığı kolu koparmaya uğraşıyordu. Bir postabaşının ateş etmesiyle biraz uzaklaştı. Ağzındaki kolla yetinmediği belliydi; yan yan gidip geri döndü. İki alev dalgası gibi ışıldayan gözlerini cesetlerin bulunduğu yere dikti. Ardarda silahlar patlayınca, çukurdan birkaç kurt daha fırladı; hepsi de bir şeyler sürüklüyordu.

Kolları koparılmış, boğazının yarısı yenmiş, barsakları dışarıya çıkarılmış cesedin ilerisinde birisi ellerini cebine sokmuş, kazmasının yanına uzanmıştı. Birkaçının gövdelerinin bir kısmı karlarla örtülmüştü. Kimisi başını dizlerinin arasına alarak donmuştu. Özbekistanlı Kâzım ile Kırgızistanlı kucak kucağa sarılarak ölüme teslim olmuşlardı.

Özbekistanlı Kâzım el fenerinin ışığında iyice seçilince, Rıza İslâmzade "Kardeşim!" diyerek üstüne yığıldı; bileklerindeki kelepçeler onu kucaklamasını engelliyordu. Tahir'in yaşları yanaklarına inmiş, Feyzullah Hoca sureleri birbirine ekliyordu. Diğer Kırgızistanlı ise göğüs çekiyordu.

Rıza İslâmzade, Kırgızistanlı ve daha birkaç mahkûmun ellerini çözdüler. El fenerlerinin ışığında cesetleri

sırtlıyorlardı. Rıza İslâmzade, Özbekistanlı Kâzım'a eğilmişti; o anda Tahir, Özbekistanlı Kâzım'ın yüzünü iyice görebiliyordu; yüzünün morartısı dudaklarındaki gülümsemeyi yok edememişti; açık giden gözleri, bir dokunulsa sanki hareketlenecekti. Rıza İslâmzade bir mahkûmla Özbekistanlı Kâzım'ı sırtladı. Kırgızistanlı, arkadaşının cesedini omuzlamak için eğilince hıçkırıklarla sendeleyip üzerine kapandı. Sırtına inen kamçıları umursamıyarak ölüm yolculuğuna çoktan çıkmış arkadaşını doya doya kucaklıyordu.

*
* *

Büyük bir çukur eşip, kolu, bacağı kopmuş, barsakları dışarıya çıkmış cesetleri gömüyorlardı. Umutlar, korkular bu yüzlerde kaskatı kesilmişti.

Yıllar yılı aynı kaderi paylaştıkları can yoldaşlarını gömüyorlardı işte. Yeni getirilen mahkûmlara verilebilir diye paçavra haline gelmiş elbiseleri de alınmıştı. Hiç değilse usulüne uygun mezar yapılsaydı. Savurdukları toprak ağızlarına, gözlerine doluyordu.

Özbekistanlı Kâzım'ın kapandığını gören Tahir bir dalıyor, bir çıkıyordu. Bu yüzü, bu elleri bir daha göremiyecek; bu gözlerin dost sıcaklığını yüreğinde duyamıyacaktı. Çevrelerindeki yetkililere sezdirmeden Feyzullah Hoca dudaklarını kımıldatıyor, kefensiz toprağa yatırılanlara merhamet diliyor; Rıza İslâmzade kanlı gözlerini önünden ayırmadan küreğini kaba toprağa saplıyor, Kırgızistanlı'nın ise hıçkırıkları kesilmiyordu.

Taze toprağın üstünde kar tabakalaşmaya başlamıştı. Tahir'e dünya ile ahiret arasına bu karla aşılmaz bir duvar örülüyormuş gibi geldi. Göğsünden kopan acı bir çığlıkla sarsıldı.

*
* *

Özbekistanlı Kâzım'ın ölümü koğuşu yasa boğmuştu. Rıza İslâmzade, nereye baksa ondan bir iz, bir parça görüyordu. Çok duygulandığı zamanlar başını sallar, "Garip gitti Kâzım!" derdi.

Yalnız kalan Kırgızistanlı ise sessizce koğuşa girip çıkardı. Bakışları değişmiş, içine çevrilmişti. Tunçlaşmış yüzü her gün biraz daha inceliyordu. Gurbetteki ölümün ne kadar acı olduğunu her gören göz onda bulurdu.

Acıların, yoksulluğun, ızdırapların hayatı hepsini değiştirmişti; fakat bu hayat, buraya taze bir fidan gibi gelen Tahir'i yalnızca değiştirmemiş, onun bakışı, tavırları olmuştu. Özüyle, görünüşüyle buraların malıydı artık.

Bir sabah kamp çavuşu koğuşa girdi; yüzünde bir rahatlık vardı. Eliyle de işaret ederek Tahir'e ve Feyzullah Hoca'ya:

- İkiniz işe gitmiyeceksiniz, dedi.

İkisi de sararıp soldu; değişen bakışlarında gözleri bağlı insanlar karlara devriliyor, Muratzade gene haykırıyordu. Aynı anda Tahir'in yüreğinin zembereğine basılmıştı sanki. Feyzullah Hoca'nın da rengi değişmişti. Bu sözler diğerlerini de etkilemişti. Kamp çavuşu gülümseyerek ilâve etti:

- Zimmetli olan eşyalarınızı teslim edin. Tula'ya gidiyorsunuz. Moskova'nın çevresinde bir yerdir; burası kadar soğuk değildir. Sizlere iyilik olsun diye ben teklif ettim. Buraya geldiğinizden beri kamp yönetmeliğini hiç ihlâl etmediniz, görevlerinizi yaptınız. -Tahir'e söylediğini belli ederek- Bunları arkadaşlarına tercüme et ki, hepsi anlasın. Yönetmeliğe kim harfiyen uyarsa, görevini kim dürüst yaparsa, o buradan ayrılmakta güçlük çekmez.

Tahir tercüme ederken kamp çavuşu çıkıp gitti. Herkes bir tuhaf oldu; sevinmeleri mi, üzülmeleri mi gerektiğini kestiremiyorlardı. Beklenmiyen bir haberle, bir ayrılıkla karşı karşıya idiler. Bir tuzak da olabilirdi; çünkü yetkililerin her söylediğine inanmak zordu.

Bu haber bilhassa Rıza İslâmzade'yi çok etkilemişti; ömrü gurbette, sürgünlerde geçmesine rağmen bir türlü vedâ etmeye alışmamıştı. Yüreğine söz geçiremiyordu.

Çay içerken hepsinin gözünde yaslı bir vedâ bakışı vardı. Belki daha rahat bir yere gidiyorlardı; ama kaderin örsünde akla hayale gelmez sıkıntılarla döğülerek bütünleşmişlerdi. Sanki birbirlerinden ayrılmıyorlar, kişiliklerinden kopuyorlardı. Hele Rıza İslâmzade, acılar kadar insanları kaynaştıran, dost yapan duygu olmadığını ispatlıyarak onlara bakıyordu.

"Dış kapıda toplan borusu" çalınca, "Allah iyi günlerde buluştursun!" fısıltılarıyla kucaklaşmaya başladılar.

Feyzullah Hoca ve Tahir, barakanın dış kapısına çıktılar; sisli bir gün başlıyordu. Mahkûmlar sıralarını bulup, yerlerini alıyorlardı. Keskin bir soğuk havada dolaşıyordu.

Mahkûmlar malzeme deposundan kazma, küreklerini aldılar. Kalın, dikenli tellerle örülü kapı açıldı, ağır ağır çıkıyorlardı. Böylece sayısız günlerden biri daha başlıyordu.

Dördüncü Bölüm

Tula'daki kamp, tepeciklerin arasında, bir düzlüğe kurulmuştu. Bu düzlüğün batısında yer yer gölleşen bir dere akardı. Derenin karşısı tepeye doğru ormana dönüşen bir fundalıktı.

Kar, delik deşik beyaz bir örtü gibi yeryüzünü kaplıyordu. Derece sıfırın altında seyretmesine rağmen sobaları yanmıyordu. Ama hiç değilse ot yataklarına girince, tahta aralıklarından değişik uğultularla rüzgâr esmiyor, üstlerindeki çatıyı koparırcasına sallamıyordu. Rüzgâr Sibirya'daki rüzgâr değildi.

Ama, pislik buraya da hâkimdi; çünkü o bütün kampların ortak özelliğiydi. Ekmek biraz daha fazlaydı; çorbaya daldırılan kaşığa bazen bulgur, bazen fasulye gelirdi. Kamp düzeni ise farksızdı; aynı yönetmelik uygulanırdı.

Burada değişik işler yerine mobilya yapılıyordu. Sabahları, "Bugün nasıl bir sürprizle karşılaşacağız?" demiyorlar, ne iş yapacaklarını biliyorlardı.

Aynı koğuşa verilen Tahir ile Feyzullah Hoca, tahta bavul bölümünde çalışıyorlardı. Görevleri malzeme taşımak ve bavulların içine astar çirişlemekti.

Mesai bittikten sonra Türkistanlı Mirza, kavalını alıp, barakadan dışarıya çıktı. Sırtını bir barakaya dayayarak oturdu; yanık yanık çalmaya başladı. Ne çaldığını,

niçin bu kadar dertli çaldığını bilmeyen nöbetçiler de kulübelerinden onu dinliyorlardı. Yönetmelikte "Kaval çalmak yasak!" diye bir madde olmamasına rağmen, kamp düzeni yasak olmasını gerektirirdi. Ama o bazı akşamlar çalardı; nöbetçiler ızdırap dolu hülyalara dalmak için kamp kumandanı ve diğer yetkililer olmadığı zamanlar kaval çalmasına göz yumarlardı. Zaten Mirza da kamp kumandanını, diğer yetkilileri kollardı; onlar kampta olunca kavalını eline almazdı.

Bu akşam Mirza çok dertli olmalıydı; tıraşlı, buruşuk yüzüne içli bir melâl yerleşmişti. Kavalından dökülen feryatlar herkesi uzun yolculuklara çıkarıyordu.

Koruluğun tahta perdesinin arkasında kütük biçen iki kişi de işi bırakmışlardı; fakat koğuşa gitmemişler, oldukları yerde kalmışlardı.

- Şu kavalın sesindeki hüzne kulak ver, diye söze başladı yerde oturan ihtiyar. Bu kaval ve hüzün yalnız bize ait. Bizde her yürek sevda taşır, her ayrılık gurbet olur.

Mirza gözlerini kapadı. Karşıki tepeleri silen koyu morluk uzaktaki barakaları da görünmez hale getirinceye kadar kavalından dökülen yanık feryatlar akşamın sırrına karıştı.

*

* *

Bembeyaz bulutların birbirine sarıldığı günler eriyip, yaz gelmiş, akşamın geç vakitlerine kadar süren bir aydınlık başlamıştı. Bu aydınlık, iki dosta senli benli konuşmak fırsatını vermezdi. Çünkü kampa hâkim olan kulelerden bakan nöbetçiler bir kuytu yerde iki kişinin buluşmasından şüphelenirler, işkenceye başvururlardı. Karanlık, perdesini gözlere çekinceye kadar Türkistanlı Mir-

za'nın kavalı imdada yetişirdi. Barakaların dışında oturanlar, parça parça olmuş iç çamaşırlarını bir kenarda yamamaya çalışanlar, kavalın içli seslerine takılarak onları saran duvar duvar yalnızlıktan, duygularına bir kement gibi sarılan gurbetten kurtulurlardı. Kişiliklerine karışan bu sesi şuurları oluşurken tanımışlardı; gene bu sesin kılavuzluğunda o çocukluk günlerine rahatça dönerlerdi. Kimisi çağlayanların köpük köpük sesleri arasında davarını güder, kimisi sevdalı akşamlarda koyun kuzu melemeleriyle köyüne dönerdi. Hepsi de onları bekleyen güler bir yüze, sıcak bir sevgiye kavuşurdu.

Kavalın sesi akşamın kurşun rengine karışırken daha yürek dağlayıcı bir hal alırdı; yürek dağlayan bu sesle herkes serüvenini bir daha yaşardı. Bir deprem olmuştu; herşeyi sarsan, parça parça eden bir deprem! Ve ardından pencere altlarında, kapılarda peydahlanan gölgeler ortalığı sarmıştı. Fısıltılar, yalan yanlış da olsa, merkeze ulaşınca, câni pençeler kaderin yumuşak hamuruna saplanıp, onlara bu hayatı hazırlamıştı. Akşamın bu saatinde ancak Türkistanlı Mirza'nın kavalıyla hürdüler. Çocukluklarına kadar uzanır, geçmişten bir gün seçerek yaşarlardı. Türkistanlı Mirza'nın yüzünü çürümüş kaba döndüren bu zevk, onları derinden derine hüzünlendirirken yalnızlıktan kurtarırdı.

*
* *

Derenin kenarındaki ağaçları kalınlıklarda göre istif ediyorlardı. Tahir elindeki ağacı yerleştirirken fundalıktan atılan kâğıda sarılı bir taş, on metre kadar önlerine düştü. Feyzullah Hoca sapsarı kesildi; bakışlarıyla çevreyi taradı, kimse yoktu. Koşup aldı; aynı hızla derenin kenarına gitti; su içiyormuş gibi dereye sarktı. Ellerine bir heyecan sarılmıştı. Kâğıtta güçlükle gözlerini gezdirdi.

"Yanılmıyayım!" diyerek bir daha okudu. Yazının altındaki işarete dikkat etti, doğru idi; suya sokarak kâğıdı lime lime yırttı. Uzandığı yerden kalkınca Tahir'le gözgöze geldi; o hiçbirşey anlamadan bakıyordu.

- Akrabanız Mustafa, "Sizi yakında kurtaracağım!" diyor.

- Ne?! Mustafa mı?

Feyzullah Hoca, telâşa gerek olmadığını işaret ettikten sonra, bakışıyla "Evet." dedi.

- Yakalanırsak?

- Yakalanmayız; onlar gerekli tedbirleri almışlardır.

Nöbetçi kulübelerinin birinden bir düdük öttürülünce kendilerine geldiler. Bu saatlerde öttürülen düdük, bir sinyal anlamındaydı. Bütün yetkilileri görevlerinin başında bulunmaya, dikkate zorluyordu; çünkü olağanüstü bir durum yaklaşıyordu. Tula, Moskova'nın yakınında olduğundan, yüksek rütbeli subaylar, yüksek dereceli devlet memurları burayı sık sık ziyaret ederlerdi.

Biraz sonra göğüsleri madalya dolu subaylar kampa geldiler. Mobilyaların yapıldığı bölümleri ayrı ayrı gezip, yetkililerden bilgi aldılar.

*

* *

"...Ya o Mustafa değilse? Kaçıp kaçmıyacağımızı anlamak amacıyla tasa sarılı kâğıdı atmışlarsa? ... Mustafa ile aramızda bir ilişki olup olmadığını tesbit için kurulmuş bir tuzak ise? ... " Bunları düşündükçe Arkeciler-man'daki tipili günleri hatırlıyor, yeri göğü kaplamış karlar arasından bir daha kurtulamıyacağını sanıyordu. Bu ihtimallerin nasıl aklına gelmediğine, Feyzullah Hoca'ya sormadığına şaşıyordu. Feyzullah Hoca akıllı, temkinli bir insandı; ama o da bir noktada yanılabilirdi.

Tahir, usulca yatağından doğrulup Feyzullah Hoca'ya baktı; o da diğerleri gibi uykunun derinliklerindeydi. "Bir daha atılırsa ne yaparız?" düşüncesiyle yatağa uzandı. "...Bir daha atıldı mı, komutanlığa götürmeliyiz. Mustafa burada olduğumuzu nereden bilecek?.. 'Öncekini niçin getirmediniz?' diye sorarlarsa ne cevap veririz? 'Okuyamadık!' deriz. Ama okuduğumuzu biliyorlarsa?" Tekrar yatağında doğruldu, Feyzullah Hoca kaygısız kaygısız uyuyordu.

Uykuya daldığında Rıza İslâmzade onu sırtlamış, yüzü Özbekistanlı Kâzım'ın yüzüne yerleşmiş, kolunu da o kurt ağzına almış, gidiyordu. "Bu rüya olmalı!" umuduyla yatağından sıçradı. Sırılsıklam terlemişti.

Sabahleyin katran renkli çayı içerken telâşlanıyor, kuşkuyla Feyzullah Hoca'ya bakıyordu. Onun yüzünde bir kayıtsızlık vardı. Bir an önce onunla başbaşa kalmak için sabırsızlanıyor, onları bekleyen tehlikeleri sayıp dökmek istiyordu. Çevrede gezen, yanlarından geçen yetkililere gözucuyla bakıyor, her an ellerinin kıvrılıp, kelepçeleneceğini sanıyordu. Onun telâşını sezen Feyzullah Hoca, farkında değilmiş gibi davranıyordu.

"İşbaşı borusu" çaldı; herkes işyerine gidiyordu. Tahir çevresine bakındı, rahat bir nefes aldı; her günden farksız bir gün başlıyordu.

Koruluğa girer girmez Feyzullah Hoca'ya:

- Dünkü kâğıdı Mustafa'nın attığını nereden biliyorsun? diye sordu.

Rahat bir gülümseme Feyzullah Hoca'nın yüzüne yayıldı.

- Kâğıtta yazıyor.

- Oraya giren bir mendebur bizi denemek için yazıp atamaz mı? Yetkililere bildirmeyince bizim de suçlu olmamız gerekmez mi? Mustafa ile ilişkim olup olmadığını zaten araştırıyorlardı. Neler çektiğimi biliyorsun! Haber vermezsek, halim ne olur?

Feyzullah Hoca telâşsız bir tavırla:

- Âferin, bunları düşünüyorsun ya! dedi.

- "Âferin"i yok bu işin. Tehlike çevremizde geziyor! Başımızın çaresine bakmalıyız! Gece hiç uyuyamadım.

- Rahat uyu, herhangi bir tehlike yok. Altında bizim işaretimiz vardı.

Feyzullah Hoca'nın yüzüne bir gülümseme yerleşirken, bakışları çok şey bildiğini söylüyordu. Tahir'in bakışları da değişti.

*

* *

Gene dertlenmişti Türkistanlı Mirza; dağlarında esen rüzgârı, karı, çamuru ile memleketi gönlüne dolmuştu. Tarihten önce atalarının vatan yaptığı topraklardan kader ayırmıştı onu. Çocukluk, gençlik yıllarını bir türlü unutamıyordu. Ne kadar umutlarla doluydu o günler!... Binlerce yıllık topraklardan, umutlu bir hayattan onda bir tek kaval kalmıştı. Her güzel günün akşamı çıldırtırdı onu; gözlerini kapar, parmaklarını kavalının deliklerinde gezdirirdi. Bu kuru dal parçasının nice dertlerle yoğrulduğunu, ancak dinleyen anlardı. Yanık nağmeleri sanki göklerin sırrını çözer; ondaki şiiri, sırları duygulara doldururdu.

Kavalının deliklerinde parmaklarını gezdiriyordu. Kapalı gözlerinin önüne karısı Ayşe, evlendiği gece geldi. Karanlık bakışlarına gökteki bütün yıldızlar dolmuştu. Hayatın derinliğini, sonsuzluğunu bir kere daha yaşıyor, Tanrı'nın nimetlerini farkederek yıllara doğru yürüyordu. Çocukları Cengiz, Oğuz hayatına katıldı; onlarla yeni sevgileri, yeni mutlulukları keşfetti. Büyük isyanın sabahı gibi, sanki şu anda beraber çorba içiyorlardı. O gün, amcasının oğlunun cenazesinde bulunmak için Buhara'ya

gitmişti. Geldiğinde karısının, çocuklarının cesedini, binlerce cesedin yüzdüğü kan denizinde görmüştü. Bir karanlık perde inmişti gözlerine; düşüp bayılmıştı. Kapalı gözlerinin kirpiklerinde iki yaş damlası titriyor, yüreğinin yangınını kavalına üflüyordu.

Birden sert bir tekme indi karnına; ellerinden kaval fırladı. Gözlerini açtığında kamp komutanıyla karşılaştı. Ormanda uyuyup, uyanınca başucunda diş çakan bir sırtlan bulan insan gibi irkildi. Yerinden kalkarken birkaç tekme daha indi çenesine, göğsüne. Kamp komutanı yere düşen kavalına basınca çatırdadı; orada ezilen kaval değil, onun yüreğiydi; ağzından, burnundan boşalan kanlarla parça parça olmuş kavala bakıyordu . Kamp komutanı nöbetçiye bağırdı.

- Dokuz gün hücre! Burayı sayfiye yeri sanıyor bu salak ihtiyar!

Daha sonraki günlerde gökler bakır rengini alırken bütün mahkûmların, hatta nöbetçilerin özlemlerinin arasında Türkistanlı Mirza'nın kavalının yanık sesi de gizliden gizliye kendini duyuruyordu.

*
* *

Çalışmalar yeni bir binanın yapılmasında yoğunlaşmıştı. Pek çok mahkûm gibi Feyzullah Hoca ve Tahir de bu işte görevlendirilmişti. Derenin içinden üstteki düzlüğe taş atıyorlardı. Bu taşlar el arabasıyla binanın yapılacağı yere taşınıyordu.

Tahir çalışırken, zihninden Mustafa eksik değildi. Mustafa'nın onları nasıl bulduğuna aklı ermiyordu; bunu birkaç kere Feyzullah Hoca'ya sordu; fakat tutarlı bir cevap alamadı; belki o da bilmiyordu. Nereye, nasıl kaçacaklardı?

Feyzullah Hoca'nın beli ağrımıştı; ellerini beline koyup dikildiği anda kâğıda sarılı bir taş yanlarına düştü. Tahir "Aha!" diyerek fırladı. Feyzullah Hoca sessizce:

- Ne yapıyorsun? diye çıkıştı.

Feyzullah Hoca kâğıdı çözmeden çevreye bakındı; kimse yoktu. Güneş dünyayı sessiz sessiz yıkıyordu. Kâğıdı çözerken kurumuş parmakları titriyordu.

"Fundalıkta sizi bekliyoruz. Akşam yaklaştığında fundalığa girin ve tepeye doğru gelin. Tepeye yaklaştığınızda meleyin." Bu satırları bir solukta okuyup gözgöze geldiler. Tahir'in göğsü kalkıp iniyor, Feyzullah Hoca'nın yüz çizgilerinde bir ürkeklik dolaşıyordu.

Heyecanını gizlemeye çalışan Feyzullah Hoca:

- Hiçbirşey yokmuş gibi çalışalım, dedi.

Sararıp solan Tahir:

- Şimdi niçin değil? diye sordu.

- Kaçtığımızın en geç yarım saat sonra farkına varırlar ve bizi gündüz gözüyle yakalarlar.

Damarlarına alevler süzülen Tahir ellerine, ayaklarına, bütün vücuduna sarılan heyecanda boğulacakmış gibi oluyor, dönüp dönüp fundalığa bakıyordu. Görenin dikkatini çekmemesi için Feyzullah Hoca onu arada bir uyarmak zorunda kalıyordu.

Güneş karşıki dağlara yaslandığında, derenin üstündeki düzlükte kamp çavuşu göründü; sert olmayan, halden anlayan temiz yüzlü bir insandı; fakat disiplinde çok dikkatliydi. Elleri arkasında geziniyor, bakışlarını ışık selinde yüzen tepelerde, morarmaya yüz tutan vâdilerde gezdiriyordu. Yüreği korkularla yoğrulan Tahir, sık sık ona bakıyordu. Başını önünden kaldırmayan Feyzullah Hoca fısıldadı.

- Bakma, onu şüphelendirirsin.

Gölgeler uzuyor, paydos yaklaşıyor, ama kamp çavuşu oradan uzaklaşmıyordu. Hatta son anlarda derenin

kenarına iyice yaklaşmıştı. Onun yaklaşması Tahir'i daha da heyecanlandırmıştı; çünkü fundalıktan bir taş atılacağını veya Mustafa'nın ayağa kalkıp "Haydi!" diye bağıracağını sanıyordu. Onun durumunu kavrayan Feyzullah Hoca sessizce:

- Kuşkulanma, onu görüyorlardır, dedi.

"Paydos borusu" çaldı; kamp çavuşu onlara "Tamam" anlamında bir işaret yaptı ve ağır ağır yürüdü. Feyzullah Hoca fundalığa doğru baktı; şu anda kaçamıyacaklarını söylemek isteyen bir hali vardı. Geç kalmışlardı; biraz sonraki yoklamada kaçtıkları anlaşılacağından daha fundalıktan çıkmadan kıstırılırlardı. Onlara az da olsa zaman gerekliydi.

Kamp çavuşu uzaklaşınca, yanlarına kâğıda sarılı bir taş daha düştü. Feyzullah Hoca kâğıdı açıp iki cümleyi de aynı anda okudu. "Bu gece sabaha kadar sizi bekliyoruz. Tepeye yaklaşınca meleyin."

Yoklamada, yemekte, gece eğitiminde Tahir'in canı tenine sığmıyordu. Sık sık soluyor, sabırsızlanıyor, sabırsızlığı tavırlarını değiştiriyor, bu değişiklikle dikkatleri çekeceğini tahmin ettiğinden büsbütün telâşlanıyordu. Bazen Feyzullah Hoca ile gözgöze geliyor, renkten renge giriyor, soğuk soğuk terliyordu. Bakışlarıyla onun heyecanını yatıştırmaya çalışan Feyzullah Hoca'nın da içinde kasırgalar esiyordu; ama yüzü herzamanki gibi sâkindi.

Koğuşa giderlerken Feyzullah Hoca bir fırsatını bularak.

- Sakin kalmalısın, dedi.

- Sakin kalmak mümkün müydü? Zihnine üşüşen ihtimaller, şimşek çakar gibi parlıyor, düşünemediği daha korkunç ihtimalleri ona gösteriyordu. Zihnini ayıklayıp uyumak istiyordu; fakat büyük bir tehlikenin eşiğinde olduğunun şuurundan kopamıyor, yatağına sığmıyordu. Kaçarken vurularak eski kampın dış kapısının önüne asılanlar gözlerinin önünden gitmiyordu, iki yana sallanan

cesetlerin asıldıkları urganlar şimdiden boynuna dolanmıştı bile. "Kaçmak istemiyorum! Kaçmak istemiyorum!" diye nerdeyse bağıracaktı. Ama kendini tuttu; bir çılgınlık yapmaktan korktuğundan başını yorganının altına soktu. Derin derin solurken, beyninde Muratzade canlandı. Gözlerini bağlamaya yaklaşana başıyla vuruyor, ağzından, burnundan sökün eden kanlarla bağırıyordu. "Kanımın son damlasına kadar döğüşeceğim!."

Rıza İslâmzade ona sislerin arasından el sallarken kulağına bir fısıltı düştü.

- Tahir! Tahir!

Sessizce giyinip birer gölge gibi koğuştan çıktılar.

Ayak parmaklarının ucuna basa basa barakanın dış kapısına geldiler. Feyzullah Hoca kapıyı aralayınca bir gıcırtı barakanın içinde derinleşti. Bu ses onları sanki dondurdu. Kendini toparlamakta gecikmeyen Feyzullah Hoca, iki yana sallanarak bahçeyi taradı. Lekesiz, nur topu gibi dolunay uhrevî bir sessizlikle dünyaya dökülüyordu. Diğer barakalar da ayın bu ışığında uykuya dalmışlardı.

Barakanın kapısından sıvışarak damlalığın gölgesinde usul usul yürümeye başladılar. Her an "Dur!" diyen bir sesle silahların patlayacağını, delik deşik olacaklarını sanıyorlardı.

Barakanın sonuna gelince durup, çevreyi dinlediler; hiçbir ses yoktu. Ay pırıltıları bahçenin çeşitli yerlerinde göller meydana getirmişti. İşaretle Feyzullah Hoca Tahir'e; "Ben geçeyim, sonra sen gel!" dedi ve rüzgâr gibi karşıdaki barakanın gölgesine geçti. Sırtını barakanın duvarına vererek ortalığı dinledikten sonra Tahir'e el salladı. O da iki sıçramada karşıya atladı.

Sırtlarını barakaya yapıştırarak damlalığın gölgesinde yan yan yürüdüler. Barakanın dip köşesinde durdular;

çevreyi dinlediler; yalnızca derenin sesi geliyordu. Dereyi hedef alıp sürünmeye başladılar.

Birkaç metre süründükten sonra kulak kesildiler; onlardan başka bu güzel tablonun içinde bir canlı daha solumuyordu. Yumak yumak dokunan bu sessizlik, sonsuzluğun nefesiydi sanki.

Derenin kenarına yaklaştıklarında bir nöbetçi aşağıdan göründü. Tam siper yattılar; nöbetçi ay ışığında, tertemiz suya sarkan gölgesine bakarak yürüyordu. Onlara yaklaşınca durdu. Yukarıdan da başka bir nöbetçi çıktı. Duran nöbetçiye on beş metre kala bir topuk vuruşla geriye döndü ve geldiği yöne doğru yürüdü. Dikilen nöbetçi de tekrar aşağıya döndü.

Biraz uzaklaşınca Feyzullah Hoca, Tahir'e dirsek vurdu; eliyle de sürünmesini işaret etti. Tahir sağ kolunu, sağ bacağını ileriye atıp gövdesini çekerken, başı yumurta büyüklüğünde bir taşa çarptı. Taş yuvarlanarak dereye düşünce, sessizlikte yankısı büyüdü. Nöbetçi hızla geriye döndü; tüfeğini de omuzundan aldı. Tahir çimene yapıştı. Nöbetçi olduğu yerde kısa bir süre dikildikten sonra onlara doğru yürümeye başladı; tavrından her an tetikte olduğu belliydi. Tahir'in yürek çarpıntıları toprakta derinleşiyor, çığlık atmamak için kendini tutuyordu. Feyzullah Hoca da telâşlı telâşlı, "Ne yapabilirim ?" diye düşünüyordu..

Nöbetçi karşılarına gelip dikildi; bakışlarıyla çevreyi tarıyordu. Son anlarını yaşadığını sanan Tahir, bir çılgınlık yapabilirdi. Feyzullah Hoca bir çıkar yol bulabilmek için soğuk soğuk terliyordu.

Yukarıya giden nöbetçi de tekrar göründü; karşılarında dikilene seslendi.

- Ne o?

- Buralarda bir hışırtı duydum; gelince hiçbirşey göremedim. Aşağıya giderken gene birşeyler var gibi geldi bana. Geriye döndüm.

- Nöbet saatlerimizde birisi kaçarsa, postumuza saman doldururlar. Şüphen ciddiyse, git alarm ver. Bütün koğuşlarda yoklama bitinceye kadar burada dikileyim.

*
* *

Nöbetçi, tüfeğini sağ eline aldı; sol eliyle de arkasındaki matarayı tutup merkez binasına doğru koşmaya başladı. Onların konuşmasından bir şey anlamayan Feyzullah Hoca, diğer nöbetçinin uzakta olmasından yararlanarak Tahir'in yanına kadar süründü. "Ne oluyor?" anlamında onu dürttü. O da soluk soluğa fısıldadı.

- Alarm vermeye gidiyor.

Alarm verilirse koğuşlar aranacak, kaçtıkları anlaşılacaktı. Onların yakalanmasıyla da bu iş sonuçlanmazdı; fundalıktakilerin hayatı da tehlikeye girerdi. Belki bu gençler, gelecekte büyük işler yapabilirlerdi. Kanlı kavgalar, bağımsızlıklar, insanca yaşamalar beyninde ışıldayan Feyzullah Hoca:

- Onu buraya çekip üzerine atlayacağım, dedi. Sen fundalığa gir, tepeye yaklaşınca mele. Gelemezsem beni beklemeyin! Hakkını helâl et!

Ecel terleri döken Tahir, hiçbirşey söylemedi; hiçbirşey düşünemiyordu zaten. Feyzullah Hoca yuvarlanarak aşağıya kaydı. Tahir'den epeyce uzaklaştıktan sonra dereye kocaman bir taş yuvarladı; yaşıyla bağdaşmayan bir çeviklikle Tahir'e doğru sürünmeye başladı.

O,Tahir'in yanına yaklaştığı sırada nöbetçi dikkatini taşın yuvarlandığı yerde toplamış, yürüyordu; tüfeği elindeydi, eli tetikteydi. Kendisinden aşağıya geçen nöbetçinin üzerine ok gibi atlarken Tahir'e bağırdı:

- Sen kaç!

Feyzullah Hoca'nın en büyük çabası nöbetçinin bağırmasına engel olmak içindi. Çünkü bağırması bir çeşit alarmdı; onları hemen, kolayca yakalarlardı. Ellerini nöbetçinin boynuna kıskaç gibi sarmış, olanca gücüyle sıkmaya çalışıyordu; ama tüfeğin dipçiği göğsüne dayandığından sıkamıyor, nöbetçi bağırmaya fırsat buluyordu. Sesini kesebilmek için nöbetçiyi dereye yuvarladı; kendisi de beraberdi. Birkaç metre yükseklikten yuvarlanmaları sessizliğin içinde olağanüstü bir gürültü çıkardı. Bir tüfek sesi karşıki dağlarda yankıladı.

Nöbetçi can havliyle çırpınıyor, Feyzullah Hoca, onu suyun derinliklerine çekiyordu.

Bir eliyle suyun dibindeki koca bir taşı kavrayan Feyzullah Hoca, diğer elini nöbetçinin kemerine sokmuştu; çırpınışları sonuçsuz kalıyordu.

Bütün iradesini toplamış direnen Feyzullah Hoca'nın, kaburgalarının altında bir sarsıntı oldu; gözlerine karanlık perdeler çöktü. Su yutarken şuuruna hâkimdi; nöbetçinin fokurdadığının da farkındaydı. Bütün vücudu sarsılmaya başladı. Ölüm onu sararken, nöbetçinin de çırpınışları azalıyordu. "Geldiklerinde Tahir'in kaçtığını söyleyemeyecek" düşüncesi şuurunun son ifadesi oldu.

*

* *

Tahir kan ter içinde tepeye yaklaştı; çalılar ellerini, yüzünü yırtmış, kana bulamıştı. Göğsü koparcasına kalkıp iniyor, sık sık meliyordu. Bazen, "Gelemiyeceğimizi düşünerek gittiler mi?" endişesiyle soluğu kesilir gibi oluyordu. Böyle bir durum olursa ne yapabilirdi?

Dikenlerin, çalıların arasından sürünürken durmadan meliyor, herhangi bir karşılık alamayınca heyecanları alevleniyordu.

Karanlıktan Türkçe bir ses yükseldi.

- Kimsin?

Hayal ettiği sesle karşılaştığını sandı; gözlerinin önüne yakıcı bir aydınlık düştü.

- Tahir! diyebildi.

- Nerelisin?

- Zengibasar'ın Çöllümihmandar köyünden.

- Babanın adı?

- Kerim.

Câbir rahat, pürüzsüz, kuşkusuz bir sesle:

- Gel! dedi.

Sesteki yumuşama Tahir'e bir can yoldaşı, bir hayat gibi sıcak geldi.

- Göremiyorum, neredesin?

- Önündeki ağacın dibindeyim.

Ay ışığı köknarın sık dallarından sızmıyordu; koyu bir karanlık kümelenmişti dibine. Câbir ağacı siper edinmiş; fundalıkların üstünden kampa bakıyordu. Biraz önce orda bir silah patlamış, sağa sola koşuşma olmuş, ne olup bittiğini pek seçememişti; ama Feyzullah Hoca ve Tahir ile ilgili olduğu muhakkaktı. Birara, "Yakalanırlarsa bizi de ele verirler!" düşüncesi zihninden geçerek kuşkulanmış, kaçmayı düşünmüştü; fakat "Ya yakalanmazlarsa?" sorusu onu olduğu yerde tutmuştu,

- Feyzullah Hoca nerede? Tahir kesik kesik cevap verirken; sanki son sözlerini söylüyordu.

- Kaçarken yakalandık. O nöbetçinin üzerine atlayacağı sırada, "Sen kaç! Beni beklemeyin!" dedi.

-Arkadaşların yanına gidelim.Orada biraz daha bekleyelim. Belki gelir.

Elindeki tüfekle kısa bir süre ay ışığında görünüp tekrar ağaçların altına dalan Câbir'i, Tahir Mustafa'ya pek benzetemedi. Herşeyiyle heybetli olan Câbir'in belindeki fişekliğe, iki omuzundan da birer tane daha kavuşuyordu.

Tepeyi aşarak bir kuytu yere geldiler iki yanında kayalar duvar gibi yükseldiğinden Tahir ancak burun buruna geldikten sonra iki kişinin ve üç atın bulunduğunu farkedebildi. Hangisi Mustafa'ydı? Niçin boynuna sarılmıyor, onu hasretle kucaklamıyordu?

Câbir çok çabuk buradan uzaklaşmak istiyordu. Bir silah patlamış, kamptakilerin tamamı ayağa kalkmış olmalıydı. Tahir de haberi getirmişti. Ama "Feyzullah Hoca bir yolunu bulup gelirse?" diye içine bir kurt düşmüştü. Buna pek ihtimal vermemesine rağmen büsbütün imkânsız da diyemiyordu. Rahatlayabilmek amacıyla:

- Murat! Tepedeki ağaçların birine çıkıp kampı gözetle, dedi. Senin dürbünün daha kuvvetli. Kampın çevresinde bir kalabalık görebilirsen Feyzullah Hoca şehit düştü demektir. Aksi halde orada toplanmazlar, fundalığı taramaya başlarlardı.

Câbir'i ay ışığında görmüştü; kampı gözetlemeye gidenin adı Murat'tı; karanlıkta dikilen Mustafa olmalıydı. Tahir çekingen bir sesle:

- Mustafa ağabey, dedi.

Câbir duygulu bir sesle:

- Mustafa bir başka göreve gitti, dedi.

Murat bir solukta tepeyi aştı. Kampı iyi görebileceğini tahmin ettiği bir ağaca çıktı. Dürbününü gözlerine dayadı; kampın yanındaki düzlükte bir kalabalık vardı. Barakaların bazı ışıkları yanıyordu. Ağaçtan inip, onların bulunduğu yere koşarak geldi.

- Düzlükte bir kalabalık toplanmış.

Câbir'in sesi değişti.

- Demek ki şehit oldu. - Biraz durduktan sonra devam etti.- Feyzullah Hoca paçayı ele verecek insan değildi. Allah rahmet eylesin.

Son kelimeleri yüreğinden geliyor gibiydi.

- Murat, Tahir'in elbiselerini değiştirtiver, dedi.

Murat, heybeden çıkardığı ceketi, pantolonu, gömleği Tahir'e verdi. Tahir biraz daha geri çekilerek elbiselerini bir solukta değiştirdi.

Atlara bindiler; Câbir, Tahir'i terkisine aldı. Vâdiye doğru bir kütürtü başladı. Ardında Feyzullah Hoca'yı bırakmanın sızısıyla Tahir'in yaşları yuvarlanıyor, bakışlarında uzunca yüzü canlanıyor, kulaklarında "Kaç!" kelimesi yankılanıyordu.

Atlar gittikçe hızlanıyordu. Tahir çeşitli hayaller içinde yüzüyor, Feyzullah Hoca'nın şehit olmasıyla ikinci bir kere yetim kaldığının şuuruna varıyor, hayatın yalnızlık dolu göğsünde acı acı sıkıldığını hissettikçe hıçkırmamak için kendini zor tutuyordu.

Dağlar, tepeler altından kaydıkça bir tuhaf oluyordu; çünkü yıllardan beri yaşadığı hayat onu böyle yolculuklara yabancılaştırmıştı. At sırtında gidiyordu; ama ruhuyla hâlâ mahkûmdu. Bir de her baktığı yerde Feyzullah Hoca'dan bir iz görmesi, nal kütürtüleri arasında sesini araması onu iyice şaşkınlaştırıyordu.

Bazen zihninde sorular düğümleniyordu. Hatun neredeydi? Akrabalarından kimler kalmış, kimler ölmüştü? Nereye götürülüyordu?.. Bunları sormasına imkân yoktu; atlar dörtnala uçuyorlardı...

Yıldızlar uzaklaşarak kendi dünyalarına çekilmişlerdi. Bir tepsi halini alan ay, yüreğini açmış, bütün hazinelerini dökerek gümüş pırıltılara dünyayı boğmuştu. Bütün uçurumlar, vahşilikler bu güzelim ışıkların altında erimiş, dağlar arasındaki vâdiler bir çizgi halini almıştı. Gönüllere sonsuz bir coşkunluk veren bu güzelliği göremeyen Tahir, bakışlarını ağaçların, sarmaşıkların gölgelerine dikiyor, kurulmuş pusulardan açılacak ateşi her an bekliyordu. Bazen de Feyzullah Hoca'nın onlara yetişerek, "İşte yanınızdayım!" diyeceğini sanıyor, dostluktan

başka hiçbir sırrını ele vermeyen gözleriyle karşı karşıya geliyordu.

Ayın ışıkları azalmaya, yıldızlar silinmeye başladığında bir yol kavşağına geldiler. Câbir atını durdurunca, diğerleri de dizginleri çektiler. Solukları köpüklü ağızlarından, burun deliklerinden oluk oluk fışkıran atlardan indiler. Câbir, Murat'a:

- Tahir'i götüreceksin, dedi. Trene bindirdikten sonra hemen döneceksin. -Kollarını açarak Tahir'i kucakladı- Haydi kardeşim, yolun açık olsun. Bakü'ye, oradan da Erivan'a gideceksin. Erivan'da seni Türkiye'ye geçirecekler. Herşey tasarlanmış ve iyi planlanmıştır; sakın korkma, işleri ayarlamak için kaçışı bugüne bıraktık.

Tahir Ali ile vedâlaşırken, Murat tüfeğini çıkardı; armalarını soyundu; heybelere soktu; belli olmayacak şekilde örttü. Sadece belinde çift tabanca kalmıştı. Câbir heybeden bir bez çıkarıp Tahir'in başına bağladı.

- Bir-iki köyden geçeceksiniz. Önemli değil; ama hastaymışsın gibi bir tavır takınırsan iyi olur.

Tahir terkisine binince Murat atını mahmuzladı. Tahir başını arkaya çevirdiğinde Câbir ile Ali ellerini kaldırmış, sallıyorlardı. Aynı anda Câbir:

- Uğurlar olsun, diye bağırıyordu.

Bir nokta haline gelinceye kadar bakışlarını onlardan ayırmadı. Sonra bakışlarını karşıki dağlara çevirdi; alaca etekleriyle dağ doruklarına bağdaş kurmaya hazırlanan şafak, sonsuz bir ışık selinin kısa bir süre içinde dünyamızı bir başka aydınlığa çıkaracağını söylüyordu.

Feyzullah Hoca, Rıza İslâmzade, Özbekistanlı Kâzım, Hasan Dede, Komünist Eşber ve diğerleri... Yıllardan beri yaşadığı acı olaylar!. Annesinin ikiye bölünüşü ile kızkardeşinin çığlıkları! Beyninde bir albüm halinde sıralanmışlardı. Bu albümün sayfaları devamlı açılıyor, o masum, o şefkatli gözlerle bakışıyor, aynı olayları yeniden, bütün dehşetiyle yaşıyordu.

Doğuya doğru herşey güneşin önünde göz kamaştırıyordu. Bugünkü güneş bütün güzellikleri ortaya çıkarmak için doğmuştu sanki.

Ekili, geniş tarlalar başladı. Yemyeşil, hayat fışkıran buğdaylara baktıkça gurbet bir başka acılıkla onu yakalıyordu. Çünkü çocukluğunun geçtiği tarlalar da böyle yeşildi.

İçi içine sığmıyor, birşeyler sormak için sabırsızlanıyordu; fakat fırsat bulamıyordu. Murat atının terli boynuna yatmış, devamlı mahmuzluyordu. O da bakışlarını çevrede gezdiriyordu; tepelerden sıyrılan güneş zümrüt gibi ovaların koynunda yüzüyordu. Tarlaların kenarlarına serpilmiş ceviz, dut ağaçları yeşilliklerle donanmıştı. Toprağın her zerresi nimeti cömertçe sunuyor; lekesiz, masmavi gökyüzü sonsuza dek derinleşiyordu.

Bir tepeyi aşınca bir köyle karşı karşıya geldiler. Murat atın dizginlerini çekerek arkaya baktı; Tahir'in başı bağlıydı.

- Nereden gelip, nereye gittiğimizi soran olursa, hiç ağzını açma; sen hastasın. Buraları iyi bilirim; soranın tanımayacağı bir köy adı söyler; "Doktora gidiyoruz" derim. Zaten hiç kimse etliye sütlüye karışmak istemiyor, herkes birbirinden korkuyor.

Eski, tek katlı, kerpiç evlerin kapıları örtüktü. Yolun kenarına yığılmış gübrelerde tavuklar eşinip, gıdaklıyorlardı. Tozların içinde yatan, kemikleri iyice çıkmış, zayıf bir köpek, onları görünce kuyruğunu ayaklarının arasına alarak yola bitişik ahırın arkasına kaçtı.

Köyden çıkınca, Murat atı tekrar mahmuzladı. At hızlandıkça Tahir'in bakışlarında buğday tarlaları, yeşilliklere gömülmüş ağaçlar siliniyor, yaşadığı olaylara tekrar dalıyordu. Gene Feyzullah Hoca'nın "Kaç!" deyişini hatırladı; nöbetçinin üzerine bir ok gibi atlayışı bakışlarında canlandı; oysa güçten düşmüş bir insanda böyle bir

çevikliğin bulunabileceğine hiç ihtimal verir miydi? Özbekistanlı Kâzım'ın güldüğünde ışıltılara dalan, sonra daha temiz parıltılarla meydana çıkan gözlerinin donmuş hali onu yakaladı. Ona "Kardeşim!" diyerek sarılan Rıza İslâmzade'nin sesini duyar gibi oldu; o andaki ses tonunu ağızdaki hiçbir dilin veremiyeceğini , ancak duygulu bir yüreğin içinde böyle bir dilin barınabileceğini düşünerek devamlı akıp giden tarlalara dalgın dalgın bakıyordu.

Birkaç evlik bir yerden geçiyorlardı. Yıkık bir duvarın dibinde yırtık elbiseli, tıraşları uzamış, yüzü kırış kırış, yılgın bir ihtiyar oturuyordu. Başında kirli, beyaz bir papak vardı. Ağzı açıktı; üst damağında tek kalmış, kazma gibi uzamış dişi görülüyordu. Murat selâm verdi; ihtiyar oturduğu yerden eliyle selâmını aldı.

Murat atı tekrar mahmuzladı. Tahir dünden beri yaşadıklarının bazen tamamını ve bazen de bir bölümünü rüya zannediyordu. Arada bir, arkalarından sürüklenen kütürtüye bir tehlike olarak dikkat kesiliyordu.

Önlerinde ağaçlar sıklaştığında Murat atı yavaşlatarak:

- İstasyonun olduğu köye giriyoruz, dedi. Sondan ikinci vagonun ilk kompartımanında yerin ayrılmıştır. Bir yanlışlığa meydan vermememiz için kompartımanın kapısındaki mandala el içi kadar kırmızı bir kâğıt asılmış olacak. Seni trene bindireceğim. Biletçiler arkadaşlarımızdır.

Kaldırım taşlı, genişçe bir yol başladı. Bu yolun iki yanı bahçelikti; ağaçların altına tek tük evler serpilmişti. Bazen bir çocuk sesi yankılanıyordu.

İstasyona geldiklerinde kimseler görülmüyor, sadece bir tren duruyordu, istasyon bir kulübe ve bir çimenlikten ibaretti. Çimenlikte birkaç koyun otluyordu; kazıkların birine bir eşek bağlıydı ; uzaktan iki yana yalpalıyarak bir kaz sürüsü geçiyordu . Murat bakışlarını boydan boya gezdirdi; trende birkaç kişi vardı; onlar da ayrı ayrı kom-

partımanlarda oturuyorlardı. Tahir'in yüreğinde bir ayrılık sızışı derinleşirken, duygularına yeni yeni kuşkular dolmaya başladı.

Murat atından indi; Tahir'in inmesine yardımcı oldu; atını bir kazığa bağladı. Koluna girdiği Tahir, zor yürüyormuş gibi sendeliyordu. Ağır ağır sondan ikinci vagona doğru yürüdüler.

Vagona girince ilk kompartımana göz attılar; boştu. Kapısının mandalında kırmızı bir kâğıt duruyordu. Kapıyı açıp içeriye girerlerken vagonun ucunda bir biletçi göründü. Bütün tenbihlere, Murat'ın sâkinliğine rağmen Tahir'in yüreğine sanki bir bıçağın ucu dokunuyordu. Biletçinin yüzünde rahat bir görünüş vardı; sıcak bir gülümsemeyle dudakları yayılmıştı. Yanlarına geldiğinde:

- Hastamız bu mu? Nerede bunu götürecek olan? diye sordu.

- Evet, hastamız bu. Diğeri şehit oldu. Biletçinin yüzü değişti.

- Allah rahmet eylesin. -Cebinden bir bilet çıkarıp Tahir'e verdi- Bir yetkili gelir, hüviyetini sorarsa bana verdiğini söylersin. Normal olarak kimse gelmez; gelse bile bizdendir. Kompartımana başka yolcu bindirmem. Şansımız da varmış, trende yolcu çok az.

Murat, Tahir'e döndü:

- Yolun açık olsun; inşaallah bir gün görüşürüz.

Tahir, ona dolu gözlerle bakıyor, ne söylemesi gerektiğini düşünüyordu. Ne söyleyebilirdi ki? Esmer çekik gözlü bir delikanlı olan Murat onun için bu tehlikeleri göze almıştı; bundan sonra da ömrünü başkaları uğruna tehlikelerle geçirecekti. Belki de gencecik yaşta serseri bir kurşunla, bir el bombasıyla şehit olacaktı!... Tahir'in hiçbirşey söylemeden duraklaması Murat'ı duygulandırdı.

- Anlıyorum seni; belki Türkiye'ye geçmeyi kaçaklık, korkaklık olarak kabul ediyorsun. Mahkûm olmasaydın, fişlenmeseydin, burada kal, beraber savaşalım, derdik. Ama, senin künyen, fotoğrafların heryerde vardır. Buralarda yararlı olman mümkün değil artık.

Gözgöze gelip durdular; sanki kısa bir zaman önce ilk kere karşılaşmamışlar, bu dünyaya beraber ayak basmışlardı. Ezelî ve ebedî iki dost, aynı ülkeye ölümüne baş koymuş iki sırdaş gibi kucaklaştıktan sonra Murat kompartımanın kapısını çekti.

Ağır ağır atına doğru yürüyen Murat'a Tahir camdan bakıyordu. Bu tavrı Tahir'e cesaret veriyor, herhangi bir tehlike olmadığına onu inandırıyordu.

Atına bindi; atını olduğu yerde döndürürken trene baktı; yüzünde mutlu bir gülümseme vardı.

Murat'ın dönemeci almasıyla Tahir'in yüreğinde bir boşluk belirdi; endişeyle, hüzünle doluyordu bu boşluk. İşte dönemeçten kıvrılmıştı; bütün tehlikelerle yalnız başına karşı karşıyaydı. Topuk sesleri, kapıların açılıp kapanmaları endişelerini artırıyor, her an yakalanacağını sanıyordu.

Yıkık kerpiç duvarlar, küçücük pencereli evler, ağaçlar, bahçeler önünden akmaya başladı. Gidiyordu; gidebilecek miydi? Gerek Murat'ın tenbihlerini, gerekse biletçinin rahat tavırlarını hatırladıkça endişeleri azalıyordu. Ama bu anlarında Hatun bakışlarında beliriyordu. Aradan yıllar geçmesine rağmen onu hâlâ okul yolunda, burnunu çeke çeke, babasının yaptığı tahta çantayı sürüklediği günlerde hayal ediyordu. Türkiye'ye geçse, kurtulsa bile Hatun burada kalacak; öksüz, kimsesiz bir hayat yaşayacaktı. Kızın başına ne gelmezdi? Nasıl yapsaydı acaba? Murat'ın dediği gibi fişlenmişti bir kere...

Biletçi kompartımanın kapısını açınca Tahir yerinden hopladı. Duygulanan biletçi, güvenilir bir sesle:

- Korkma Tahir, dedi. Yakalanırsan seni kaçırmaktan dolayı, senden daha ağır bir cezaya ben çarptırılırım. Sen ilk değilsin; son da olmayacaksın. Biletini ver, kontrol etmiş olayım.

Tahir'in biletini zımbalayıp geri verdi.

- Sakın korkma, kontrolü bitirince gelirim. Tahir'in gözlerinin önünde ağaçlar, uçsuz bucaksız tarlalar kayıp giderken zihni geçmişle, gelecekle meşguldü. Geçmiş acılarla, gelecek ise bilinmezliğin verdiği kuşkuyla doluydu.

Biletçi kompartımana büyücek bir paket, bir şişe su ile girdi. Rahat hareketlerle Tahir'e gerekli güveni vermek istiyordu; yüzüne de durgun bir gülümseme yerleşmiştir. Camın önündeki tahtayı çekip çıkardı; paketi üstüne koydu ve açtı; ekmek, peynir, birkaç tane de zeytindi bu öğünlük yiyecekleri.

- Buyur.

Ekmeği görünce Tahir sanki birden midesinin farkına vardı. Acele etmemek için kendini zor tutuyordu. Biletçi şapkasını yanına koydu; ılık bir sesle:

- Hadi kardeşim, dedi. Az diye çekinme, daha gerisi var. Seni aç susuz Bakü'ya götürürsem, bunun hesabını Mustafa'ya veremem.

Mustafa'nın adıyla Tahir'in gözleri ışıldadı.

- Mustafa'yı tanıyor musunuz?

- Maalesef, yılların mücahidi olan Mustafa'yı şahsen tanımıyorum. Ama onun lider ruhlu, cesur bir insan olduğunu biliyorum. Onun hakkında o kadar çok şey duydum ki, onu bir yerde görsem, tanıyacağımı sanıyorum.

"Bakü'ye götürürsem" sözü Tahir'e umulmaz bir bağış gibi geldi. Biletçiye ısınmıştı; onun yanında olduğu sürece ona hiçbirşey olmayacağına inanıyor, onun değişmesiyle yeni bir serüven başlayacağından korkuyordu. Ama tekrar sormadan kendini alıkoyamadı; içinin tam rahat etmesini istiyordu çünkü.

- Bakü'ye kadar beraber mi gideceğiz?

- Evet; Allah sağlık verirse seni Erivan'a götürecek arkadaşlara teslim edeceğim.

Tahir'in içindeki kuşku maddî bir cisimmiş gibi sıyrılıp çıktı. Rahatlamakla yorgunluğunu duydu; karnı da doymuştu. Üzerine bir ağırlık çökmeye, gözleri süzülmeye başladı. Biletçi ayağa kalktı.

- Sen uzan; treni kolaçan edeyim.

Uyandığında kompartımanın içine yıldızlar dökülüyor, tren gecenin sessizliğini yarıyordu. Kalktı; yüzünü cama dayadı; ay ışığında ağaçlar, tarlalar tatlı bir rüyaya dalmışlardı. Bitki örtüsü değişmiş, yeşillikler biraz daha koyulaşmış gibi geldi ona. Âniden kaçışının şuuruna varırcasına soğuk bir ürperti sardı onu; korkuyla kapıya baktı; tren aynı hızla yol alıyordu. Yüzünü tekrar cama çevirdi.

Takırtılar arasında topuk sesleri belirmeye başladı. Kulak kesildi; yaklaştıkça topuk sesleri yavaşlıyordu. Koridoru gözetlemek için ayağa kalktı; kapıya yaklaşmadan bir gölge düştü; olduğu yerde çakılıp kaldı. Buz gibi bir ter vücudunu sararken, yüreği de ağzına dayanmıştı. Bir-iki saniye geçmeden biletçinin başı uzandı; onu görünce rahatladı, içeriye giren biletçi:

- Maşallah iyi uyudun, dedi. Birkaç kere baktım; uyuyordun.

- Saat kaç?

- Üç.

- Bakü'ye ne kadar daha yolumuz var?

- Daha çok. Benden bu kadar çabuk mu bıktın?

- İnsan ne de olsa kuşkulanıyor.

- Herhangi bir tehlike söz konusu oldu mu seni gizleyecek yerimiz var. Bu işi ilk kere yapmıyorum; bu canı yolda da bulmadım.

- İnsan istese de her zaman korkularının önüne geçemiyor.

- Anlıyorum seni; bütün kaçanlar da senin gibiydi. Küçük bir tıkırtı, ürkmelerine yetiyordu.

Beynini kemiren sorulardan bazılarına belki biletçiden cevap alabilirdi.

- Mustafa'nın bir subay öldürdüğünü söylüyorlardı. Doğru mu?

- Bilmiyorum; fakat en tehlikeli işleri o başarır.

- Bizler, annesine Gülbahar Yenge deriz, acaba yaşıyor mu?

Bu sorularla gerçek amacı sözü Hatun'a getirmekti.

- Ne yazık ki bilmiyorum.

- Onun akrabalarına, yani benim akrabalarıma dair bir bilginiz yok mu?

- Akrabalarından kimseyi tanımıyorum.

Biletçinin cevabı Tahir'in umutlarını yok etmişti; aslında umutlanması için tutarlı bir sebep yoktu. Biletçinin Mustafa'ya karşı sadece derin bir sevgisi vardı; onu görmemişti bile.

Gün ağarırken tren birkaç evlik bir yerde durdu; ne inen, ne de binen vardı, Tren durunca Tahir'in kuşkuları artıyor, güvenlik kuvvetlerinin onu alıp götüreceğini sanıyordu. Biletçi aşağı inmiş, ağır ağır geziniyordu. Tahir kuşkulu bir yürekle camdan bakıyor, trenin hareket etmesi için sabırsızlanıyordu. Kendini oyalamak amacıyla bakışlarını çevrede gezdirmeye başladı. Dünya her yönüyle bâkirdi bu saatlerde; gecenin artığı kurşunîlikler kaldırılacak bir örtüyü andırıyordu tepelerin üstünde.

Biraz sonra yanlarından kütürtü ile bir ekspres geçti. Sabahın sessizliğini ikiye bölercesine bir düdük öttü; hafif bir sallanmayla tren hareket ederken biletçi vagona atladı. Gözlerini karşılara çevirdi, gökyüzü dağların üzerinden berrak bir deniz gibi akıyordu.

Baktığı yerde bir yaprak dahi kımıldamıyor; hareketsiz, savunmasız bütün tabiat güneşe teslim olmuş, kavru-

luyordu. Dikkat ettiğinde topraktan ince bir buharın çıktığını görüyor, yeşilliğe has bir koku da kendini duyuruyordu.

Biletçi içeriye girip karşısına oturdu; zoraki soluyormuş gibi göğsü kalkıp iniyordu. Tahir, biletçinin Mustafa hakkında konuşmasını istediğinden fırsat buldukça ona dair soruyordu.

- Mustafa'nın akıllı, olduğunu nerden çıkarıyorlar?

- En basit örneği bu tren hattı. Bu hattı Mustafa güvenilir bir koridor haline getirmiş. Bizleri buralara tayin ettirinceye kadar akıllara durgunluk verecek daleveralar çevirmiş.

Akşam karanlığı vâdilere, dağlara çöküyordu. Günün bu saatleri gurbetteki bütün insanlar gibi Tahir'i de hüzünlendiriyor, perde perde koyulaşan ufuklar dostları, sevgilileri Tahir'den yeniden koparıyordu. "...Ah Feyzullah Hoca!... Rıza İslâmzade!..."

Derin bir uykuya dalmıştı. Biletçinin çağırmasıyla uyandı; gözlerine bir ışık seli doldu. Kompartımanının bulunduğu yer, tepesinde büyük bir ampulün asıldığı direğin dibine rastlamıştı. Sessizce kapıda dikilenleri farkedince şaşırdı. Biletçi onun heyecanını yatıştırmak için:

- Telâşa gerek yok, dedi. Bakü'ye geldik. Arkadaşlarımız seni Erivan'a götürecekler.

Camdan dökülen ışığın uzanamadığı yerde dikildiklerinden onları yeterince göremiyordu. Dikkatli bakınca ikisinin de Devlet Demiryolları memuru olduklarını seçebildi. Uzunca boylusu Tahir'e elini uzattı.

- Hem geçmiş olsun, hem hoş geldin. Benim adım Hüseyin, arkadaşınki Sâdık.

Sâdık da saygılı bir tavırla Tahir'in elini sıktı.

Biletçi ile Tahir vedâlaşırken sık sık rastlanmayan bakışlarla birbirine baktılar. Kelimelere sığmayacak mânâlarla doluydu bakışları.

Gene aynı korkular Tahir'i yakalamıştı; her an kaburgalarına namluların dayanacağını sanıyor, her yaklaşana, çevrede dolaşana kuşkuyla bakıyordu. İstasyon kalabalık değildi, demiryolları işçileri, uykulu uykulu sağa sola gidip geliyorlardı. Tahta bavullarını, bohçalarını yanlarına koymuş, üstü başı dökük birkaç kişi de Erivan'a gidecek trenin yanında dikiliyorlardı. Henüz vagonların kapıları kilitliydi. Hüseyin önlerine rastlıyan vagonun kapısını açtı. İlk kompartımana girdiler.

- Sâdık ile oturun; diğer vagonların kapılarını açayım.

Sâdık konuşmadığından Tahir de ağzını açmıyordu. Bazen bakışlarını Sâdık'a doğru kaldırıyordu; üst dudağında kalın bir dikiş izi vardı; burnunun sağ kanadı da parçalanmıştı; donuk bakışlı, genişçe yüzlü, dörtköşe çeneliydi; çatık kaşlarının arasında alnı düğümlenmişti. Bakışları önünde olduğundan Tahir onunla gözgöze gelemiyordu.

Tahir hafifçe cama yaslanarak istasyona baktı; loş ışıkların altında birkaç uğurlayıcı dikiliyordu. Elbiselerinden köylü oldukları belliydi. Bakışlarını istasyonda gezdirmeye başladı; yıllar heryeri kemirmişti. Giriş kapısının sağına yığılmış çöplerin başında birkaç köpek hırlaşıyordu.

Hoparlörden söyleneni pek duyamadı; Erivan'la ilgili olduğunu sezebilmişti ancak. Herkes ona gerekli güveni vermeye çalışmıştı; ama duygularına hâkim olamıyordu; hele böyle trenin durduğu zamanlar onun için hepten çekilmezdi.

Tren hareket etti. Kompartımanın elektriğini yakmamışlardı; sessizliğe gömülü Bakü'nün ışıklarını seyrediyorlardı. Yer yer kümelenmiş; caddelere dizilmiş ampüller boşlukta sallanmaya başladılar. Trenin birkaç çığlığından sonra bir denizde yüzen yıldızları andıran am-

püller silindi; karanlıkla başbaşa kaldılar. Sâdık, Tahir'e uyumasını işaret etti; o gülümsemekle yetindi; fakat biraz sonra uyumak üzereymiş gibi yaslandı. Kirpiklerinin uçundan Sâdık'ı gözlüyordu; başı göğsüne düşmüş, hareketsiz oturuyordu. Hiç konuşmaması dikkatini çekiyor, kuşkularını çoğaltıyordu.

Tren bir istasyonda durdu. Binenlerden birisi kompartımanın kapısını açıp, elektriği yakınca Sâdık'ın "Başka bir yere" işareti ile karşılaştı. Adam, "Affedersiniz" diyerek elektriği söndürdü ve kapıyı kapattı. Sâdık'ın yanında olmasına rağmen Tahir heyecanlanmıştı. Onun heyecanını sezen Sâdık gülümsedi; kompartımanı alacalaştıran ışıkta seçebildiği yüzü bu gülümsemeyle yarım yamulmuş gibi oldu. "Heyecana gerek yok!" der gibi takındığı tavrını da anlamıştı; ama içi içine sığmıyordu; duyguları alevlenmişti bir kere.

Doğuda göllenen kan kızılı bir alev gökkubbeyi tutuşturmağa hazırlandığı bir sırada Hüseyin kompartımana girdi. Yüzünde bir yorgunluk vardı; çantasından bir bilet çıkarıp, zımbaladıktan sonra Tahir'e verdi ve oturdu.

- Anlat bakalım Tahir.

Kendisine çekidüzen vererek:

- Ne anlatayım? diye sordu.

- Sen anlatmıyacaksın da kim anlatacak? Akıl almaz günlerin içinden geliyorsun.

Sâdık "Şöyle bir gezeyim." işaretiyle çıktı. Tahir:

- Sâdık hiç konuşmuyor, dedi.

Hüseyin'in yüzünü acı bir gülümseme kapladı.

- Nasıl konuşsun ki? Dilinde hayır yok. O çok cesur, çok fedakâr bir insandır. En tehlikeli görevleri severek aldı, bugüne kadar hemen hemen hepsini başarı ile yaptı. Birkaç kere yakalandı; suçunu itiraf etmesi, bazı arkadaşlarımız hakkında konuşması için akla hayale gelmez işkencelere tâbi tutulmuş. Bir keresinde dayanamamış, za-

rarı dokunmıyacağına inanarak bir arkadaşımız hakkında birkaç cümle söylemiş. Ama o arkadaşımız, onun sözlerinden dolayı on beş yıla mahkûm edilmiş. O da bir daha konuşmayayım diye, dilini dışarıya çıkarmış, altından namluyu takıp ateş etmiş. Tabiî yalnız dilini vurmamış; dudağını yarmış, burnunun bir kanadını koparmış.

Hüseyin'in anlattıkları Tahir'i çok etkilemişti. Kapıyı açan Sâdık'ın görmemesi için gözlerini oğuşturmak zorunda kaldı.

Çığlık atıp ilerleyen tren, cehennemî bir sıcağa giriyordu. Sâdık şapkasını arkaya devirmiş, camdan dışarıya bakıyordu. Tahir sezdirmeden onu süzüyordu; donuk bakışlarındaki dost ışıkları keşfederken geniş, çıkık elmacık kemikli, seyrek sakallı, dörtköşe çeneli yüzünü yüreğinin bir köşesine yerleştiriyormuş gibi geliyordu ona.

Bir ara gözgöze geldiler. Tahir karşılarında uzanan dümdüz ovayı kastettiğini belli ederek:

- Güzel, verimli yerler, dedi.

Sâdık'ın bakışlarında çatlayan gülümseme, terli yüzünde kayıp gitti; yüzü gene sert çizgilerine kavuştu.

Kızıl bir gökyüzü parçası dağ doruklarında kalmıştı. Tahir'in duyguları karmakarışıktı; üzüntü ve sevinç içiçeydi. Çünkü kurtuluşa doğru yol aldığı şu anda herşeyinden kopuyordu. Derin, yokolası bir sızı yüreğine sarılmış, bırakmıyordu. Gurbetin sözü suskunluğundan beterdi; çoğunlukla bu saatlerde dili çözülürdü.

Tahir, Hüseyin ile konuşurken Sâdık içeriye girdi; elbiselerini değiştirmiş, tipik bir Azerî köylüsünü dönmüştü. Tahir'e de aynı elbiselerden uzatıyordu. Hüseyin:

- Az kaldı, dedi. Erivan'a varmadan ineceksiniz. Köylerin çevresinden gideceksiniz. Gecedir; kimse görmez; ama gene de temkinli olmak gerekir. Biz dışarıya çıkalım, elbiselerini değiştiriver.

Elbiselerini değiştirirken, içinde taze bir heyecan dalgası dolaştı. Şimdiye kadar herkes onun heyecanlarını "Bir tehlike yok!" diyerek yatıştırmaya çalışmıştı; oysa şimdi elbiselerini değiştirtiyorlardı.

Trenin duruş anındaki gürültüsü gecenin sessizliğinde yayılırken vagonun kapısına geldiler. Hüseyin bir fısıltıyla, "Yolunuz açık olsun!" diyerek onları uğurladı.

İkisinden başka trenden inen olmadı. Tahir sanki toprağa değil, bir heyecan cehennemine basmıştı. Göz ucuyla yakalayabildiği Sâdık ise başını önüne eğmiş, gayet soğukkanlı yürüyordu. Hareket memurunun yanından geçerken yan yan bakıyor, nereye gittiklerini soracağını zannediyordu. Hareket memuru oralı değildi.

Köye girmeden mısır tarlalarına saptılar. Uzaktan köpek havlamaları geliyordu. Her hışırtının altından, "Yakalandınız!" diye bir ses bekleyen Tahir, Sâdık'ın peşine takılmış gidiyordu. Sâdık ay ışığının dallarından sızmadığı büyük ceviz ağaçlarını tâkip ederek yürüyordu.

Koca bir ceviz ağacının dibine yattılar; çevreyi dinliyorlardı. Bir yarasanın bir tırtılı gagalaması, bir kertenkelenin kabak tevekleri arasında sürünmesi; ceviz ağaçlarının geceye sinen kokusunu uzaklara taşıyan ince yelin mısır yapraklarını okşaması Tahir'in yüreğini hoplatıyordu. Sâdık ise bir ayak sesi arıyordu; cevizin gür yapraklarının arasında bir görünüp bir kaybolan yıldızlarda, tabiatı derinleştiren, ona ölümsüzlük soluğunu katan ay ışığında gözlerini gezdiriyordu.

Yattıkları yerden kalktılar; aynı sessizlikle yola koyuldular.

Mısır tarlaları bitip, pancar tarlaları başlamıştı. Bu tarlalar ay ışığında yüzüyordu. Işıl ışıl bir geceydi; duru gökyüzünde yıldızlar birbirinden güzeldi. Tarlaların kenarları ağaçlık olmadığından arkta yürüyorlardı. Bu aslında yarı yürümek, yarı sürünmekti; dik yürürlerse bellerinden yukarıları açıkta kalırdı. Arkların içinin dikenler-

le, ağaç kökleriyle dolu olması da yol almalarını güçleştiriyordu. Sâdık gene öndeydi; kan ter içinde ilerliyorlardı.

Büyük bir dikenliğin dibinde durdular; ikisinin de göğsü kalkıp iniyordu. Sâdık'ın sağ eli kanıyordu. Önlerindeki tatlı meyilin karşısı ağaçlıktı. Sâdık kanayan eliyle karşıyı işaret etti; Tahir başını kaldırınca, gümüş bir kemer halinde uzanan dereyi gördü.

Dereden geçtiler. Ağaçların arasındaki büyük bir yapının arkasına geldiler. Burası birkaç kolhozun ana deposu gibi bir yerdi. Yapının en ucundan Sâdık pencereleri saymaya başladı. Bütün pencerelerin dışında kepenk vardı. Yedinci kepengi Sâdık üç kere yumrukladı. Kısa bir süre sonra üç kere daha vurdu. Aradan çok geçmeden bir kapı sesi duyuldu ve ardından köşebaşında kısa boylu, beyaz uzun donlu, iç gömlekli bir ihtiyar göründü. Sâdık hızlı hızlı ona doğru yürümeye başladı. Tahir de onu tâkip etti. İhtiyar elini öpen Sâdık'ın sırtını sıvazlayarak:

- Gene kavuştuk koca gâzim, dedi.

Tahir de, elini öptü. Onu da okşadı. Beraberce yürüdüler ve içeriye girdiler. Toprak zeminli, hangar gibi bir yerdi burası. Biraz yürüyünce ihtiyar el yordamıyla bir kapı açtı. Odada, yanakları çökmüş, başörtüsü yüzünü küçültmüş, ihtiyarın karısı petrol lambası elinde dikiliyordu. İkisi de ellerini öptüler. İhtiyar:

- Sofrayı kur, dedi.

Kadıncağız sofrayı hazırlarken onlar sedirde oturuyorlardı. İhtiyar Sâdık'a:

- Yarın mı alacaklar? diye sordu.

Sâdık eliyle, "Kesin değil" işaretini yapınca ihtiyar ilâve etti.

- Yarından sonra da olabilir.

Sâdık başıyla "Evet" dedi.

- Sen ne zaman döneceksin?

Sâdık "Hemen" işaretini yaptı.

- Hemen mi?

Sâdık gülümsedi.

- Bu olmadı işte.

Sâdık "Ne yapayım?" der gibi boynunu büktü.

İhtiyar, Tahir'e döndü:

- Burada bizden başka kimse yok. Rahat rahat uyu evlâdım.

Sofraya otururlarken ihtiyar:

- Yakayı nasıl ele verdiniz? diye sordu.

- Gülbahar adında bir yengemiz vardı; onu ziyarete gitmiştik, diye söze başladı Tahir. Onun oğlu Mustafa bir subay öldürmek iddiasıyla suçlanıyor ve evleri sık sık basılıyordu. Onlara gittiğimizin akşamı ev tekrar basıldı. "Tahir! Tahir!" diye çağırılınca annem beni de alıp götüreceklerinden korktu. Kapıyı açmak istemedi. Silah sesleriyle kapıya tekmeler indi. Annem silahla karşı koydu. Biz arka odaya kaçtık. İçeriye yanan gazlı şişeler atılınca, evi alev kapladı. Annem, "Çocuklarıma birşey yapmayın, teslim oluyorum!" dedi. Elindeki tüfeği attı. Kapıya yaklaşmasını söylediler. Annem yaklaşırken, kapının önünde iki er göründü. Biraz daha yaklaşınca iki erin arasından bir er fırladı ve annemin başına kılıcı indirdi. Annem ikiye bölündü. Sonrasını hatırlamıyorum. Kendimi sorgu koğuşunda buldum. Oradan Sibirya kamplarına sürdüler.

Sâdık'ın yüzü değişti. İhtiyar'ın gözleri doldu. Karısının ise yaşları çökük yanaklarından yuvarlanıyordu.

Yemekten sonra Sâdık hemen kalktı; ihtiyar:

- Ayaklandın gâzim, dedi.

Sâdık "Elimde değil!" der gibi bir tavır takındı.

- Allah nazardan saklasın.

Dış kapıya doğru yürürlerken, ihtiyar ve karısı "Âyete'l-Kürsî"yi okuyorlardı. Dış kapının önünde geri döndü; ikisinin de elini öptü. Tahir ile vedâlaşırken ihtiyar sırtını sıvazlıyor, "Allah'a emanet ol!" diyordu.

Ağaçların arasında bir sır gibi kayboldu.

*

* *

Karşısında dikilen Zeynep Ana'nın gözlerine sevimli bir ürperti süzülüyordu. Mutlulukla değil, daha derin, daha muhtevalı,her türlü sevinci ve ızdırabı aşan bir duyguyla bakıyordu. Yataktaki Tahir yanlış görmüyordu. Ona bakan annesiydi! "Ana!"çığlığıyla yatağından fırladı. Zeynep Ana oğlunu bağrına basarken:

- Çok çileler çekmişsin evlâdım, dedi.

Tahir titreyerek:

- Rüya mı görüyorum, rüya mı görüyorum! diyordu.

- Yok evlâdım, benim.

Birara ayrılır gibi oldular; tekrar ana-oğul birbirine sarıldılar, Tahir aynı cümleyi tekrarlıyordu.

- Rüya mı görüyorum, rüya mı görüyorum!

Gülbahar sedirden kalktı; yıllar onu ihtiyarlatacağı yerde gençleştirmişti sanki. Bakışları da çok şey söylemeye hazırdı. Tahir "Gülbahar Yenge" diyerek boynuna sarıldı.

Gözlerinin içi gülen ihtiyar:

- Allah bir daha ayırmasın, dedi.

Akşam sofrasını hazırlayan ihtiyarın karısı da:

- Âmin, inşaallah ayırmaz, inşaallah ayırmaz, diyordu.

Tahir'in sevinci her an artıyor, yıllardan beri yitirmiş olduğu duyguları içinde buluyordu. Belki de bu an hayatı eksiksiz yaşıyordu; annesi hayatın kendisi, kişiliğe bürünmüş varlığıydı, ihtiyar:

- Oğlum çok yorulmuşsun, dedi. Sabaha karşı yatmana rağmen hiç uyanmadın. İkindiden beri sana bakıyoruz.

Dudaklarından gülümsemeler eksik olmayan Tahir, şaşkınlığını üzerinden atamıyor, annesinin ikiye bölünüşünü nasıl gördüğünü kavrayamıyordu. Yaşadığı olayları değerlendirmekte güçlük çektiğini anlayan Zeynep Ana:

- Sol koluma kılıç indiğinde ikiye bölündüğümü zannetmişsin, dedi. Derince bir yara idi; zamanla geçti.

Zeynep Ana, Tahir'i pek değişmiş bulmadı; yalnızca yüzü kesin çizgilerine kavuşmuş, gözaltlarına birkaç kırışıklık düşmüştü.

Tahir'in dilinin ucunda Hatun vardı; fakat Zeynep Ana'ya sormak gücünü kendinde bulamıyordu. Başına belki hoş olmayan, belki de çok korkunç olaylar gelmişti. Bu anda annesinin acılarını tazelemeye gerek yoktu. Nasıl olsa ondan sözedecekti.

Yemek bittikten sonra ihtiyar bir sigara tüttürdü. O henüz sigarasını yarı etmeden Zeynep Ana:

- Geç kalmasak iyi olur, deyip yerinden doğruldu.

Diğerleri de ayağa kalktılar. Zeynep Ana kapının sağına tüfekleri ve armaları koymuştu. Bir arma ile bir tüfek Tahir'e verdi. O armayı beline sarıp, tüfeği boynuna asarken Zeynep Ana, Gülbahar da kuşandılar. Sigarasından derin derin çeken ihtiyar ve karısı birer mumya gibi sessizdiler.

Önceden eyerlenmiş, hazırlanmış atlara bindiler. İhtiyar boğuk bir sesle "Uğurlar olsun!" diyebildi; karısı dualar okuyup arkalarından üfledi.

Üç gölge gibi ağaçlıktan süzülüp çıktılar.

Eşkin bir yürüyüşle bir vâdiye geldiler. Hiçbirisi konuşmuyor, sessizlikte at nallarının kütürtüsü derinleşiyordu. Bir de ormanda dolaşan bir fısıltı vardı; ne bir kuş ötüşü, ne de bir çağlayan sesi bu fısıltıya karışıyordu.

Gün ağarırken geniş bir düzlükte atları sürüyorlardı. Ardında güzel bir gün bırakan gece, dağ tepelerinden silinmiş, vâdilerden artıklarını topluyordu. Annesini yakından görmek için Tahir atını hızlandırdı; annesinin çizgi-

leri derinleşmiş yüzünde ciddi, düşünceli bir görünüş vardı; kaşları da çatıktı; atının dizginlerini çekmek zorunda kaldı.

Öğleye doğru bir ormanda durdular; atlarını ağaçlara bağlayıp torbalarını taktılar. Tüfekleri çattıktan sonra Zeynep Ana heybesinden yiyecek bohçasını çıkardı; çözüp bir çamın dibine serdi. Besmeleyle yemeğe başladılar.

Akşamdan beri zorlayan soruya Tahir daha fazla karşı koyamadı. Korkarak sordu.

- Hatun nasıl ana?

Bir yaş dalgası Zeynep Ana'nın gözlerini doldurdu. Tahir'e baktı; başı önündeydi. Ona sezdirmeden başörtüsünün ucuyla gözlerini kuruladı; sesi de âniden yasa boğulmuştu.

- Bu akşam belki de görüşürüz. Gülbahar da başını öteye çevirmişti; derin derin soluyordu. Zeynep Ana hem konuyu deriştirmek, hem de geçen yılları oğlunun ağzından dinlemek için:

- Kamp hayatınız zor muydu? diye sordu.

- Ah ana, kolaydı desem yalan söylemiş olurum. Pisliğin içinde yatıp kalkıyor, kış-kıyamet demeden, aç-susuz çalışıyorduk.

- Bizden birisine rastladın mı?

- Hasan Dede'ye rastladım.

- Hasan Dede'ye mi?

- Evet; kampımızın sucusuydu. Hiç kimseyle konuşmazdı. Son günlerinde galiba iyice çıldırmıştı. Göğsüne bir Azerbaycan bayrağı dikti. Sonra kurşuna dizildi.

- Ah Hasan Dede! Ne yiğit adamdı o! Onun gençliğini bir bilsen? En büyük dileği şehit olmaktı. En sonunda muradına kavuşmuş. "Büyük arzular insanı divâne eder" sözü boşuna söylenmemiş demek ki. -Kısa bir süre

sustuktan sonra ilâve etti- Mustafa ile görüşmediniz, değil mi?

- Görüşmedik, kâğıdını okuyabildik ancak. Biz kaçarken o bir başka göreve gitmiş,

Oğlundan söz edilmesi Gülbahar'ın gözlerine pırıltılar düşürdü: gittikçe bütün yüzünü aydınlatıyordu bu pırıltılar.

*

* *

Annesinin tavırları, ses tonu, sık sık dalışı dikkatini çekiyor, hatta onu kederlendiriyordu. Gülbahar'ın da kuşkulu olduğunu seziyor, ne yazık ki hiçbirşey soramıyordu. Ama annesinin Hatun'dan söz etmek istemeyişi, ondan konuşulurken Gülbahar'ın durumu, şüphelerini onun üzerinde topluyordu.

Güneş dağların bir mızrak boyu kadar üstüne inince Zeynep Ana ayağa kalktı; bakışlarını güneşte, aşağıdaki vâdilerde gezdirirken birşeyler düşündüğü, birşeyler hesap ettiği belli oluyordu. Başını çevirerek:

- Vakit geldi, gidelim, dedi.

Tüfeklerini boyunlarına asıp, atlarına bindiler. Vâdiye indiler.

Karşıdaki tepelerin eteklerine kadar uzanan gölgede atlarını sürüyorlardı. Biri pusuya düşünce aynı anda üçünün de vurulmaması için aralarında mesafe bırakmışlardı. En önde Zeynep Ana'ydı; tüfeğini sağ eliyle en kolay ateşleyebilecek şekilde tutuyordu.

Kuşkulu bir sessizlikle ortalık kararda. Her yere sinen bu sessizlikte dağdan dağa yankılanan üveyik ötüşleri, dallarda dolaşan rüzgâr parçaları duygularına hüzün taşıyordu. Tahir'in gözlerinin önünden zaten Hatun gitmiyordu. Onu yıllarca önceki halinde düşünüyor, serpilip geliştiğine ihtimal vermiyordu. Babasının yaptığı tahta

çantayı okul yolunda sürüklüyor, komşuların çocuklarıyla beştaş oynuyor, eve ağlıyarak geliyordu.

Bir tepeyi aşınca belli belirsiz birkaç ışıkla karşılaştılar. Aradan çok geçmeden köpek havlamaları başladı. Dizginleri çektiler; çevreden dolaşarak köyün arkasından geçtiler. Aksi yönden geliyormuş gibi aşağı mahalleden köye girdiler. Toprak bir yolda atlarını ağır ağır sürüyorlardı. Çevrelerine yaklaşan köpekler havlıyarak bir süre peşlerine takıldıktan sonra bahçelere dalıyorlardı. Bazı evler karanlığa gömülmüştü, bazısının ise avuç içi kadar pencerelerinden cılız ışıklar sızıyordu.

- Dizginleri sıkı tutun, ürkerler.

Ağır ağır eve yaklaştılar; Zeynep Ana kapıyı yumrukladı, içeriden bir erkek sesi geldi.

- Kim o?

Hiçbir kuşkuya yer vermeyen bir tonla cevap verdi.

- Yabancı yok, aç kapıyı.

Sürgüsü çekilen kapı açıldı. Petrol lambasının ışığında kısa boylu, orta yaşlı, etine dolgun bir adam dikiliyor, kapının önündekileri seçmeye çalışıyordu.

Bir ayağını kapıdan içeriye atan Zeynep Ana kararlı bir şekilde sordu.

- Sana Hatun'u niçin gönderdim?

Adam sarsıldı; ürpertili bir sesle cevap verdi.

- Allah'ın emriyle evlendim.

- Evlenmen için değil, Türkiye'ye kaçırman için gönderdim.

Adam aynı cümleyi tekrar etti.

- Allah'ın emriyle evlendim.

Yaşmaklara bürünmüş genç bir kadın içerden koşarak geldi.

- Ana! Ana!

Zeynep Ana şimşek gibi tüfeğini doğrulttu ve tetiğe bastı. Adam yere yuvarlanırken Hatun'un çığlıkları eve sığmıyordu.

- Ana! Ana!

Zeynep Ana boş kovanı fırlatıp, ikinci kere tetiğe dokundu; bu kez Hatun sendeledi, duvarın dibine doğru giderek düştü; bir-iki çırpındıktan sonra sessiz kaldı. Tahir'in büyüyen gözlerinde Hatun'un başucunda duran babasının yaptığı tahta çanta şekilden şekile giriyordu. Ürken atlar acı acı kişniyor, köyün bütün köpekleri havlıyordu.

Zeynep Ana bağırdı.

- Binin atlara!

Tahir ve Gülbahar çılgına dönmüşlerdi. Köye girdikleri yöne doğru atları mahmuzladılar; ıssız sokaklardan bir rüzgâr gibi geçerlerken bazı kapılar açılıp kapanıyor, komşular camlardan birbirlerine sesleniyorlar, bahçelerden, ağaç altlarından köpekler havlıyorlardı.

Köyden çıktıktan sonra bir süre daha atlarını doludizgin sürdüler. Köyün arka tepelerini aşınca yönlerini batıya çevirdiler.

Tahir bir türlü kendine gelemiyor, bütün vücudu titriyordu. Annesi bunu niçin yapmıştı? Nasıl kıymıştı Hatun'a? Bunlara bir anlam veremiyor, devamlı hıçkırıyordu. Zeynep Ana atını amansızca mahmuzladığından, Gülbahar gibi o da atının boynuna kapanıp, başını savrulan yelelerin arasına gömüyordu. Kulaklarında Hatun'un "Ana! Ana!" çığlıkları eksilmiyor, yüreği köz üstündeki bir et parçası gibi kıvranıyor, sıcacık yaşları atının terlerine karışıyordu.

Vâdilerde hâkim olan sessizliği nal sesleri yarıyordu. Tahir'in beyninde "Ana! Ana!" çığlıkları dolaşıyor; karanlık, ıslak bakışlarında babasının yaptığı tahta çanta eksik olmuyor; her an Hatun'un kanlı bir çiçek gibi yere serilişini görüyordu.

Şafak sökerken Zeynep Ana bir köknar ağacının dibine atını sürdü; aşağıya indi, heybesinden bir çuval çıkarıp üstüne attı; köpüklü ağzına torbasını taktı.

Zeynep Ana yaş kokan bir sesle:

- Atlar biraz soluk alsın, dedi. Her yerde bizi ararlar; ama akşama kadar sınıra varacağımızı tahmin edemezler.

Gözlerini kurulayan Gülbahar titrek bir sesle sordu:

- Gündüz de sınırı geçebilir miyiz?

Zeynep Ana başını salladı.

Tahir, Zeynep Ana'nın gözlerine baktı; kan çanağına dönmüştü gözleri. Benzini de bu kadar bitik hiç görmemişti. İnce bir titreme yüzünde dolaşıyordu. Tahir'in dolu gözlerindeki yaşları tutan zar sanki birden delindi; Zeynep Ana'nın boynuna sarılırken:

- Niçin yaptın ana? diye boğuk bir çığlık savurdu.

Zeynep Ana, kesik kesik anlatmaya başladı; yuvarlanan yaşları, yüzünün derinleşmiş çizgilerinden taşıyordu.

- O adam bizdendi. Türkiye'ye kaçırması için Hatun'u ona gönderdim. O, Hatun'u kendine karı yaparak emânete hıyânet etti.. Sonra düşmanla işbirliği yapmaya başladı. Çok değerli vatan evlâtlarını ele verdi; nice ocakları söndürdü. O bir hâindi; senin kardeşin, benim kızım hâinin karısıydı. Ben önemli değilim oğlum; ama bu senin alnında ebedî bir lekeydi.

İkisinin de yaşları gittikçe çoğalıyordu. Başörtüsünün uçlarını gözlerine bastıran Gülbahar'ın göğsü eski bir körük gibi kalkıp iniyordu.

- Belki bilmiyordu.

- Bilsin veya bilmesin, o hâinin karısıydı. Uzaktan bakan bir insan, onun kocasının hâinliğini bilip bilmediğini nasıl kestirecek? Başkaları için Hatun hâinin karısıydı; yani hâindi. Bu kara leke, senin alnından silinmezdi. O günahsız ise, pâk kanı alnındaki lekeyi temizlemiş ol-

du; kardeşi için, bizim için öldü. Allah günahlarını affetsin.

- Bâri beni getirmeseydin!

- Yarın düşmanların olur; kızkardeşinin bir hâinle evlenmesine ses çıkarmadığını söyleyerek seni müşkül duruma sokarlar. Sen de bulunmakla bu işe karşı olduğunu ispatlamış oldun. Ah oğlum; insan şerefi için yaşar.

- O adam ne iş yapıyordu?

- Bir kolhozda yetkiliydi.

- Yetkili olduğuna göre komünistti. "Allah'ın emriyle evlendim" dedi ama?

- Âdî bir insanın ne komünist, ne de müslüman olduğuna inan! Tek ölçüsü şahsî menfaatleri ve zevkleridir.

Renginin uçukluğuna, gözlerinin karanlığına, herşeyiyle tükenmiş olmasına rağmen Zeynep Ana kendini toparlayıp soğukkanlı görünmeye çalışıyordu; fakat zaman zaman gözlerine hücum eden yaşlarını başörtüsüyle silmek zorunda kalıyordu, Onun bu yaşları diğerlerini hepten çileden çıkarıyordu. Gene kendini ilk toparlayan Zeynep Ana oluyordu; çünkü onca hayat bu idi; acı da olsa şartlarına göre yaşanmalıydı.

Ormana bir canlılık düşmüştü; kuş sesleri, köpük köpük çağlayanlar insanın özünü etkilerdi. Ne yazık ki hiçbirisi gecenin dehşetinden kurtulamıyordu. Tabiattan kopmuşlar, sendeliyerek çantanın yanma düşen Hatun'un yüreklere sarılan çığlıklarında yaşıyorlardı.

Atlara bindiler; vâdileri kollayarak sürmeye başladılar.

Tahir'in beyninden ne Hatun'un "Ana! Ana!" çığlıkları, ne babasının yaptığı tahta çanta eksiliyor, ne de yaşları diniyordu. Bazen yaşadığı olayın korkunçluğundan, bir an için kurtulmak umuduyla gözlerini tepelere, yeşilliklere çeviriyor, derinden derine bir sızı halinde çağlayan derelerin sesine kapılarak başka şeyler düşünmeye kendini zorluyordu. Ama iradesine bir türlü hâkim ola-

mıyor, beyninin bir köşesinden Hatun'un "Ana! Ana!" çığlıkları hemen uç veriyordu. Gülbahar başını sol göğsüne düşürmüştü. Zeynep Ana ise arkasından gelenlere sezdirmeden yürek yangınlarını gözyaşlarıyla söndürmeye çalışıyordu.

Vâdiler kasıp kavruluyor, kayalardan sanki ateş çıkıyordu. Tere gömülmüş atları durmadan mahmuzluyorlardı.

İkindiye doğru sınıra yaklaştılar. Zeynep Ana dizginini çekip arkadan gelen Tahir'i ve Gülbahar'ı bekledi. Onlar gelince:

- Siz geride kalın, dedi. Uzaktan beni tâkip edin, mümkünse görünmeyin. Bana birşey olursa, geriye kaçın; daha sonra Türkiye'ye geçmek için bir fırsat ararsınız.

Bu sözler ikisinin de yüreğine kurşun gibi oturdu.

Zeynep Ana'yı uzaktan tâkip ediyorlardı. Zeynep Ana çok metin, herhangi bir tehlike yokmuş gibi atını sürüyordu. Gülbahar devamlı okuyor; Hatun'un feryatlarıyla boğuşan Tahir sınıra yaklaşmakla yeni korkulara kapılıyordu.

Aras'ı geçmeyi tasarladığı yerde bir hazırlık olduğunu Zeynep Ana uzaktan sezdi. Batıya atını çevirdi; fakat aynı hazırlığın batıda da sürdürüldüğünü farketti. Geriye dönüp, ormana kaçmak istedi; akşamın karanlığında belki bir yolunu bulurdu. Arkasındaki tepelerde birkaç atlı görünce geriye kaçmanın da bir yarar sağlamayacağını anladı. Tahir ve Gülbahar da yanına gelmişlerdi; onlar da tehlikeyi kavramış, renkleri değişmişti. Çok kötü kıstırıldıklarını anlayan Zeynep Ana, "Ne yapabilirim?" diye düşünüyor, sayıları uzaktan kestirilemiyeceğinden fazla yaklaşmalarına pek ihtimal vermiyordu. Önlerinde uzun bir çukur vardı; Zeynep Ana'ya o çukura girip akşamı beklemek en akıllıca bir yol gibi geldi. O çukurun önündeki geniş düzlük, büyücek bir yarla Aras'a inerdi. Burayı

çok iyi bilmeyen bir kimse, bir atlının buradan geçebileceğine inanmazdı; çünkü Aras, yarın dibinde çok derin görünüyordu. Bu durum Zeynep Ana için kurtuluşa açılan bir kapıydı.

Atının heybesini çukurun batısındaki tepeye serdi; uzaktan bakana, yatmış bir insan gibi görünmesi için ucuna da ekmek torbasını koydu. Doğudaki tepenin sırtına Gülbahar'ın, çukurun başına da Tahir'in atının heybesini serdi. Kendileri de çukurda bir üçgen meydana getirerek akşamı beklemeye başladılar.

Zeynep Ana'ya beyni hâkimdi; "Ne yapabilirim?" diye düşünüyordu. Gülbahar ve Tahir korkunun pençesinde yoğruluyorlar, soluk soluğa güç yetiştiriyorlardı. İkisi de bakışlarından Zeynep Ana'yı ayırmıyorlardı. O, onlar için herşeydi!...

Güneş dağların arasına düştüğünde Zeynep Ana ikisinin ortasına geldi. Duyabilecekleri bir sesle:

- Korkmayın, yaklaşamazlar, dedi. -Batıyı göstererek- Karanlık iyice bastırınca atları ileriye doğru sürüp, ateş edeceğiz. Onlar ileriye kaçacağımızı sanacaklar. Şu tepelerdekiler de önümüze geçmek amacıyla yerlerinden oynayacaklar. Daha sonra, ikiniz atlarınızı yukarıya sürerek ateş edeceksiniz. Doğudakiler de biz ileriye kaçıyoruz diye yukarıya çıkacaklar. Ben her ihtimale karşı Aras'ın kenarında olacağım. Yarın çevresinde kalan varsa, ateş etmelerini engellemek için onları şiddetli bir ateş altına alacağım, ikiniz birden geri dönüp atlarınızı Aras'a doğru süreceksiniz. Nereden olursa olsun, atlarınızı mahmuzlayın. Yar sanıldığı kadar tehlikeli olmadığı gibi, dibi de derin değildir. Derin olsa da mesafe dardır; yüzerler.

Batı yakasında bir damla kızıllık kalmamış, ürkek bir karanlık vâdilerden dağ tepelerine tırmanmaya başlamıştı. Heryerde esrarlı bir el geziyor, zehirli bir soluk havada dolaşıyordu.

Ormanın koltuğundan bir yel parçası sıyrıldı. Çeneleri kilitlenmiş, renkleri solmuş, kendilerine ölümü getirecek kurşunu bekleyen bu kader yolcularını Azrail'in pençesi gibi okşadı bu yel.

Metin olmaya çalışan Zeynep Ana vâdilerde, dağ aralarında bakışlarını gezdirirken, Tahir'in ve Gülbahar'ın gözüne, yavrularına siper olmuş yeleli bir arslan gibi görünüyordu.

Zeynep Ana, "Hazır olun!" işaretini verdi. Bir elleri tetikte, bir elleri dizginde, duaların en yüceleri dudaklarındaydı. Tahir bazen bakışlarını kara göklere çeviriyor, oradan bir kapı açılacak, bir el uzanıp onları kurtaracağını sanıyordu.

Tepelerin birinden bir tüfek patladı. Zeynep Ana atından yuvarlandı; bir eli sol göğsündeydi. Altından fırlayan at kişneyerek batıya doğru süzülüyor, tüfekler patlıyor, atın kişnemeleri vahşîleşiyordu.

"Anaaa!" diye yanık bir çığlık savuran Tahir atını yanına sürdü ve aşağı atladı.

- Korkma evlâdım! Beni vurun, karşıya geçin!.

- Ne diyorsun ana!

- Hadi vurun beni!

Tüfekler patlıyor, at, karanlığın koynunda kişniyordu. Tahir atının dizginini koluna geçirip, Zeynep Ana'ya sarıldı.

- Anacığım!...

- Beni bırak! At şimdi düşer, buraya dönerler, derenin çevresi ne de olsa boşalmıştır; karşıya geçin!

- Ana!

- Sütümü helâl etmem! Onların eline beni canlı teslim etme!

Silah sesleri birbirine karışıyor, yankılanmaların arasında at daha vahşî bir şekilde kişniyor, Zeynep Ana yerde kıvranıyordu.

- Acele edin! Beni götüremezsiniz! Bu yaradan iyi olmam! Vurun beni! Ölümden değil, onların eline canlı geçmekten korkuyorum! Onlar insana herşeyi yaparlar! Hadi evlâdım, kurtar beni!

"Onlar insana herşeyi yaparlar!" sözü ikisini de sarstı. İkisinin de beyninde kötü düşünceler uyandı. Zeynep Ana aynı cümleleri tekrarlıyarak kıvranıyordu. Tahir, başını Gülbahar'a çevirdi. O ağlayarak:

- Vuramam Tahir! diye çırpınıyordu. Kanlar içinde ölümle boğuşan Zeynep Ana:

- Vurun beni! diyordu. Canlı teslim etmeyin. Sütümü helâl etmem!

Tahir, tüfeğini doğrulttu; elleri titriyordu.

- Hadi evlâdım, çek tetiği! Cennete gidiyorum. Siz de geçin karşıya.

Tahir tetiği çekti; Gülbahar'ın çığlığı silah seslerinin arasına fişek gibi daldı.

Zeynep Ana'nın gözlerinde yeni ışıldamaya başlayan yıldızlar kayarken, Tahir ile Gülbahar atlarını Türkiye'ye sürdüler. Dudaklarından dökülen yanık feryatlarla karanlıklara dalıp dalıp çıkıyorlardı. "Anaaa! Zeynep Ana!..."

—o—

ÖLÜM DAHA GÜZELDİ

BU ROMAN İNSANLIĞIN VE ŞAHSİYETİN ZİNCİRE VURULDUĞU BİR ALEMDE ESKİ SSCB ESARETİ ALTINDA, AZERBAYCAN'DA, HÜRRİYET VE İSTİKLAL HASRETİ İÇİNDE KIVRANAN SOYDAŞLARIMIZIN ÇIRPINIŞLARINI ANLATMAKTADIR. KONUSU, BELLİ BAŞLI KAHRAMANLARI GERÇEK KİŞİLERDİR.

MEHMED NİYAZİ